

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- FEKETE RICHÁRD verse 1345
ZALÁN TIBOR versei 1346
TÁBOR ÁDÁM versei 1347
NAGY MÁRTA JÚLIA verse 1348
CZILCZER OLGA versei 1350
DEREK MAHON verse 1352
WITOLD GOMBROWICZ: Műkutyák a párizsi éjben (*naplórészlet*) 1353
GÖRCSI PÉTER: Burgerek (*regényrészlet*) 1361
MARGETIN ISTVÁN: Öt százalék litván, másfél százalék indonéz (*elbeszélés*) 1371
SERF ANDRÁS: Egy erkölcsrajz nyomában
(*Mit tudhat egy megőrzött Nagy Lajos-kézirat*) (*szövegközlés és kommentár*) 1377
FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: A gyermek és a felnőtt tekintete
(*A műveltségről és a kánonokról*) 1384
WEISS JÁNOS: A hetvenéves Bacsó Béla köszöntése 1394
POLCZ ALAINE levelei Mészöly Miklósnak 1398
NAGY IMRE OTTÓ: Álmodások, ébredések
(*Emlékek, történetek az ötvenes évekből*) (*II. rész*) 1410

*

- MOHÁCSI BALÁZS: „Engem az mozgat ami fog”
(*A börtönmotívum transzformációi Bertók László költészetében*) 1428
BEDECS LÁSZLÓ: Megmarad minden
(*Bertók László költészete a nyolcvanas években*) 1442

*

- KERESZTESI JÓZSEF: Az istenek alkonya
(*Borbély Szilárd: Bukolikatájban. Idjillek*) 1447
CODĂU ANNAMÁRIA: Tanmese az eszmélésről és a hatalomról
(*Tóth Krisztina: A majom szeme*) 1454
FENYŐ DÁNIEL: Az újrakezdés albuma (*Fekete Richárd: Módosítás*) 1458
THOMKA BEÁTA: Filológiai kutatásnak álcázott kalandregény
(*Mohamed Mbougar Sarr: Az emberek legtitkosabb emlékezete*) 1462
GYÜRKY KATALIN: Félre az érzelmekkel
(*Silvester Lavrík: Vasárnapi sakkpartik Tisóval*) 1466

MELLÉKLET

- LÁZÁR BALÁZS: Mocorgó vízcsepp
(*Dokumentumdráma Bertók László művei és költeményei alapján*)

2022

DECEMBER

JELENKOR

LXV. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

GRAPHICPÉCS. Első alkalommal rendezték meg a nemzetközi grafikai fesztivált november 10-e és 20-a között. A programsorozat több helyszínen számtalan programnak: kiállításoknak, beszélgetéseknek, könyvbemutatóknak, filmvetítéseknek adott otthont.

*

PÉCSI SZÍNHÁZI PREMIEREK. Heinrich von Kleist *A Schroffenstein család* című drámáját állította színpadra a Janus Egyetemi Színház társulata november 6-án *Dohy Balázs* rendezésében. – A Pécsi Nemzeti Színház új premierje, a *Királyrák krumplifészekben* című norvég darab *Böhm György* rendezésében,

Uhrik Teodóra és *Vári Éva* szereplésével került színpadra november 12-én.

*

BÉCSISÉG PÉCSEN. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Mozart, Richard Strauss és Bruckner művei hangzottak el november 17-én a Kodály Központban, vezényelt *Bogányi Tibor*, oboán közreműködött *Clara Dent-Bogányi*.

*

IRODALMI DÍJAK. A Déry Tibor-díjat idén *Deczki Sarolta*, *Krusovszky Dénes*, *Sallai Katalin Krisztina* és *Schein Gábor* vehette át. – A Komlós Aladár-díjat ebben az évben *Darvasi Ferencnek* ítelték oda.

Szerzőink

- Fekete Richárd** (1986) – költő, kritikus, Veszprémben él.
Zalán Tibor (1954) – író, költő, Budapesten és Békéscsabán él.
Tábor Ádám (1947) – költő, esszéista, kritikus, Budapesten él.
Nagy Márta Júlia (1982) – költő, Budapesten él.
Czilczér Olga (1940) – költő, Szegeden él.
Derek Mahon (1941–2020) – északír költő.
Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.
Witold Gombrowicz (1904–1969) – lengyel író.
Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.
Görcsi Péter (1988) – író, színház- és irodalomtörténész, Oslóban él.
Margetin István (1979) – író, Budapesten él.
Serf András (1959) – újságíró, irodalmár, Budapesten él.
Nagy Lajos (1883–1954) – író, publicista.
Földényi F. László (1952) – esztéta, kritikus, Budapesten él.
Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.
Polcz Elaine (1922–2007) – író, pszichológus.
Nagy Boglárka (1967) – kritikus, a Jelenkor Kiadó főszerkesztője, Budapesten él.
Nagy Imre Ottó (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.
Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, a *Jelenkor* és a *Versum* szerkesztője, Pécsen él.
Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.
Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécsen él.
Codău Annamária (1993) – kritikus, a *Látó* szerkesztője, Marosvásárhelyen él.
Fenyő Dániel (1996) – kritikus, a PTE BTK IKDI doktorandusza, Pécsen él.
Thomka Beáta (1949) – kritikus, Pécsen él.
Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.
Lázár Balázs (1975) – színész, költő, Budapesten él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

FEKETE RICHÁRD

március

*március némasága
hideg szél szárnycsapása
lépteid nyikorgása
rézkilincs kattánása*

*szádból kiszálló pára
hív meg a verandára
meghív az eget nézni
keskeny ludakat nézni*

*repülőcsík feletti
vízgőzben reménykedni
várni ahogy megéled
gördülő szívverésed*

*várni hogy megjelenjen
vékony tekintetedben
felhőrojt-madár csőre
indulj repülj előre*

*iránytű légy az égben
kapaszkodó az égben
távcső légy körbenézni
ernyő légy földet érni*

*szikkadt avarba szöknek
felhőidből a könnyek
sűrű álomba hullnak
felhőidből a tollak*

*köd száll a verandára
s visszaindulok hátha
mégis egyedül várnád
március suttogását*

Kísérlet búcsúzásra

*Amikor az utolsó hold is lement magára
húzta a földet Sötét volt és meleg Meleg és
sötét Meg kellett volna halnia rég tudta de
visszatartotta hogy valaki várakozik rá
Rá vagy valamire Várta a merülést Látni
vélte az éjszakai város határát De nem
történt semmi Lekotorta magáról a földet*

*Lekotorta magáról a földet De fölötte
már nem volt semmi Látni vélte az éjszakai
várost elmerülni De már nem tarthatott oda
Valaki várakozik még rá De tudja neki
előbb kell meghalnia Meleg fényes és üres
Nincs ereje újból magára húzni az eget
Minek ha már az utolsó telihold is lement*

Tekintet nélkül

*A Göncölszekér rúdját már bemászták a férgek
A logika szerint hajnalodik Azt mesélik
minden rendben ment A pap helyén aki azt mondta
a reménynek van színe szaga a halálnak csak
szaga és csöndje van fa áll Nem ér fel az égig
A gödör szélén eldobált lapát A tekintet
nélküli búcsúk végül eltörnek a gerincet*

*A tekintet nélküli búcsú végül eltöri
a gerincet Elhagyott lapátra támaszkodva
áll A gödör szélén Fa nől Színtelensége a
szaga Akár ha a halál nem ér fel az égig
A pap helyett minden rendben ment De nincsen remény
Azt mesélik a logika szerint hajnalodott
A Göncölszekér rúdját bemászták nagy zöld férgek*

T Á B O R   Á D Á M

Kút és inga-éveim

*Kút és inga-éveim félhomályán
régi életem árny-játékai
rézsút bevágó napon szertefoszlanak
avagy szíven szűrő wunschtraum ragad
retusált múlt időbe Egy tűz-pillanat*

*A váratlan örömnapok -percek és -hetek
után a kínlódás zavar csak hevesebb
a szűkülő terembe szökellő tág létezés után
még kínzóbb még nagyobb a fájdalom a hiány*

*Évek mennek évek jönnek ki tudja hány
az inga mellem súrolja a kútkáva zár
volt szerelem és poézis és volt szabadság
ez már más élet más ihlet más vers más világ*

City-Walden

*Megelőzőm a Természetet
Megelőzőm a napkeltét
Egész éjszaka a szobámban virrasztok
míg lefekvés előtt
tegnap és holnap határán
a jelen pillanatában
egy időtlen derékszögben
öt emelet magasából
kihajolva az ablakon
meglátom a szürkületet
fokozatosan kivilágosodni*

*Az éjszakai káprázatok szertefoszlottak
a nappali racionalisták még sehol
ébrednek
a kábult city közepén*

Azt hiszem, akik

*Bumfordi angyalkák az ablakpárkányon,
múgyanta pofik és aranyporos szárnyak,
üvegteknősök, fröccsöntött kacsapár,
fénymásolt ikon és orchideafotó,
mécsesek lángja, kapkod a függönyrojt után,
mintha tűzmacska játszana, pár gyöngö szikrát
vetnek az éjjeliszekrényen a holt kövek –
napforma nádkeretben, mint nagyszülők tükre,
Megváltónk tágra nyílt szeme, tavaszi, ép,
újszülött égbolt, meténg- vagy ibolyakék;
szélcseggő koppan a falnak és felzeng
az öntöttvas harangok csokra – a vajszín
fotel fölött egy másvilágsávban verődik vissza
a kint tejhabba süppedt, néma, téli arca,
alkonyatcsuklyával fedve borús homloka –
a felzavart fellegek.*

*Mivel nappal a vállunkig érnek,
lekucorodnak rá, ontják magukból a bút
meg a bánatot, nyomukban
örvény nyílik meg az égen,
benne varjak keringenek és szédülnek
lapos paneltetőre, kásás homályba
gomolyodó aszfaltra, majd kiterülnek,
mint a részeg, fényesre suvickolt
kirakatok előtt.*

*És ha már kiszippantották a napot is
az égről, matt egyenszürkeségben
ázik a házcsonkok sora és a vagyonnal
kérkedő, álnok fehérség, iramodjon ki
az utcára, mint egy hérosz, izzó
zöld szemű, atlétatestű szépség,
és suttojuk, hogy jel, isteni jel,
vagy azt, hogy üzenet, ha már
a mi szavunk úgyis elakadt.*

*Mert hinni kell valamiben.
Ha gallymancsok dörömbölnek
ablakunkon, és nyálkás levélzombik
tapadnak a talpunkra, hinni kell valamiben.
Ha nem elég magas a láng a szobában,
ártanak neked, hinni kell valamiben.
Ha beburkolja a bokád a fagy,
míg a perzsaszőnyeg mintáin sakkozol
a lábujjaiddal, hinni kell valamiben.
Ha félsz az ördögtől, ezért angyalokhoz
imádkozol, akár hiszed, akár nem,
hiszel bennük.*

*Zsúfolt buszon egymás verítékében
merítkezve, bosszús szavak záporában ázva,
vonszolva testünk betonszarkofágból
egy másik, kicsit sem vidámabb üvegkriptába,
lábás aljáról kikapart vacsorát mikroba lökni,
elnyúlni ágyon, paplanhoz simulva,
nem elaludni, hogyan simítsd el a tegnapi
rohanásban szerzett súrlódást, meredni képre,
ami süket és vak, de mégis annyi vágyat áraszt,
hogyan eltelít, és megkegyelmez az álom,
ó, irgalom, ó, megbocsátás, ó, szabadság,
te horizontélen megtörő, csalfa távlat.*

*Cégérek csorba pereme, falak hámlása – frissen hámozott, összecsukló héj,
gipsz- és tajtékfehér bimbózuhatag felett kivájt szemű, pufók fejek,
kunkori fürtök és dús kőszakáll alatt nem habzik a száj, ha nem hiszel.
Halálsuhintástól rezzenő levelek, almabőrbe vont utcák,
sárga és piros közt sávokra szabdalt,
halvány átmenet – nincs éles határ, csík és csík közt a piros,
a sárga, mint két régi barát, egymáshoz szalad, falat renget
az ütközés; a súrlódó, felsértett bőr szabad szemmel
kivehetetlen, korallfantomként pereg, ha nem hiszel.*

*És nem rémlik fel fata morganaként az agglomeráció
őszcsipkés szegélye, lángoló jegenyék a dombon, köpcös almaág,
nyers májszín vakolat előtt ágaskodó, köszvényes
diófaujjak, akik, mint reménykedésnek csúfolt
majdnem-értelmet, felkarolnak és egy félig
elkorhadh hokedlire, hogy padlócsempék összetett szemére
nézz le, felültetnek, hogy vakítsd magad aztán
az ég simaságától, míg lábadnál rágcsálóvá
átkozott véredek vakognak – iszonyú minden
tétel és szabály, iszonyú minden rítus és jóslat.*

*Mert hinni kell valamiben. Különben cseresznyelevél
rózsaarany kínjába tekeredve, porig égve szivárványsugárban,
homlokzatderítőt fel nem borítva,
hályogos szempár, kacsint rám kajánul
egy áthatolhatatlan udvarház fala,
hogy kiköltöztesse a tájat a porcelánról
a vázát örömmel másoló utcába,
és a csupasz tányér lesz a nap,
mert hinni kell valamiben.*

C Z I L C Z E R O L G A

Nemes Nagy Ágneshez Budára

*A még szőke hárs egy-egy fiatal
levele szeme zöldellt mintha belső
naptól világítva kéznél a toll s ő
versenyre hívott magas viadalt*

*ígért a délelőtti ég adva a
szonett kezdő sora mit írt a fa
ágával tanuljon szállni madara
menjek Budára s hogy jutok oda*

*százéves éjszakáig el nem téved
jambusokban az egy erdei élet
ahogy a sor feléled folytatása*

*nyílik tágul a verses végtelen
kezdjünk is hozzá készülök Budára
még majd telefonon jelentkezem*

Rossz hír

*Fecskénk a hazajáró
köörzött itt hol
barátságosak a házak
és leszállt a tér közepén
s lett a körnek középpontja
ilyet körzővel ugyan ki másol
itt vagy máshol milyen képzelet
ültetné be fákkal padokkal a teret
mit két szárny határol
de jöhet felhőből csak egy
mi újság kérdezed
s a válasz madárriasztó felelet*

Egyetlen lakó

*Pár szó is kelthet riadalmat
madárszíve átdobbanhat
vagy hallgat vadonod
becézgethed szólongathatod
akinek egyetlen lakója a hang
hol erdő rácsozza a levegőt
kimondhatod keresheted őt
és közbevág egy ág
egy másik visszaint
vitatkoznak a fák
vagy egyszerre mind
a magáét bizonygatja
aki a műsört bemondja
egy rengeteg
szótárnyi füvét harsogtatja
amit kimond
csak úgy mondja*

DEREK MAHON

Tavaszbelfastban

(Spring in Belfast)

*Szeles délelőtti ballagok az enyéim sorában,
Narfény özönlik két zápor között,
Most is a nedves kővel konspirálok,
És a sanda szív lomha képeivel.
Eszembe vésem, újra, hogy nem felejthetek.*

*Konok büszkeség kitartani a bukott
Angyalok mellett, és nem kelni fel.
Mind megmenekülnénk, ha fél szemünkkel
A dombot néznénk, hisz ott van, minden
Utca végén, mellékesen talán, de öröktől –*

*Mégis maradunk a humoros fordulatoknál,
A bennfentes bölintásban hamis titok;
Vagy fényben, árnyékban dacosan hallgatunk,
És körültekintő megváltásunkat próbálgatjuk
Egy szemforgató Isten hideg tekintete alatt.*

*A tudatom jobb, ha tudja a helyét.
Ami itt zajlik a kétségbeesett város
Hátsókonyháin, a kongó sikátorokban,
Futó érdeklődésnél többet várhatna el,
Izgathatna futó szájalomnál jobban.*

MESTERHÁZI MÓNIKA fordítása

Derek Mahon a fénytörések és a kívülállás költője. 1941-ben született Belfastban, a hatvanas években induló nagy költőnemzedék (Mahon, Heaney, Longley) legintellektuálisabb alakja, aki hamar külföldre menekült a társadalmi feszültségek és az erőszak elől, verseiben azonban megírta őket, és megírta a távolságokat is. Stílusa fegyelmezett, pontos és tiszta, szenvedélyes és ironikus. A költészetben Beckett, Auden, MacNeice rokona. Közel húsz verseskötete, hét gyűjteményes kötete jelent meg.

2020 márciusában, a pandémia kezdetén az egyik ír rádió az ő versét sugározta, a költő felolvasásában: *Everything Is Going To Be All Right*, érdemes meghallgatni: online elérhető. Mahon 2020 októberében halt meg, 78 évesen. Magyarországon egyetlen kötete jelent meg, Fodor András fordításában, ezen kívül egyelőre csak antológiákban és folyóiratokban lehetett olvasni. Ahhoz képest, hogy milyen nagy költő, kevesen ismerik – *A ford.*

Műkutyák a párizsi éjben

Párizsban én, még vakon belebolondulva Argentínába, fiatalabbnak éreztem magam (ami Argentína bájos fiatalságát is igazolta, és az enyémet is, a szeretőét). De fiatalabbnak éreztem magam lengyelként is, én, a fiatalabb kultúrák nagykövete. Ez tehát mind erősítette bennem a civódhatnékot a vén Párizssal, és felszította meztelenségi igényem. Csakhogy közben személy szerint már idősebb éveimet tapostam. Megtettem amúgy, amit tehettem, én, az író, hogy idősebb legyek náluk, a párizsiaknál, fortélyosabb, rátermettebb, nehogy rajtakapjanak holmi naitvitáson... ezt a magam fiatalságát párizsiasan kikeverve adtam elő nekik, ami annyit tesz, hogy komoly képpel, amennyire csak kitelt tőlem, maximális érettséggel.

Így végül magam sem tudtam, mi vagyok: fiatal, öreg? S ebben a kakofóniában belekeveredtem aztán egy-két patáliába...

*

Megkérdeztem tőlük, ki az az X, akit csak hallomásból ismertem. Azt felelték, hogy egy kitűnő író. Mire én, hogy rendben, író, de kicsoda? Elmagyarázták, hogy szürrealistaként indult, de mostanra egyfajta objektivizmusnál kötött ki. Erre én, hogy éljen az objektivizmus, de ő kicsoda? Akkor elmondták, hogy a Melpomena csoport tagja. Azt feleltem, rendben, legyen a Melpomena tagja, de mégis kicsoda? Erre ők, hogy a műfaját a fantasztikus metafizikával kombinált *argot* jellemzi. Mondom erre, jó, elfogadom ezt a kombinációt, de ő kicsoda? Erre elmesélték, hogy négy éve odaítélték neki a *Prix St. Eustache* díjat.

Ez az eset egy Szajna-parti hangulatos kisvendéglőben zajlott, és én épp birkát ettem csodás falusi recept szerint. Egyszerre felfogtam a tapintatlanságomat: kit érdekel, hogy ki a szakácsod, hisz nem a szakácsot eszed meg, hanem amit készített neked. És zárójelben megjegyezve, ez a tapintatlanság nemcsak a szakácsokat érinti, de legalább annyira a szabókat is, hisz a „kicsoda ő” kérdése magától értetődően lemezteleníti a szóban forgó lényt (ráadásul antifenomenológiailag). Mert egy francia író nem fog csak úgy meztelenül parádézni. Itt Párizsban tucatszám úsznak a levegőben a különféle ruhaneműk, csak a kezét kell kinyújtania, hogy kiválassza az ízléséhez leginkább illőt, és máris *romancier* lesz, *historien d'art*, katolikus vagy *pathaphysicien*... hisz itt a technikák, az irányzatok, a megoldások, a síkok, a platformok is hemzsegnék a légtérben, a párizsi levegő friss és könnyed, akár egy bútorszállító kocsin. Ez az irodalom úgyszólván

---

Részlet Gombrowicz *Naplójának* harmadik kötetéből. Az első kötet a Kalligramnál jelent meg 2000-ben.

nem ismeri a nyersanyagot, elaborátumokkal táplálkozik, amelyeket további feldolgozásnak rendel alá. Azt találtam hát kiáltani, hogy nem vagyok se író, se semminek a tagja, se metafizikus, se esszéista, hogy én én vagyok, szabad, független, élő... Ja persze, mondták erre, tehát egzisztencialista vagy.

A meztelenségem, amit onnan a pampákról hoztam az óceánon át, és amire szükségem volt ahhoz, hogy beleszeressek Argentínába (a korom ellenére!), nem engedte, hogy velük meztelenkedjem. Illetlenség lett volna. Áradt egyfajta megszégyenítés belőlük, amivel lebénították tekintetem szenvedélyes naivitását, mely az öltözékük alapján szemelte ki őket... a leginkább tehát a halálos diszkreció, a diszkrét melankólia, a tapintatos némaság felelt meg amonnan a világ pereméről, az indiánok hazájából hozott igényeimnek. Ők tetőtől talpig beöltözve, bebugyolálva, igaz, szabadon hagyott, fodrász stilizálta arccal... és mind-egyikük zsebében ott egy kis teljesen meztelen szobrocška, amit szakértő szemmel vizsgálghat. Szemérmesek voltak és komolyak. Senki nem varrta senkinek a nyakába magát. Mind végzi a maga dolgát. Termelés és működés. Kultúra és civilizáció. Öltözékük börtönébe zárva, amitől mozdulni is alig tudnak, akár holmi ragacsoson vergődő rovarok. Amikor kezdtem levetni a nadrágom, kitört a pánik, ajtón-ablakon át menekültek. Egyedül maradtam. Sehoh egy árva lélek az étteremben, még a szakácsoknak is nyoma veszett... én meg csak akkor jöttem rá, hogy istenemre, amit teszek, ami most velem... ott álltam világ csúfjára az egyik nadrágszárral a lábamon, a másikkal a kezemben.

Ekkor belép Kot Jeleński az utcáról, és látja, ahogy ott állok, döbbsenten kérdi: – Mi van, megőrültél? Szégyellem, égek, mondom neki, megpróbáltam levetkőzni kicsit, de ezek eltűntek, mint a kámfor. Azt mondja: – Megőrültél, összekavarodnak a dolgok a fejedben, miért kell bárkit is a meztelenségeddel ijesztgetni, hisz nincs még egy hely a világon, ahol úgy képesek letépni magukról a ruhát, mint itt... Várj csak, nyuszikkal volt dolgod, de keríték én neked olyan oroszlanokat, akik az asztal tetején táncolnak, és még csak nem is pislognak hozzá! Azzal fogadtunk is, ahogy két lengyel nemes fogad egymással (mert én Kottal sosem érzem magam argentinnak, csakis lengyelnek, utóvégre volt egy közös ősanyánk), ráadásul nem úgy, ahogy manapság, inkább ahogy a múlt század végén tették. Na, jól van! Előkerítette, aki neki kellett, a legbrutálisabb lemeztenítő intellektust, én viszont rá se rántok, amíg nem jött a törvényel, akkor aztán kezdtem levetni a gatyámat. Rám szóltak, udvariasan bocsánatot kérve, hogy legyek már rájuk tekintettel! Leonor Fini és Kot tehát e szavakkal fordul hozzám: – Ugyan mitől ijedtek volna meg ezek az iméntiek, megvan nekik a maguk sajátos intellektusa ez ügyben! Nekem azonban felettébb nehéz az egész, súlyos a lelkem, mar a bánat, kis híján keserű sírásra fakadok, de így szólok: – Az a vicc, hogy nekik, figyeljétek meg, a vetkőzés is öltözködés, a meztelenség meg annyi, hogy egy pár nadrággal több vagy kevesebb. De amikor a gatyámat levettem, ahogy szoktam, attól elájultak, főleg azért, mert nem Proust modorában tettem, nem is à la Jean-Jacques Rousseau, még csak nem is Montaigne stílusában vagy az egzisztenciális pszichoanalízis jegyében, hanem csak úgy a magam módján, ahogy szokásom.

*

Marc Pierret interjúja a *France Observateur* részére.

Az egyik interjúban azt találtam mondani, hogy olyanok, mint a Pavlov kutyája.

Bárcsak ne mondtam volna! Mert azóta a mesterkéltségük műkutya jelleget öltött, és a csendes éji utcákat a műkutya üvöltése veri fel.

*

Amikor a felnőtt ember elszakad a maga fiatalságától, többé semmi sem gátolja, hogy egyre mesterkéltőbb legyen.

Az érintkezésük – bármivel – meghatározott jelrendszer révén történik, mintha telefonon beszélnének, minden közvetlenség szigorúan tilos számukra. A feltételes reflex, ez a titok nyitja! Ha azt akarjuk, hogy Pavlov kutyájának kicsorduljon a nyála, nem kell egy darab húst mutatnunk neki, elég sípolnunk. Ezek szerint ha el akarjuk érni, hogy ők elragadtatásba essenek, elég egy Cocteau-verset idézni vagy egy Cézanne-t mutatni nekik, és elragadtatják magukat, mert azt a szépséggel asszociálják, kicsordul a nyáluk, vagy inkább viszketni kezd a tenyerük a tapsolhatnéktől.

Ebben a mágikus világban, mely tele jellel, szimbólummal, jelszóval, szertartással, ceremóniával, formulával, tényleg furcsa kalandok estek meg velem.

Jól tudtam, már mielőtt Párizsba jöttem volna, hogy egyre nehezebben fogok szót érteni velük, ami kiderült mind bárgyúbb jelleget öltő könyveikből is... De nem tudtam, hogy ennyire! Két vagy három nappal a Brezával elköltött reggeli után néhány íróval elmentem vacsorázni... lélekben máris kóstolgatva a társaságot, hisz elsődrendű fejek voltak! A kezdeti feltételes reflexek, nevezetesen az üdvözlés, az udvarias fordulatok, bókok simán megszülettek, és amíg a társalgás ama reflex keretei közt folyt, ment minden a maga útján, mint a karikacsapás, viccek hangzottak el, nevettem és ők is nevettek. Végül mégis, kutyáktól gyötörtén, a laboratóriumi ebektől fuldokolva, melyek szó szerint a torkomat fojtogatták és a nyelöcsövemben csaholtak, a maguk szüntelen *qui pro quo* rémületében üvöltve a fájdalomtól, megpróbáltam valamit mondani... Uramisten, hát tényleg akkora bűnt követtem el azzal, hogy egyszerűen kiejtettem a számon egy úgynevezett gondolatot... az életről és a művészetről... amint ez nemegyszer megesett velem a Fragat kávéházban, Buenos Airesben. Elnémultak. Ettől fogva mind kizárólag az evésre és a hallgatásra koncentrált, a szimpózium hátralevő része hallgatásból és evésből állt. Meglepődtem, törtem a fejem, mi történt, talán megsértettem őket... de másnap Vladimir Weidlénél vacsoráztam, és már a sajtóknál tartottunk, hát elmondom neki, hogy s mint jártam, mire ő, hogy Párizsban már senki sem beszél... vagyis azért beszél, hogy ne kelljen beszélnie... például a *Prix Goncourt* zsűrijének ez évi bankettjén az egyik egyébként nem is rossz étteremben már kizárólag az ételekről folyt a szó, nehogy bármit is mondaniuk kelljen a művészetről...

Bizonyos, ha a férfi végképp eltékozolja magában a fiatal, akiből némi könnyedséget meríthetne, honnan lenne ereje megakadályozni, hogy szép lassan elhújasodjon? Így van ez velük is: a francia mondani szeretne valamit, de nem sikerül neki, mert az túl nehéz, túl mély, túl magas, túl szubtilis... és min-

den egyes hallgatásával megadja magát a saját korlátainak. Amikor Butorral összeismerkedtem annál a grófnőnél a fogadáson, mondtam neki, hogy örülök, mert ha egyszerre leszünk Berlinben, majd jól kivitatkozunk magunkat a *nouveau roman français* kérdésében. Válasz helyett az avantgárd pápája látványosan elmosolyodott, ám udvarias, elhatárolódó, abszolút hermetikus mosollyal, ahogy egy doboz szardínia mosolyog a Szaharában... Irgalmas Isten!

Párizs géniusza nem adja fel lázas működését, művek és eszmék születnek e legbátrabb város kebelén, amely ma is az élre tör, akár évszázadokkal ezelőtt... mégis, mondhatnám, rejlik valami tévhit a város és lakói között, akik számára ez a géniusz antigénus lesz, úgy is mondhatnám, hogy a saját bátorságuk bátortalanítja el őket, a merészségük, a lázadásuk azért aggódik, hogy engedelmesebb legyenek, hogy a rendkívüliség szokványba forduljon... Ők meg úgy járnak körül a saját Szellemüket, mint a falusiak a tehenet, ellátják, megfejjik, eladják a tejet. Párizs persze egy kastély, de a lakói olyan benyomást tettek rám, mint a kastély személyzete.

...a kastély személyzete. Párizsban, a kutyák városában, ahol kutyák nyála kicsordul, ha sípolsz nekik, tévhitel és perverszióval teli kalandok értek. Egyik este hazafelé tartva egy ízes bisztróból, jó borral a fejemben, észrevettem, hogy egy csodás barokk palota kapuja résnyire nyitva, gondoltam egyet... benézek... és bementem... és odabenn termek, szobrok, mennyezetek, címerek, csupa arany. Akkor előkerült egy tisztességesen öltözött, apró emberke, de oly szerény, talán a ház ura, de inkább a komornyik. Erre megkérem őt, mutassa már meg nekem a termeket, ő meg hívja a feleségét, a fiait, előbb az egyik, aztán még egy fiú, majd a harmadik, udvariasan mindent megmutatnak, ujjal érintgeti a szobrokat, a képeket, porosak-e, lefújja, lesöpri, tisztogatja... Csak amikor már mennék, és a zsebembe nyúllok, mondja, ó, hagyja már, herceg vagyok, a feleségem hercegnő, ez a fiam őrgróf, az gróf, amaz meg vikomt. Csendesen elköszöntem tőlük, olyan volt az egész, akár egy hordó esővíz.

Kimentem az útra, különböző utcákban bolyongtam, végül valahogy a szobrok közt oda lyukadtam ki, ahol a Jardin des Tuilleries található. Az éjszakai világításban a szobrok a maguk lágy és hajlékony, képlékeny és elasztikus meztelenségével rám meredtek, csupa agilis, karcsú, vékonyka alak, csak hogy kőből, abszolút hideg kővé merevedve, ami paradox, elismerem, hisz mozdulatlan mozgás, halott élet, kemény lágyság, hideg melegség, és ez mind éjjel a holdfényben holtan is él... Arra gondolok, micsoda varázslat, micsoda paradoxon... és ez a paradoxon itt nekem egyre nő és elhatalmasodik, már önmagán is túlnő... nekem meg eszembe jut, hogy nem túl okos dolog hosszan e paradoxonban, a szobrok közt időznöm, a legjobb, ha elmegyek innen... Ekkor el is indultam, előbb lassan, majd egyre gyorsabb léptekkel, de jó sok szobor volt, egész kőerdő... tekergek, forgok... és gyökeret ver a lábam. Lám, a kutyák itt ni, előttem! Nézem: ez itt Akteon márványból, aki az imént megpillantotta a meztelen Dianát, és most elinal... a kutyák meg a nyomában, elővillanó hegyes fogaikkal, már elkapják, már szétmarják!...

De borzalom! A kutyákkal űzött, menekülő vakmerőnc halálos vétke, hát már egyáltalán nem mozdul... Így maradt örökre, rendületlen, akár a jéggé fagyott vízszugár. És a halott Pavlov bűne dacára ott üvöltött nekem, amíg egész

Párizst tele nem lett vele... Ráadásul Pavlov is ott üvöltött némán a mozdulatlan éjszakában. Hazamentem.

*

A képzőművészet náluk egyre inkább megszállja az irodalmat, ami jól látható a kritikában, ahol az irodalmi mű megközelítését a festészeti és galériás *genre* határozza meg. A kor képzőművészetében a stílusok, az irányzatok dominálják a művész egyéniségét (amely szavakban végtelenül szabadabban kifejezhető, mint képen), s a közösségi és absztrakt jelleg e túlsúlya az irodalmi kritikában is megjelenik. A képzőművészeti alkotások közelebb állnak a tárgyhoz, mint az emberhez, a festő, a szobrász tárgyakat készít; tehát az irodalmi műhöz is tárgyként közelítenek. Egyre gyakrabban jut e kritikusok eszébe a katalógus, hisz a legfontosabb számukra a mű katalogizálása, a csoporthoz, irányzathoz tartozása, a kritika egyre inkább objektív lesz, egyre több benne az elmélet, a kritikus egyre kevésbé művész, egyre inkább kutató, szakértő, írástudó és informátor.

A festéssel vagy szobrásszal foglalkozó kritikusnak úgy kell a művészetről írnia, mint idegen és kívülálló valamiről, éspedig azért, mert a festészet értékeit nem lehet szavakkal megragadni, a szó és az ecset két teljesen más terület. Az irodalomkritika viszont szó a szóról, irodalom az irodalomról. Mi következik ebből? Hogy az irodalomkritikusnak a szó művészenek, társalkotónak kell lennie, fel se merülhet az irodalom „leírása”, ahogy – sajnos – a képeket leírják, részt kell vennie az alkotásban, nem írhat kívülállóként a műről, nem lehet a tárgy kritikusa.

Csakhogy nekik azóta, hogy elfojtották magukban az ifjúságot, annak szent ölelési és vonzódási hajlamával együtt, a világ egyre inkább kívülálló lett. Vagyis objektív. A *nouveau roman français* is szomorú lemondás az emberségről a világ javára, nincs benne semmi költészet...

Vagy inkább ez a költészet túl egyoldalú. Olyan költészet, amiből épp az hiányzik, ami a fiatalság költészete: a báj, amely vonz és magával ragad. A fiatalság nem tud, nem akar hasonlítani... a súlytalansághoz, a könnyedséghez, a kezdetlegeshez, ahhoz, ami különbséget tesz és pontosít, csakis azt keresi, ami egyesít és elmosza a határokat... E fiatal költészet pedig úgy érhető el, ha az író tudja, hogy ő a fiatalságnak (is) az írója. Hogy minden irodalom a fiatalsághoz (is) szól. Hogy minden felnőtt ember a fiatalságért (is) van a világon.

Szépség, költészet kizárólag a negyveneseknek, ötveneseknek... hm, az mi csoda? Tudom is én. A legjobb, ha fejlődésünk minden korszaka egyszerre játszik bennünk, az aztán a muzsika! Nehéz bármi szépet létrehozni, ha elszakadunk attól az életkortól, amelyben az ember maga a szépség.

Ők az ellenkező eset, a műveik minden előnnyel rendelkezhetnek, kivéve egyet: az attraktivitást. Nincs bennük vonzerő. Kítűnő irodalom lehet, mégis taszítani fog.

A francia irodalom ilyen, vagy általában az irodalom? Folyton összekeverem Párizst a világgal.

*

Geneviève Serreau-val és Maurice Nadeau-val. Vacsora. *Truffes à la Soubise* és *Crème Languedoc Monsieur le Duc*. Én beszélek, ők hallgatnak. Hm... nem tetszik ez nekem... Amikor Buenos Airesből elmentem vidékre, Santiago del Esteróba, én hallgattam, és az ottani írók beszéltek... mindig az beszél, aki meg akarja mutatni magát, azaz a vidéki.

*

Genet! Genet! Képzeltetitek, micsoda szégyen, rám szállt ez a pederasztá, folyton a nyomomban van, ismerősökkel megyek, ő meg ott áll valahol a sarkon, a lámpa alatt, és mintha bólintana... hogy vegyem észre! Mintha ugyanabba a kompániába tartoznánk! Kész blamázs! És persze zsarolási lehetőség. Mielőtt kilépnék a hotelből, kinézek az ablakon... nincs itt... kimegyek... és itt van! A hátával is engem les!

Genet-t csak Párizsban ismertem meg. Argentínában fogalmam sem volt róla, ezt határozottan kijelentem, amit azért fontos megjegyezni, hogy világos legyen, az én *Pornográfiám*, akárhogy is nézzük, belőlem született, nem rejlik mögötte semmiféle románc Genet és köztem. Talán egy héttel az után, hogy itt Párizsban kikötöttem, valaki kölcsönadta Genet könyvét, a *Les Pompes Funèbres*-et.

Kinyitom. Az első benyomás? Hogy a háborús évek, 1939–45, itt a legerősebb ama szörnyű évek sűrítvénye, nem olvastam még ennél jobban „háborús” könyvet. Második benyomás? Az emberek, ám ő a rútságot és a szépséget egy angyalba olvasztotta össze, nála mind a kettő ugyanolyan szemmel néz, micsoda vakmerőség, micsoda hősiesség! Harmadik benyomás? Franciaország, te zseni, megint szert tettél egy betörőre, aki álkulccsal nyitja a kulcsra zárt ajtókat, megdöbbsz és megrémisztesz! A negyedik? Költészet! Az ötödik? Jól kiszimatolta a csibész a hallatlan tilos vagyonokat rejtő tűzálló kasszát! A hatodik? Ó, milyen nehéz is... és elkerülhetetlen, akár egy álom, akár a Golgota, sorsszerű és végzetes...

A hetedik? Úgy éreztem, hogy én keltettem életre Genet-t, én találtam ki, akár a könyveim egyes jeleneteit... És ha túlnőtt rajtam, ezt is a saját fantáziám teremtményeként tette.

De most zavarban voltam... Ez a testvéri lélek, hm, kompromittált engem. De nem csupán erről volt szó. Az a kéz, amely ott a lámpa alatt megengedhetetlen módon meg akart érinteni, annyira hideg volt!

Ennek ellenére nem szántam rá magam, hogy egyéb műveit is legalább átlapozzam, és a *Les Pompes Funèbres*-et sem túl figyelmesen olvastam. Mit mondjak, telefonáltunk, találkoztunk, jött az orkán, hát így valahogy történt... Nem olvastam elég figyelmesen. Megvettem viszont Sartre Genet-könyvét, a *Saint Genet, comédien et martyr*t, amely 578 oldalt számlál, és szabad pillanataimban Genet-től Sartre-ig és Sartre-től Genet-ig hintáztattam magam. De Sartre-ot sem olvastam elég figyelmesen, bár az egzisztenciális pszichoanalízis az én felfogásomban a felfedezések mennyiségét és minőségét illetően egyenlő tizenegy vagy

tizenkét Prousttal. Mit mondjak, így valahogy történt. A könyveket különben nem szokás túl figyelmesen olvasni. Úgy olvastam én is, ahogy mindenki...

E könyv olvasása közben merült fel bennem a kérdés: mi az Genet-ben és Genet sartré-i interpretálásában, amitől mindkettejünkkel, magával Genet-vel és a sartré-i Genet-vel szemben is védeni kell magamat? Mi a riasztó bennük számomra?

Engem ugyanis megrázott ez a költő. Ami meg Sartre-ot illeti, élvezettel látam, ahogy felfogásában Genet, a pederaszta elveszti másságát, „abnormális” voltát, hogy legmélyebb emberségében csatlakozzon a „normálisokhoz”: olyan valaki, mint a többiek, pederaszta „lett”, bűnöző „lett”, ahogy mások sportolók vagy kereskedők „lesznek”. Azt az emberséget, amellyel Sartre Genet embertelenségét kezeli, a démonizmus lefegyverzését a démonizmus eksztázisba fordulásáig elkalauzoló tanulmányában, kivételes értelmiségi teljesítménynek éreztem. Mégsem tudtam szabadulni attól a benyomástól, hogy Sartre hagyta, Genet rászedje őt. Jól van, Genet Sartre szerint a szabad választás aktusával fordul szembe a saját szabadságával, amikor a „tolvajt”, a „pederasztát”, a „rosszat” választja magában – a szabadságot nagyon is alátámasztó aktus, amely azt lerombolja –, hogy beteljesítse a dialektikus folyamatot, amelyben az, ami az egyéni szabadságot felszámolja, romba dönti az egész létet, maga a lét válik fantazmagóriává, a Rossznak, ami maga a tagadás, a belső ellentmondásai még a Rossz létezését is lehetetlenné teszik... és Genet, lám, a semmi által visszanyeri a szabadságot, amit megtagadott, és vele a világot is. Rendben. Ez az érvelés mégis, amely egy pillanatra sem veszi el a talajt a lába alatt, valahogy a levegőben lóg... Miért?

És miért ébresztett bennem annyi kétséget maga Genet, aki azt hirdeti, hogy ő a Rosszat választotta és a Rosszat akarja, akár az útonálló, aki hosszú meséket produkál a vizsgálóbíróknak? Valaki itt hagyta magát rászedni. Sartre Genet-nek? Genet magának? A széles kapu mögött, amely állítólag a pokolba visz, rejlett valami meglepetés, nem, nem a pokol volt ott, hanem valami más. Hogy mi? A könnyűség. Figyeljétek meg, milyen könnyű, milyen egyszerű, milyen keresetlen lett minden: ez a fiú Genet, elkezdett lopni, mert valahonnan pénzt kellett kerítenie; pederaszta lett, mert hallgatott a testére; és ez mind egyszerűen, simán, apránként megtörtént az idő múlásával, a lét milliónyi észrevehetetlen pillanata alatt, már nem is percről percre, hanem másodpercről másodpercre; tehát simán; tehát magától értetődően; gond nélkül; felelősség nélkül; az élet zűrzavarában; más hasonlóan könnyű dolgok közepette. Az Abszolút Rosszat meg csak akkor csatolta a saját létehez, amikor elkezdett írni, és irodalmi szempontból szüksége lett rá. Akkor kezdte hirdetni, hogy ő a Rosszat választotta; azt viszont nem tette hozzá, hogy *ex post* választotta. Sartre könyve nem Genet létének interpretálása, csak az interpretáció interpretálása... akkor vágott bele Genet életébe, amikor már maga Genet a műveiben azt mitizálta.

Milyen könnyen összeomlott nekem ez az ördögi szentély; a könnyűségétől omlott össze.

Bárki más, felteszem, ettől aggódni kezdene: hogyhogy, ilyen könnyű mindent megmagyarázni? Én azonban tudtam, hogy itt szó sincs véletlenről, és ha valamin mindketten, Genet is, Sartre is, elbukhatnak, akkor az a könnyűség. Mintha az lenne a legnehezebb akadály.

Végül is mi taszított ebben a költőben, aki akárcsak én, megpróbálta a fiatal szépséget megtenni a legfőbb szépségnek? A húszévest felállítani a piedesztálra.

Csak hogy nem ragadta meg az ifjúságot a maga legmélyebb lényegében, ami lefegyverző, ami megkönnyebbülés, ami elégtelenség, olyasmi tehát, ami soha nem képes elérni a teljes létet, és ezáltal közbeeső valami lesz, ami könnyít és felment. Neki a fiatalság gaztett volt, kegyetlenség, bűn, szentség, kínzás... és ő, a pap, bűnös, szent, gengszter és hóhér késsel közeledett hozzá, hogy iszonyattá tegye és végletekbe taszítsa!

Milyen jellemző, hogy Párizsban, a világ fővárosában a fiatalság istenítésének legvakmerőbb kísérlete azzal végződik, hogy a pokolba, a bűnbe, majd a morálba, a kultúrába lett taszítva. Genet egy pillanatra sem engedte, hogy ez a fiatalság kilazítsa a francia morál évszázadait, épp ellenkezőleg a legmagasabb intenzitásig és megmerevítésig vitte, a hajlékony mogyoróágból gyilkos acélt készített. És erre a felnőttek által preparált fiatalságra alkalmazta Sartre a maga még érettebb analízisét... Párizs! Vajh te, Sartre is, Genet is, én is, és mi mindnyájan, soha nem tudunk megállni ezen az egyre jobban kikövezett úton, mely a Mesterséghez vezet? Soha egyetlen pillantást sem tehetünk hátra? Argentína! A múlt elérhetetlen?

Még írok valamit, hogy az utolsó mondatok szomorú pátoszáat ellensúlyozzam. Találkoztam Winczakiewiczssel. Beszéltem a rádióban. A Quai de la Tournelle úton összefutottam Antonia Bernivel.

Párizs, 1963.

PÁLYI ANDRÁS fordítása

Burgerek

Amikor Gabival szeretkeztem, néha Miára gondoltam. Mozdulatairól az ő mozdulatai jutottak eszembe, az illata is rá emlékeztetett, mert ugyanazt az ámbrapézsmas- és vaníliaillatú Celine Dion parfümöt használták mindketten, amit Mia fürdőszobájában láttam, amikor a születésnapját ünnepeltük askeri házukban, és ami Gabi éjjeliszekrényén is mindig ott állt. Egyszerű, téglatest alakú üvege volt, és gömb alakú, átlátszó kupakja. Gabi bőrének tapintása, feneke, amelyet a raktári munka és az egész napos fel-alá járkálás kerekre edzett, és finom fojtogatásai azonban senki máséi nem lehettek, és folyton kizökkentettek álmodozásomból, amit egyáltalán nem bántam. Jólesett olykor átélni, amit éppen csinálok, annak ellenére, hogy abban az időben ez egyre ritkábban fordult elő. Úgy éreztem, az életem elveszett az ismétlések, repetitív szokások tengerében, hogy Oslo nem képes sem többet, sem kevesebbet nyújtani, mint annak idején London, és hogy most, hogy van pénzem, akár máshol is lehetnék, élhetnék akár Európán kívül, s azon az új helyen talán határozott céloom is lehetne, ahelyett, hogy sehová sem vezető, homályos ábrándjaim és vágyaim hedonista cselekvésekkel igyekszem elfojtani. De valljuk be, a vágyaim elfojtásával járó szabadidős tevékenységeim valóban kellemesek voltak, vissza nem térő alkalmakként tekintettem rájuk, amelyekre öregkoromban mindig emlékezni fogok, ugyanakkor biztosra vettem, ha a vissza nem térő alkalmak életformává alakulnak, soha nem fogom megérni az öregkort.

Szeretkezés után Gabival az ágyban cigarettáztunk, vidéki tavakban és gyorsfolyású vizekben fürödtünk meztelenül, fotókat készítettem róla a hegyekben, sátraztunk és fáztunk az esőben, buszmegállóknak ültünk részegen, mint annak idején Tonyval Londonban, és azt gondoltuk, ha van értelme az életnek, akkor az bizonyára ez. A vele való együttlétek azt az illúziót keltették, hogy mindenem megvan, holott pusztán az érzékszerveim, különböző fizikai szükségleteim és extrém vágyaim teljes kielégítése történt meg, de ez a céljaimhoz egy lépéssel sem vitt közelebb, sőt, úgy éreztem, minden egyes Gabival töltött nappal egyre távolabb kerülök tőlük.

Meg aztán ott voltak még azok a dolgok, melyek folyton elterelték a gondolataimat. A közösségi médiában például folyton valami világhatásztrófáról ment a diskurzus, meg alapvető politikai és világgazdasági problémákról, és az olyan emberek, akik már születésük napján elégedettek lehetnek az életükkel, mint Mia barátai, ezekről posztoltak, meg a globális felmelegedés megakadályozásának lehetőségeiről, miközben ők lettek volna az utolsók, akik felhagytak volna azzal az életmóddal, ami a világot olyanná teszi, amilyen. Biztosra veszem, hogy az életmódjuk mellett nem lettek volna hajlandók felhagyni azzal a felfogással sem, hogy mindenkinek válnia kell valakivé, hogy mindenkinek csinálnia kell

valamit, és hogy ezt mindenkinél jobban kell csinálnia, de legalábbis úgy kell viselkednie, hogy a körülötte lévők profinak higgyék. Pénzügyi tanácsadó, környezetvédő, befektető, banki alkalmazott vagy influenzszer (ahogy manapság a prédikátorokat nevezik), globális cég regionális igazgatója, aki kijelölheti a hónap dolgozóját, vagy csupán a hónap dolgozójának lenni; már gondolkodni is fárasztó volt azon a sok mindenben, amit nem akarok csinálni, mindazon, amivé nem akarok válni, helyeken, ahová nem akarok menni, mint például India, meg az egészséges életmódon, hogy az embernek zöldséget kell ennie és zenét kell hallgatnia, közben pedig futnia kell (mi elől vagy mi felé?), fogat kell mosnia minden reggel és este, környezettudatosnak kell lennie, szelektíven kell gyűjtenie a szemetet, meg kell mentenie a bálnákat, egyszerűen nem értettem, ma sem értem és örülségnek tartom.

– Nem kéne ezeken gondolkodnod – mondta Gabi, amikor ezekről beszélünk –, az a trükkje, hogy ne gondolkodj rajta. – Aztán töltött egy konyakot.

Azokban a napokban Miával keveset találkoztunk. A karácsony előtti hajtás és raktári túlórázás miatt egyre kevesebb energiám maradt szokásos erdei sétáinkra. Felhívni nem volt bátorságom, nem akartam rossz pillanatban zavarni, vagy hátráltatni a teendőiben, meglehet, fel sem vette volna, ezért inkább üzeneteket küldtem neki. Majdnem minden nap. Sokat. Csak néha válaszolt, és röviden. Úgy éreztem, otthagya a szobában az üzeneteimmel, a gondolataimmal, elfoglalja magát valamivel, ami nem én vagyok, mert semmit sem jelentek számára, mert soha senki számára nem jelentettem semmit. Magányos, csendes délutánon a kanapén feküdtem, a tetőablakra fagyott jégvirágokon keresztül néztem, ahogyan sötétedik az ég, vagy az olvadó hókupacot, amint csigatempóban csúszik lefelé az üvegen. Elképzelttem, hogy néha találkozunk és kávézunk, hogy már biztos lehetek benne, hogy Mia legalábbis jó ismerősként vagy barátként tekint rám, akivel néha csókolózik, s hogy ennek ellenére, a norvég szokásokat mindig betartva, feszülten koncentrálok arra, hogy semmilyen körülmények között ne kerüljek hozzá fél méternél közelebb, s ha ez véletlenül mégis bekövetkezik, mert közelebb hajlok, hogy súgjak neki valamit, akkor távolabb húzódik vagy hátralép egyet, s ahogy erre gondoltam, mosolyra görbült a szám.

Amikor Gabi Lengyelországba utazott, hogy meglátogassa a családját, Miával mindössze háromszor találkoztunk. Egyszer, amikor meghívott a születésnapi partijára, majd a partin, majd két héttel a parti után, amikor megint Oslóban járt valamiféle jelentéktelen – számára azonban halaszthatatlanul fontos – indokkal.

Az Olaf Ryes plasson beültünk egy helyre, ahol isteni minihamburgereket készítettek, a norvégok még vidékről is idejártak hétvégén vacsorázni. A hely érdekes keveréke volt a városban élő kultúráknak. Egy indiai és egy angol pincér angolul vette fel a rendeléseket. Az étterem elegáns volt, sötét színű, széles faasztalokkal és bőrborítású székekkel, a világítás hangulatos volt és otthonos, novemberből márciusig a kandallóban állandóan égett a tűz.

A norvégok az efféle idilli hangulatú éttermekben bort szoktak rendelni, az italt általában a helynek vagy a saját pillanatnyi érzésviláguknak megfelelően rendelték, és nem aszerint, hogy mi illene jobban az ételhez. Szóval kellemesen pislákoló kandalló környezetében ültünk, bőrborítású székekben. Az étteremnek még egy kutyája is volt, egy nagydarab, lusta berni pásztor, aki a kandalló

mellett heverészett, s néha felemelte a fejét, ha a pincérek elmentek mellette. Teniszlabda méretű minihamburgereket ettünk, amelyek a francia éttermek eleganciájával voltak tálalva, ezért kicsit sem hasonlított a szaftos amerikai óriásburgerekre. Először olasz fehérbort, aztán francia vörösbort ittunk, közben a pincérékkel angol, egymással pedig norvég nyelven beszélünk, s ez a kaval-kád valahogy mindkettőnk számára az otthon illúzióját keltette.

Mia rendkívül távolságtartó volt az étteremben, de ezt már megszokhattam. Nem az volt szokatlan, hogy amikor az asztalon megérintettem a kezét, akkor elhúzta és az ölébe tette, arcán pedig furcsa, szégyellős kifejezés tűnt fel, hanem hogy olyan dolgokról beszélt, melyekről egyáltalán nem szokott. Nem a túra-klub soron következő programjairól, szabadidős tevékenységeiről vagy munkahelyi kihívásairól beszélt például, hanem az előző esti focimeccsről a tévében, amit egyikünk sem látott, de olvasott róla egy cikket, állítólag nagy botrányt kavart, meg hogy ő nem tudna Oslóban élni, mert képtelen lenne este a kanapén ülve azt hallgatni, mit csinál a szomszéd. Ez utóbbit egyáltalán nem értettem; soha nem lakott belvárosi lakásban, még Oslóban sem, hogy jött most hirtelen a gondolat, hogy ő ezt nem bírná? Nem szóltam, csak egyetértést színlelve bólogattam, s az ízek harmonikus játékára próbáltam koncentrálni, amint körülölelik a nyelvemet, de ebben jelentősen akadályozott, hogy evés közben inkább az foglalkoztatott, vajon mi nyugtalaníthatja Miát, mi a bizonytalanságának oka.

Kedves, különleges lánynak tartottam, meg voltam róla győződve, hogy egykönnyen nem találhatnék hozzá hasonlót, s tudtam, hogy egy ilyen ritka kincscsel, mint ő, mindig vigyázva kell bánni, mert az ember bármikor könnyen elveszítheti a bizalmat. Aztán eszembe jutott, hogy talán azon gondolkodik, hogyan mondja el, hogy szeretkezni akar velem. Persze tudtam, hogy erre semmi esetre sem szabad utalnom, hagynom kell, hogy összeszedje a bátorságát, s maga vezesse be a témát. A zsebembe nyúltam, megmarkoltam a lakáskulcsomat, egyrészt, hogy ellenőrizsem, nem vesztettem-e el, másrészt, hogy jelezzem a magam számára, készen állok, hogy nyissam az ajtót, és folytassuk az askeri ház fürdőszobájában megkezdett eseményeket, s a kulcs tapintása felbátorított, annyit azért mégis megengedhetek magamnak, hogy segítek:

– Mondd el, mi baj.

Nem gondoltam, hogy baj van, azt akartam mondani, „mondd el, mi zavar”, de nem jutott eszembe a „zavarni” ige, és így sikerült kifejezni magam. Csak azt tudtam, hogy fura szó, és „f”-el kezdődik.

Meglepettség halvány árnyéka vonult át az arcán, de ahogy jött, el is illant.

– Ha én azt tudnám!

– Azért csak jobban tudod, mint én – mosolyogtam.

Nem válaszolt.

– Ne félj! Türelmes vagyok. Ne mondd, ha nem akarsz. Van időnk.

Azzal témát váltottam, abban a tudatban, hogy utolsó mondatom imponált számára, és abban a reményben, hogy egy ponton majd félbeszakít, és elmondja, mi körül járnak a gondolatai, de nem tette, ezért vagy egy óra hosszat beszélünk vicces tévésorozatokról, régi filmekről, amiket én láttam, de ő nem, és új filmekről, amiket ő látott és én nem, közéleti témákról, melyekről egyikünknek sem állt rendelkezésére megfelelő mennyiségű információ, de szívesen formáltunk

róluk véleményét. Közben elfogyott a bor, a fehér és a vörös is, és amikor felálltunk, egy pillanatra elvesztettem az egyensúlyomat, és ezen neveltünk, és azt a mosolyt, ami az egyetlen őszinte mosoly volt azon az estén, sohasem fogom elfelejteni.

Kint álltunk az épület előtt, homokszem méretű hópelyhek szálltak a járdára, s amint gyengéd, hűvös érintéssel érkeztek az arcunkra, rögtön elolvadtak. Távolabb, a fák megnyugtató mozdulatlanságában, a lámpaoszlopok derengő fénye alatt gyerekek játszottak, boldog zsvajuk visszhangozva szókellett a teret körülzáró épületek között. Amíg néztem őket, mélyet szippantottam a napról napra hidegebb levegőből, Mia sóhajtott, és azt mondta:

– Elmondom.

– Rendben – fordultam felé, s közben megmarkoltam a kulcsot a zsebemben.

És akkor elmondta. Hadarva beszélt, ideges volt, zavart, szavai határtalanná váltak, egybefolytak, mégis minden egyes szótagot, minden egyes hangot jól értettem, mintha lassítva mondta volna, egyszer sem kérdeztem vissza. Azért válaszolt csak ritkán az üzeneteimre, és azért akart találkozni velem az étteremben, hogy elmondja, nem akar velem találkozni többé, hogy nem érezte volna helyénvalónak, ha ezt nem személyesen mondja el, hogy zűrös dolgokat csinált mostanában, és nem akar zűrös életet, és ezért jobb, ha távol maradunk egymástól, és elfelejtjük, ami a születésnapján a fürdőszobában történt.

Összeszorult a gyomrom, semmit sem értettem az egészből, de nem tettem fel a bennem viharoként tomboló kérdéseket. Talán egy pillanatra kinyitottam a számat, de félúton meggondoltam magam, mert rég megtanultam már, számtalan leckén át mást sem tanultam, mint hogy a döntésekre vonatkozó minden kérdés felesleges, hogy csak a bennem háborgó igazságérzet akar szóhoz jutni, mert nem ért valamit, mert valamiről nem tud, mert a világ épp olyan érthetetlen, mint Kafka műveiben, és amikor érthetetlen, akkor ennek az érzésnek sikítania kell.

Miért olyan nehéz kijelenteni, miért olyan nehéz beismerni, hogy Kafka volt a legnagyobb realista prózaíró a világon?

Nem emlékszem már, hogy búcsúztunk el, hogy mi volt Mia utolsó mondata. Szeretném azt hinni, hogy megöleltük egymást, mielőtt elindult, de az is lehet, hogy csak elsétált mellettem. Csak arra emlékszem, hogy a szeme könnybe lábadt, és a lámpák fénye csillogott benne, és ez szép volt. Gyönyörű szép. De csak a hidegtől. Igen, biztosan csak a hidegtől gyűltek könnyek a szemébe.

Álltam egy darabig az étterem előtt, azt néztem, ahogyan Mia sárga kabátja távolodik a szitáló hóesésben. Távolodott, halványodott, aztán eltűnt a házak mögött.

A téren játszó gyerekek felől kétségbeesett, fájdalmas üvöltés hallatszott. Az egyikük leesett a bicikliről, és úgy sírt, mintha a lába szakadt volna le, pedig csak a ruhája és az arca lett sáros. Az apja odament hozzá, felsegítette, nevetett rajta és a telefonjával fotót készített a gyermek sáros arcáról, s reakcióján felbuzdulva a gyermek is felkacagott. Fanyar vigyor ült az arcomon, ahogy néztem őket, s hazaindultam.

Nem az fájt, nem az gyötört a legjobban, hogy boldogtalan vagyok, és hogy ezt senki sem veszi észre körülöttem, vagy ha észre is veszi, nem foglalkozik

vele, inkább a tudat, ha annak idején egy kicsit okosabban viselkedem, nem tördöm becsülettel, szemet hunyok a Magyarországon mindennapossá vált, az emberek hétköznapjait átítató korrupció felett, és hajlandó vagyok benne magam is részt venni, akkor sokkal boldogabban is élhettem volna. Nekem nem kellett ebből. Sokkal pökhendibb, lázadóbb és fiatalabb voltam, minthogy ezt elfogadjam. Szabadságot akartam, de nem tudtam, hogy a szabadság boldogsággal vagy boldogtalansággal jár-e. De az ember mindig a szabadságot választja, nem?

Ma sem tudom, mivel jár a szabadság, csak mindössze két dolgot: hogy amikor egyetemista voltam, egyszerre voltam szabad és boldog; és azt, hogy ahogyan ott ültem az asztalnál, s az örömteli várakozás izgatottságával néztem Mia szemébe, úgy éreztem, azok a minihamburgerek több szabadságot képesek adni számomra, mint Magyarország eddig valaha.

Egy egyetemi ösztöndíj keretében másodszor volt alkalmam Londonban tölteni két hónapot. Amikor nem a British Libraryben kutattam, akkor Tonymál voltam a klubban. Őt és Richardot még az előző út alkalmával ismertem meg. Richard maximálisan kihasználta a klubtagsággal járó előnyöket, szabadidejében szinte mindig a bárban volt, és mindig lehetett rá számítani, hogy a vendégeként bejutok az épületbe (a klubnak ugyanis szigorú beléptetési szabályai voltak), ahogyan Tonyra is mindig számíthattam, ha a pult mögött állt, és nem hátul a konyhában dolgozott: szokás szerint minden második Guinnessst ingyen kaptam, vagy egyet fizettem, és rögtön kettőt tett a pultra.

Richard meleg, szivarillatú öleléssel üdvözölt.

– Robert! Barátom! – üvöltötte, és széttárta karját.

Valószínűleg jobban meglepődtem, mint ő, nem hittem, hogy két év elteltével emlékezni fog rám.

– Már hogyan emlékeznék az egyetlen emberre ezen a kegyetlen világon, aki hisz nekem!

Mintha csak két jó barát lennénk, akik régóta nem látták egymást, arról beszélünk, mi minden történt az elmúlt időszakban, s elmeséltem neki, két éve milyen jól strandoltunk Tonyval Brightonban, s hogy idén is vissza akarok menni oda, s néhány pohár után válaszul belekezdett egy régi történetbe.

– Ó, Brighton csodálatos hely, sokszor megfordultam ott, megannyi emlékem fűződik hozzá. Az egyik legkedvesebb számomra, amikor még nagyon fiatal voltam, fiatalabb, mint ti most – mutatott rám és Tonyra –, Peterrel közösen játszottunk egy darabban, és együtt szálltunk meg a Grand Hotelban.

– Peterrel? A szakácsunkkal? – kérdezte Tony meglepetten a pult mögött.

– Ugyan, dehogy! – legyintett Richard, majd nagyot kortyolt az előtte álló korsóból. – Peter O’Toole-lal, a színésszel.

– Te ismerted Peter O’Toole-t? – kérdeztem csodálkozva.

– Persze. Bár jóval idősebb volt nálam, egészen a haláláig jó barátok voltunk.

Hirtelen azon kezdtem tűnődni vajon mennyi idős is lehet Richard, ezért a történet bevezető mondatairól lemaradtam. Ha Peter O’Toole kábé tíz évvel volt idősebb nála, akkor is legalább hetven-hetvenkét évesnek kellett lennie, de lehet, hogy annál is idősebb volt, s ez meglepett...

– Még tanuló voltam a színiakadémián, ő meg pályakezdő, szárnyait bontogató színész, akinek már volt egy-egy nagyobb szerepe Londonban. Paul Scofield játszott egy darabban a brightoni színházban, amit meg akartunk nézni, ezért beugrottunk Peter kocsjába, és lementünk. Egy színházhoz közeli kocsmában ittunk, s azt mondta, ha már lenn vagyunk a tengerparton, töltsük ott a hétvégét. Abban az időben sose volt elég pénzem, kisebb adósságaim is voltak, szóval mondtam Peternek, hogy ne haragudjon, de nincs pénzem szállásra, mire ő azt mondta, emiatt ne aggódjak. Az előadás előtt még volt egy kis időnk, ezért átautóztunk a közeli hotelbe, Peter beszélt a recepciós hölgyel, aki azt mondta, a következő két éjszakára csak egy szabad szobájuk van, egy luxuslakosztály, tengerre néző erkéllyel. Nem gond, mondta Peter, kivesszük, nekem meg kikerekedett a szemem. Aláírtuk a papírt, megkaptuk a szobakulcsot, de nem mentünk fel, azonnal visszasiettünk a színházba. Néhány órával később elfoglaltuk a mesebeli lakosztályt, és olyan jól éreztük magunkat, hogy még a folyosóra sem mentünk ki egész hétvégén. Annyit ettünk és ittunk, amennyit csak bírtunk, jókat beszélgettünk a teraszon, és óránként telefonáltunk a szobaszervizért, aztán vasárnap délután mondtam Peternek, most már indulnunk kéne, két óránk van elhagyni a szobát. „Mennyi pénzünk van?“, kérdezte, „Nekem semmi“, mondtam, „Nekem sincs“, mondta ő. Nem tudtuk kifizetni a számlát, de aggodalomnak halvány jelét sem láttam az arcán. Nagy színész volt. Felemelte a kagylót, és rendelt egy üveg pezsgőt. Kint zuhogott az eső, vihar volt, hatalmas, tíz láb magas hullámok csapódtak a partnak. Miután kiittuk az üveget, azt mondta: „Van egy ötletem! Vedd le a ruhádat!“, értetlenül néztem rá, de megtettem, amit kért, mindketten alsógatyára vetkőztünk, aztán összeszedte a ruhákat, labdává gyúrte, majd a fürdőszoba mellékutca felé ablakán át kidobta őket. Törölközőt nyomott a kezembe, maga is a vállára terített egyet, és azt mondta: „Gyerünk! A recepción azt kell mondanunk, úszni megyünk“. Az előcsarnokba érve mosolyogva köszöntünk a pult mögött álló hölgynek, aki megkérdezte, hová indulunk. „Úszni“, feleltük. „Úszni?“, kérdezte a nő, „megőrültek maguk? Vihar van odakint, a rendőrök épp most terelik be az embereket a partról, annyira veszélyes ott tartózkodni“. „Ne aggódjon hölgyem, írek vagyunk, tudjuk, mit csinálunk“, felelte Peter, „Connemarában ilyen időben még csak a hatéveseknek kiabál az édesanyjuk, hogy maradjanak a part közelében“. Ahogy kiértünk a főbejáraton, rögtön a mellékutca felé vettük az irányt, felvettük átázott ruháinkat, beszálltunk a kocsiába, és elhajtottunk. Nem fizettük ki a számlát.

Harsányan nevettem, amint Richard elhadarta a történet végét, de csitított, mondván, még nincs vége a sztorinak.

– Évekkel később – folytatta –, amikor Peter már túl volt a *Lawrence of Arabia* sikerén, és híres színész lett, újra találkoztunk Brightonban, mert egy díjátadóval egybekötött koncertre voltunk hivatalosak mindketten. A szervezők a vendégeket a Grand Hotelban szállásolták el. Épp Peterrel beszélgettem, amikor az előcsarnokba értünk, s már rég elfelejtettem a hétvégét, amikor nem fizettük ki a számlát, de rögtön eszembe jutott, ahogy felismertem a recepciót. „Ó, Istenem!“, álltam meg hirtelen. Peter először nem értette, mi bajom, de rögtön az arcára fagyott a mosoly, amikor meglátta, hogy ugyanaz a nő áll a recepciós pult mögött. Nem volt mit tenni, odamentünk a pulthoz, hogy aláírjunk, és minden lehetséges

módon próbáltuk eltakarni az arcunkat. Miután már azt hittük, megúsztuk, a nő Peter után kiabált, „Mr. O’Toole! Azt gondoltuk, ön és a barátja vízbe fulladtak!”

Miközben Richard mesélt, Tony a pultnál szolgálta ki a vendégeket, és hallotta a történet lényeges részleteit. Tréfásan megjegyezte, hogy kérhetnék pénzt Richardtól azért, hogy meghallgatom a történeteit, senki sem hallgatja őt hozzám hasonló türelemmel, főleg ha már századszorra meséli ugyanazt, vagy talán még jobb lenne, ha beállnék mosogatni a konyhán (amúgy is kell nekik egy ember), s akkor senkinek sem kellene Richard történeteit hallgatni. Richard nevetett, aztán elküldte Tonyt a pokolba, de megkérte, mielőtt elindul, töltsön már nekünk egy-egy whiskyt.

Egyik este Emilyvel és Juliával is találkoztam. Szívdöglesztően néztek ki, s mindketten boldogabbnak látszottak, mint a múltkor. Nem kérdeztem tőlük, de lehet, hogy időközben megoldódtak a problémáik a gyerekekkel. Emily mintha kicsit neheztelt volna rám, hogy azóta sem hívtam, de hogy is hívhattam volna, amikor már másnapra lekopott a telefonszáma a kezemről.

Azon az estén a klubban aukciót tartottak. Képek, szobrok és több tízezer font cserélt gazdát, utána élőzenés táncos mulatság következett, Emily és Julia pedig egy percre sem hagytak leülni, folyton a kezembe nyomtak egy italt, ha pedig elhagytam a táncoló tömegben, ott felejtettem valamelyik asztalon, és ezért valaki összetévesztette a poharamat a sajátjával, vagy egyszerűen csak kiperdült a kezemből egy táncfigura közben, és összetört a földön, rögtön egy másikat rendeltek, hogy még véletlenül se menjen el a jó kedvem.

Zárásig maradtam, segítettem Tonymak és a kollégáinak rendet tenni, felmosni, és a végén valóban a konyhában kötöttem ki, és mosogattam.

– Látod? Nem nagy dolog, még egy csatak részeg is elátja a feladatot, anélkül, hogy józanul bármiféle korábbi tapasztalata lenne.

Ha Tony kora délután, nyitásra volt beosztva, akkor már este tíz körül végzett, megvártam a pultnál, ha meg nem jutottam be – mert Richard nem volt a bárban –, akkor az épület előtt, felültünk a motorjára, és belevetettük magunkat a londoni éjszakába.

Camden szívében olyan bárokban fordultunk meg, melyekben hétről hétre az angol és amerikai blues, rock és alternatív rock nagyjágyúú léptek fel, mint például Seasick Steve a torzított hangú bendzsójával, Pete Doherty, aki ugyan jó zenét csinált, de mindketten úgy gondoltuk, csupán a Kispál és a Borz gyenge, angol utánzata, a Beatlesszel csaknem egyidős Pretty Things élő legendái vagy a Little Wing, akikről egyikünk sem tudott semmit, csak hogy a nevüket Jimi Hendrix azonos című száma után választották.

Egészen addig jártunk ezekre a helyekre, míg Tony meg nem csinálta mindegyikben a maga balhéját. Véletlenül kiütötte valakinek a kezéből a sörösüveget, és amikor nem volt hajlandó helyette másikat hozni, belékötöttek; a könyökével minden óvatossága ellenére akaratlanul betörte valakinek az orrát pogó közben, vagy merő tévedésből lesmárolt valakit, akiről nem tudta, hogy másnak a barát-nője. Az ilyen és ehhez hasonló vétkekért, valamint erőszakos következményeik miatt általában kidobtak minket, és kénytelenek voltunk olyan helyekre menni, ahol másféle, ízlésünknek nem éppen megfelelő zenéket játszottak. Ez utóbbi bárakat persze nem kedveltük, de mi mást tehattünk volna? Néha megfordul-

tunk belvárosi bárókban, ott sem volt másként, egy-két óra után az utcán talál-
tuk magunkat.

Egy este, miután mindenhol kidobtak minket, egy melegbárban kötöt-
tünk ki, a Sohóban. Ott végre nem volt semmi gond. Ültünk, ittunk, lágy zenét
hallgattunk és csinos transzlányokkal beszélgettünk, eleinte hétköznapi témákról
(például, hogy mivel foglalkoznak, hol laknak, gyakran járnak-e ide, és vannak-e
egyéb helyek, ahová járnak), aztán Tony a szexuális irányultságukról kérdezte
őket, például, hogy ha szexuálisan a nőkhöz vagy mindkét nemhez vonzódnak,
akkor leszbikusnak érzik-e magukat, amikor nővel fekszenek le. Ismerve Tony
stílusát, joggal hittem azt, hogy ebből megint verekedés lesz, még akkor is, ha
valóban csak a tiszta kíváncsiság és az alkohol motiválta a barátomat, de a társa-
ság pozitívan fogadta érdeklődését, és szívesen osztották meg nézeteiket, érzése-
iket és tapasztalataikat a témával kapcsolatban. Személyes sikerként éltem meg,
hogy az asztaltársaság minden tagja egyetértett velem abban, hogy a világ leg-
szébb szerelmes száma a *Sorry seems to be the hardest word*.

Éjszakai kalandjaink után, mikor már világosodott, általában bementünk egy
mekibe, és dupla sajtbургereket rendeltünk elvitelre. Minden estének ez volt a
legjobb része. Roskadózó padokon ültünk a hajnali napfényben, és habzsoltuk
őket, olyan gyorsan ettünk, hogy az ízüket sem éreztük, csak hogy telik tőlük a
gyomrunk, és miután kiürült a papírzacskó, és a lábunk alól messze vitte a szél,
olyan elégedetten ültünk ott, mint két csavargó, akik az imént élveztek a gatyá-
jukba. Kinyújtottam a karom, és a pad támlájára fektettem, behunytam a szemem,
és arcom a felkelő nap felé fordítottam, mélyeket szippantottam a szmog-
gal keveredő, sültcsirkeszagú városi levegőből.

Most, ahogy visszagondolok ezekre a pillanatokra, be kell valljam, hogy e
londoni éjszakák során bizonytalanodtam el azon meggyőződésemet illetően,
misperint az egyetem olyan intézmény, amely hozzásegít a szép jövőhöz, amely
elegendő tudást és életre szóló lehetőséget ad ahhoz, hogy az ember tisztességes
életet biztosítson a maga számára, és amelynek elvégzése után a hallgatók el-
mondhatják magukról, hogy jobb emberré váltak, amely arra ösztönzi a kezük-
ben diplomával távozó fiatalokat, hogy hátralévő életükben azon dolgozzanak,
hogy tudásukkal olyan értéket teremtsenek, amelytől jobbá válik a társadalom.
Ma már belátom, hogy ez illúzió, hogy a szorgalom, a kemény munka, a megfe-
lelő szakmai tudás, az elhivatottság és lelkesedés nem feltétlenül biztosít szá-
munkra ideális körülményeket, nem feltétlenül elég a boldoguláshoz, s annak
ellenére, hogy minden diplomás felesküdt rá, nem mindenkinek célja, hogy
megszerzett ismereteivel az emberiség előrehaladását, a társadalom fejlődését
szolgálja. Ma már tudom, hogy nem az egyetemi évek után következik a nagybetűs
élet, hanem az egyetemi évek alatt éljük a nagybetűs életet. Élvezzük minden
örömét, őszintén átélünk minden vele járó fájdalmat, még semmi sem pereg le
rólunk, mert mindent véresen komolyan veszünk, a polihisztor megszállottságá-
val foglalkozunk azzal (és csak azzal), ami igazán érdekkel minket, és mint egy
rettenthetetlen, fáradhatatlan vadász, hajlandók vagyunk a végsőkig üldözni,
amit el akarunk érni.

Ma már nem tudok így gondolkodni, meglehet, érezni sem, és ezt sajnálom.
De akkor elhittem, s meglehet, kicsit még ma is hiszek benne, hogy a mekis

burger az élet minden problémáját megoldja, minden jövőbeli kérdésre válaszol, és ott, valahol London belvárosában áporodott böfögéseink teljes mértékben meggyőztek minket, hogy minden rendben van és mindig minden rendben lesz. A mekis burger korunk legnagyobb csodája.

Tonymak rendkívüli érzéke volt ahhoz, hogy megállapítsa, mikor éri el ittassága azt a lélektani határt, amikor már nem szabad motorra ülnie. Ekkor lezárta a járművet, a telefonjával egy képet csinált az utcatábláról és a házszámról, amely előtt parkolt, és tömegközlekedéssel mentünk tovább. Egyszer hat, másszor nyolc sör után tette mindezt, és volt, hogy két whisky és három sör után. Néha azonban elfelejtett képet csinálni, és elvesztettük a motort, mert másnap képtelenek voltunk emlékezni rá, hogy melyik bár előtt jártunk vele utoljára. Akkor elindultunk az előző napi útvonalon, buszról metróra, metróról városi biciklire ültünk, általában néhány óra alatt megtaláltuk, Tony megölelte, becézgette, megcsókolta a tankját, felpattantunk rá, és hasítottunk a szállásunk vagy a klub felé.

Egyik este elmondtam Tonymak az aggályaimat az egyetemek helyzetével és a magyar valósággal kapcsolatban. Utóbbi persze neki sem kellett bemutatni, javarészt szótlannul ült és csóválta a fejét, olykor meg magasra emelte a szemöldökét, amikor olyan disznóságokról beszéltem, amiről ő sem tudott. Erre megint megkérdezte, miért nem maradok a bárban mosogatni, kell nekik egy konyhai kisegítő. Megint nevettem az ötleten, de ezúttal komolyan beszélt.

– Most mit röhögsz? A vendégek nagy része már ismer, valakivel már egészen jóban vagy, mint például Richard, vagy az a két dögös milf... hogy is hívják őket?

– Emily és Julia.

– Ja. Tommal is beszélte már, intelligens srácnak tart, jó véleménye van rólad, szerintem nem lenne gond.

– Ki az a Tom?

– Az üzletvezető. Ne hülyíts már, hogy nem emlékszel... A sűrű napokon ő is beáll a pultba sört csapolni. Az a bajzos, hosszú hajú, ötven év körüli...

Nem válaszoltam, csak kortyoltam a sörömből és bizonytalanul bámultam magam elé.

– Legalább kipróbálhatnád – mondta –, dolgozhatnál egy-két hónapot, és ha nem tetszik, ha nagyon nem bírod, szeptemberben még mindig visszamehetsz Magyarországra. Csináltad egyik este, nem? Láttad, hogy nem nagy dolog... egy gyerek is tudná csinálni. Egyébként Tom is tudja, hogy az emberek nem dolgoznak le egy életet mosogatóként, tök rendben van, ha egy-két hónap után felmondasz, volt egy srác, aki már két hét után felmondott, majd talál helyetted mást, de te egy-két ezer fonttal vastagabb lennél szeptemberben.

Hallgattam. Felpattantunk a motorra, valamivel később megérkeztünk a London Eye alá, és nem akartam elhinni, hogy még mindig erről beszélünk. Hogy tereljem a témát, megkérdeztem tőle, honnan szerezte a kokót, és ő elmondta, hogy az eritreai sráctól van, akit Brightonban ismertünk meg, és akitől két évvel korábban a gyöngyragylót vettem.

– Hasznos kapcsolatnak bizonyult. Tényleg, el is felejtettem, hogy voltaképpen miattad ismerem a tagot, úgyhogy köszi... – nevetett, s közben a csíkokat igazgatta a személyi igazolványán. – Camdenben futottam vele össze még tavaly

nyáron, rögtön felismert, váltottunk néhány szót, aztán már kínálta a portékát. Heti kétszer jár fel Londonba teríteni. Ugye nem gondoltad, hogy tényleg rakodmunkából meg hamis gyöngykaplók eladásából él?

Felszipantottuk a cuccot, aztán hátradőlünk a fűben, az óriáskereket néztük, meg fölötte a csillagokat, amint halványan kacsintgatnak a fodrozódó, fekete égen – mint a Temze hullámai, amikor sötétben megvilágítják a város fényei –, hattyúk landolnak közöttük, s verdeső szárnyaikkal odébb lökik őket a felszínen.

– Te látod a hattyúkat? – kérdeztem Tonyt.

– Nem. De lehet, hogy ez nem kokó volt.

Évekkel később, amikor Gabival Oslóban köszöntött ránk a hajnal, és egymást átkarolva, dülöngélve indultunk haza a Torggata zárórát hirdető szórákózhelyeiből, várakozással néztem fel az égre, hogy valami hasonló csodát láthassak, de egyetlen csillagot sem láttam, mert Norvégiában nyáron nincs éjszaka, az esti szürkület észrevétlenül fordul át virradó hajnalba, mintha egy kollektív emlékezetkiesés rabjai lennénk, s a sötét mint természeti jelenség sohasem létezett volna.

Másnap otthon ültem a ház hátsó udvarán, a házak között átsurranó kóbor macskákat néztem, gyógyszerrel és sörrel próbáltam csillapítani a fejfájásom, és Tony ajánlatán gondolkodtam. Már csak azért is el kellett rajta gondolkodnom, mert még több mint egy hét volt vissza a tanulmányútból, és a zsebemben mindössze harminc font volt, amiből – bár úgylis visszautasította volna – az előző napi anyagért cserébe illett volna legalább egy tízest felajánlanom Tonynek. A camdeni éjszakák felemésztették az egész ösztöndíjat.

Néhány óra múlva eldöntöttem. Nincs vesztenivalóm. Két hónap, aztán meglátjuk. Felhívtam Tonyt, kérdeztem tőle, hogy mennyi lenne az órabérem. Hét font nettó. Soha életemben nem dolgoztam ilyen sok pénzért.

– Rendben, szólj a főnöknek, hogy jövök. Mikor kezdjek?

– Már szóltam neki, ő is kérdezte, mikor tudsz kezdeni, és azt mondtam, ha hazaérek, megbeszéltem veled. Szerintem neki is az a jó, ha minél előbb itt vagy, szóval mit szólsz a holnaphoz?

Ezzel eldőlt. A következő hívást a szállást adó céghez intéztem, azt mondtam nekik, hogy bizonytalan időre meghosszabbítanám a tartózkodásom a szobában. Örültek neki. Miért azt mondtam, hogy bizonytalan időre, miért nem azt, hogy még két hónapra? Talán megéreztem valamit, holott akkor még nem tudtam, hogy másfél év múlva is ott leszek.

Öt százalék litván, másfél százalék indonéz

Beleköpök a tubusba. Miért olyan fontos ez neked, kérdezi a szobatársam. Nem fontos, mondom, összegyűjtöm a nyálam, köpök. Rápattintom a kupakot a tubusra, híg stabilizáló folyadék csorog a nyálra, összerázom. Csak kíváncsi vagyok.

Hat napig élt még anya, azután, hogy Emi néni, a nővére meglátogatta. Egyre többet aludt. Amikor ébren volt, Tasi papáról vagy a mamáról mesélt, mindig csak az egyikről, kettejükéről együtt soha, mintha nem is egy család lettek volna. Pedig az ő szülei nem váltak el.

A cipősdoboz alján, régi fotók közt koszlott kartonkeretes fekete-fehér kép, klasszikus óvodai portré. Apám lendkerekes autóval. Stilizált versenyautó, egy személyes szivarforma, a pilóta fején bukósisak. Akkor került le a falról, amikor apa elköltözött. A nappaliban, az üres szög mellett színes fénykép fehér keretben, ugyanaz a beállítás, ugyanaz a kislány, még a fejtartás, a mosoly is ugyanaz, csak az autó modernebb. Apám másolata vagyok.

Titok, kérdezi anya. Fölhúzom a vállam, nem jut eszembe semmi. Ha elég hosszan mesélnék, kihúlna a fasírt, és odaadhatnám apának. Hétéves vagyok, nagyon vágyom egy igazi titokra, de még azt is tudja mindenki, melyik osztálytársnőmbe vagyok szerelmes. Ha meghallom a nevét, elvörösödöm. Tényleg nem volt ma semmi, mondom. Biztos volt valami, miért nem akarod elmesélni? Az ember társas lény, mondja, amióta láttuk az oroszlanos filmet, ezzel jön, mintha ez azt jelentené, hogy muszáj folyton beszélni. Pedig az oroszlanok csöndben is tök jól elvannak. Hiába nézek apára, fáradt, ma nem segít. Sem a meséléssel, sem a vacsorával. Múlt héten a negyedikesek ellopták a Józsi sálját, és le akarták húzni a vécén, próbálkozom, anya leállít, nem hiszem el, hogy azóta nem történt veled semmi. Megunja a faggatózást, apához fordul, megsimogatja a kezét, visszafordul hozzám. Ma írták össze a havi irodaszer-rendelést, meséli, elfelejtettem gemkapcsot kérni, pedig kell majd karácsonyra, a szaloncukorhoz. Mindegy, majd jövő hónapban. Rácsempésztem viszont egy papírlukasztót a listára, ha megkapom, hazahozom neked a régit, csinálhatsz konfettit szilveszterre. Szilveszter, Eszter, vörösödés. Beleharapok a fasírtba.

Általános harmadik utáni nyár, pasaréti napközis tábor, a Körszálló mellett. Öt óra múlt, a villamost várjuk anyával. Ma a hotelban ebédeltünk, mutatok a tizenkilenc emeletes betonhengerre, és legfelül van az étterem, és az ablak mellett ültem, és láttam az egész tábort, és ilyen picik voltak a pingpongasztalok, és rántott hús volt krumplipürével, és megettem az egészet. És még lekváros piskótát is kaptunk. Annyira tetszik anyának ez a történet, hogy a tábor végéig elég annyit mondanom, ma is egész nap forgóztunk és autós-kártyáztunk, és nem,

sajnos ma sem vittek fel minket az étterembe. Évekkel később is, ha a környéken járunk, fölmutat a hotel tetejére, egyszer ott ebédeltél.

A daganatos betegségek öt-tíz százalékánál lehet kimutatni örökletes tényezőket. A leggyakoribb örökletes daganatokért a BRCA1 és BRCA2 gének felelnek, ezek petefészekrákot is okozhatnak. Az örökletes daganatok általában fiatalabb korban jelentkeznek. Mondjuk negyvenkilenc évesen.

Tasi papának nem volt autója, csak autós táskája. Jó illatú barna, repedezett bőr, ha megláttam papát, rögtön a táskát követeltem. Lazán a csuklómra tekerte a pántját, és engedte, hogy a sarkát rágcсsáljam, amikor jöttek a fogaim. A mamának nincs beceneve, őt nem ismertem.

Apa elköltözött, anya nem bírja a csendet. Nekem sosem jut eszembe semmi, anya egyre többet mesél. Képzeld, a Hajni, tudod, aki velem szemben ül, tisztára kiakadt, mert a Zita ugyanolyan, szűkített szárú, hímzett virágmintás lila nadrágot vett, mint az övé. Egész nap puffogott, Zitácska amorf, görbe lábait szidta, és nem volt hajlandó velünk ebédelni, nehogy meglássák őket együtt. Képzeld, a Hajni tisztára kiakadt, meséli másnap, mert a Zitácska ugyanolyan, szűkített szárú, hímzett virágmintás lila nadrágot vett, mint az övé. Hiába szólok, hogy ezt már mesélted, végigmondja.

Két nő a villamoson, anya és lánya. Az anyán kék csíkos póló, a lányon kék csíkos blúz. Mintha ugyanazt az embert látnám egyszerre huszonöt és negyvenöt évesen. Az anya haja melírozott, ez a legnagyobb különbség. Vajon az életük mennyire hasonlít? A lány is fiatalon született, és van egy ötéves kislánya, aki pont úgy néz ki, mint ő? Alacsonyan kapaszkodik, nem látom a kezét, nem látom, van-e jegygyűrűje.

A genetikai információhoz való hozzáférés után a megszerzett tudás visszavonhatatlan. Olyan információkat tudhat meg magáról, amelyekre nem számított. Ezek az információk erős érzelmi reakciót idézhetnek elő, és potenciálisan megváltoztathatják az életét, a világnézetét. Az eredmények olyan, meglepő tényeket árulhatnak el a származásáról, amelyek fölzaklatják, és amelyeken nem tud változtatni. Ezeknek az eredményeknek szociális, jogi vagy gazdasági következményeik is lehetnek. Javasoljuk, hogy a minta begyűjtése előtt keressen fel egy genetikai tanácsadót vagy a genetikában jártas egészségügyi szakembert, hogy megbizonyosodhasson arról, ez a teszt valóban megfelel Önnek. A genetikai tanácsadó az eredmények feldolgozásában is a segítségére lehet.

Sikeresen regisztráltad a DNS-mintagyűjtő készletet. Következő lépés: posztázd a mintádat tartalmazó csomagot a laboratóriumunkba. Beküldés után a felhasználói fiókodban követheted a feldolgozás állapotát. A folyamat egyes lépéseiről e-mailben is értesítünk.

Rákeresek a Körszállóra. Egy éjszaka reggelivel harmincezer, a fotókon nem látszik, melyik emeleten van az étterem. Az „Egymillióan azért, hogy kapcsolják vissza a Körszálló forgását” Facebook-csoportnak kétszázhatvannégy tagja van.

Felhívom apát, kimennék hozzá hétvégén. Persze, menjek csak, majd főz valamit ebédre. Jó idő lesz, kiülünk a kertbe napozni, addig lemossa a műanyag asztalt meg a székeket. Kihangosítom, nézem, ahogy a telefon számolja a másodperceket, miközben ő virágzó cukkiniről, újfajta, olcsóbb nesz-kávéről és a szomszéd kutyájáról mesél. Apróságokról, amik nekem eszembe sem jutnának. Tizennégy

évig éltek együtt. Anya miatt lett ilyen beszédes, vagy harminc év múlva én is ilyen leszek?

Ültem az ágy mellett, fogtam anya kezét. A vékony paplan torzan gömbölyödött a hasán, mintha keményre fújtt strandlabdát takarna. Az áttétek elnyomták a nyirokkeringését, hasüregében napról napra gyűlt a folyadék. Megsimogatta a mutatóujjamat. A körmödet nagyon sajnálom, mondta, az is az apádé. Ahogy odaadtak a kórházban, megnéztem, nagyon szerettem volna, hogy az én körmömet örököld. Széttártam az ujjaim, nem mind apáé, csak a fele, látod, a bal kezemen csak ez a kettő. A többi olyan, mint a tiéd, széles, lapos. Apám pontatlan másolata vagyok, öt szép körömmel. Megfogta a kezem, tovább simogatott. Ha szorongó alkat lennék, úgy érezném, már a születésemkor csalódást okoztam anyának. A szorongásra való hajlam egyik felelőse valószínűleg az RBFOX1 gén.

A szobatársam húga ajánlotta a DNS-elemző weboldalt. Borsodi lány, verseket ír. Az elemzése szerint nulla százalékban magyar, ez valószínűleg nem ritka. Világos bőrű, alacsony, mint a bátyja. Gorid rassz. Pedig a bal alkarján, a könyöke alatt ott a barázda, ami állítólag Turán leszármazottainak a jele, Turán és Irán vérszerződésének emléke. Nekem is van, mindkét oldalon, de a jobbon csak akkor látszik, ha behajlítom a karomat. Anyának nem tudom, volt-e, sosem nézgettem az alkarját.

Anya elmesélte, hogyan tanította meg Tasi papa leolvasni az órát. Lecsatolta a karóráját, a mutatókat tizenkettőre állította, és megkérdezte, most mennyit mutat. Átállította egy órára. Na és most? Kettő, fél három, negyed négy, öt perccel múlt hat. Ha anya belezavarodott, papa türelmesen elmagyarázta újra, kismutató, öt, tíz, tizenöt, nagymutató, egy, kettő, három. Anya néha félbehagyta a mondatot, lehunyta a szemét. Megkért, hogy nyissam ki vagy csukjam be az ablakot. Sehogy sem volt jó neki, de nem panaszkodott, kis pihenés után tovább mesélt. Gyakorlás után Tasi papa a hálószobai vekkerről nézte le az időt, hogy beállítsa az óráját. Öreg vekkel volt, gyakran megállt. Olyankor bekapcsolták a rádiót, papa a nótákat dúdolta, amíg várták a híreket. Pihenés. Mama nagyon féltette őt a férfiaktól. Tizenöt éves korában, ha nem érte el a műszak utáni első villamost, és öt perc késéssel ért haza a cérnagyárból, a mama lekurvázta, megtépte a haját. Pihenés. Papa tanította meg leolvasni az órát. Lecsatolta a karóráját, tizenkettőre tekerte a mutatókat, és megkérdezte, mennyit mutat.

Középiskola, osztálykirándulás Párkányban. Olyan ismerősnek tűnsz, mondja a helyi idegenvezető nő, és megkérdezi, hogy hívnak. A nevem is ismerős neki. A Felvidék keleti csücskéből származik, Szobránc mellől. Azt mondja, arrafelé gyakori a nevem. Elképzelek egy falut, ahol minden férfi úgy néz ki, mint apám és én. Nem nehéz elképzelni, sok ilyen falu lehet Közép-Európában. Zömök testalkat, közepes magasság, rövid lábak. Csontos szemöldökív, kicsi orr, vastag szálú, merev, sötétbarna haj, sötétbarna szem. Alpi rassz. A neve ellenére semmi köze az Alpokhoz, Kelet-Európában, sőt, Ázsia nyugati részén is elterjedt. Magyarországon a Dunántúlon a leggyakoribb.

Emi néni alutasakos vitaminzelét hozott anyának, valamit muszáj enned, mondta, fel is bontott egy adagot, de miután anya gyengén megrázta a fejét, nem erőltette. Az ágy mellé húzta a fotelt, és folyamatosan beszélt. Akkor hallgatott el, amikor anya arca megváltozott. Még soványabb lett, mintha hirtelen össze-

ment volna. A hasa viszont feszesen gömbölyödött a paplan alatt. Dehát azt tudtad, kérdezte a nővére halkabban, mélyebb hangon, hogy a papa börtönben volt, amikor születél, nem? Anya fáradtan bólintott. És azt is meséltük, hogy a pályában csempészte be neki mama a pálinkát. Ezt én is sokszor hallottam, anya soha nem bocsátotta meg. Kéthetes sem volt, máris kihasználták. Az ember társas lény, anya mellett nem lehet csöndben ülni, valamiről muszáj beszélgetni. Talán csak ezért mondta el neki a nővére, hogy a papa már két éve bent volt, amikor ő megszületett. Nem jutott eszébe jobb téma.

A mintád megérkezett a laboratóriumba és feldolgozásra vár. A várakozás a laboratórium leterheltségétől függően általában egy-két hetet vesz igénybe. Hamarosan elkezdjük kivonni a beküldött nyálmintából a DNS-edet.

Apa a kapuban vár, beenged, megnézi a postaládát, üres. Előkészítettem neked a dobozokat, mondja. Albumokba rendezem a fényképeit, minden év külön album, ha kíváncsi vagyok, mi lesz velem huszonkilenc évesen, csak ki kell számolnom, melyik évben volt annyi idős. Nem nehéz, kereken harminc év van közöttünk. Kimegy a kertbe, zöltséget szed az ebédhez, hallom, ahogy a postaládával zörög. Ötvenkét egyforma, vékony albumot vettem, nem kell ennyi, a katonaság utáni négy évből nincs kép. Kérdezem, miért, azt mondja, amíg nem ismerte meg anyát, nem volt, aki lefényképezze. Négy év kép nélkül. Négy évig nem fogom tudni, még mindig egyformák vagyunk-e. Lefotózom apát, paradicsomot szeletel a salátához, lehajtja a fejét, nem látszik rendesen az arca. Észreveszi, hogy nézem, ki kéne üríteni a lakást, mondja, így csak viszi a pénzt, legalább addig adjam ki, amíg befejezem az egyetemem, aztán majd eldöntöm, hol akarok lakni. A cuccaimat, meg amit anya dolgaiból megtartok, nyugodtan kihozhatom ide. Emi néni biztos szívesen segít átválogatni a ruhákat. Jön a vizsgaidőszak, nem tudok most ezzel foglalkozni, mondom, nem erőlteti. Az alkarját figyelem, túl messze vagyok ahhoz, hogy lássam, van-e barázdája. Esni kezd, kimegy, hogy lecsukja a kukák fedelét, megint zörög a postaláda, olyan sűrűn nézegeti, mint én a Messengert. Ez nem örökség, csak rossz szokás.

Anya rögtön tudta, hogy Emi néni igazat mond, nem Tasi papa az igazi apja. Egyetlen körte az almacsaládban, végre megértette, miért különbözik tőlük anynyira. De hogy ki az igazi apja, azt Emi néni sem tudja. Nyolcéves volt, amikor anya megszületett, kettesben éltek a mamával, egy ágyban aludtak, egymás előtt mosakodtak, de nem látott semmit. Semmi olyat, ami segíthetne, még egy idegen cigicsikkre, egy otffelejtett zoknira sem emlékszik. Mama körme volt az egyetlen furcsaság. Megnövesztette, pedig utálta a hosszú körmöket, zavarta a takarításban. Emi néni talált egy körömszelőt a mama retiküljében, elkunyerálta tőle, és megkérte, tanítsa meg használni. A finomabb oldalával, mutatta a mama, óvatosan, mert még kicsi a körmöd. Papa fizetése nélkül még nehezebben jöttek ki, mint előtte, a mamának több lakást kellett vállalnia, mégis nyugodtabb volt akkoriban. Nem volt kivel veszekednie. Vagy talán szerelmes volt.

Anya egyre nagyobb szeretettel mesélt Tasi papáról. A papa elfogadta őt, saját lányaként nevelte. Tulajdonképpen jó ember volt, amikor nem ivott. Hétvégén is dolgozott, a fusizással szerzett mellékesből előbb csokit vett anyának, csak utána ment a kocsnába. Kicsi, ezüstpapírba csomagolt szelet, az volt anya kedvence, a nevét is mondta, de elfelejtettem. Olyasmi lehetett, mint a Szerencsi állatos,

váras és mesefigurás csokijai. Újra és újra földidézte, hogyan tanította meg a papa leolvasni az órát. Mindig egy kicsit hosszabban mesélte, ő egyre nehezebben értette meg, mit jelentenek a mutatók, Tasi papa egyre türelmesebben magyarázott. Úgy éreztem, már nem nekem mesél, hanem saját magának. Nem is csoda, hogy a papa ivott, mondta, a gépgyárban is hogy járt. Portás volt, belekeveredett valami lopási ügybe. Ő nem lopott, csak félrenézett, amikor kellett. Kis hal, piti-áner figura. Példát statuáltak vele. Két és fél év. Nem volt szerencséje. Ebben sem volt szerencséje.

Elkezdtek a DNS-ed genotipizálását. Ennek a technológiának köszönhetően körülbelül hatszáz ezer betűt tudunk kiolvasni a DNS-edből, a kiolvasott betűk alapján készül majd el a származási elemzésed. Ez a lépés általában három és tíz nap közötti időt igényel.

Az óras történet közepén félbehagyta a mondatot. A papa nem mondhatta meg, hogy nem ő az igazi apám, mondta, azzal elárulta volna a kapcsolatunkat. Talán félt is, hogy elveszítené a lányát.

Az arcom két fele mintha két külön férfihoz tartozna. A bal oldalon csak az állam vonalán nő pár szál szőr, mint apának. A jobb oldalon ritkásan, de egész a járomcsont magasságáig nő szakáll, kénytelen vagyok két-három naponta megborotvátkozni.

A rassz genetikailag értelmezhetetlen fogalom, csak társadalmi konstrukció. Genetikailag a földrajzi származás a meghatározó, két zárt törzsből származó afrikai, mondjuk egy pigmeus és egy koikoi DNS-e között nagyobb az eltérés, mint egy átlag afrikai és egy átlag európai ember DNS-e között. Minden ember Afrikából származik.

Kinyitottam az ablakot, becsuktam. Enni nem tudott, a vitaminzselétől öklendezett, azt mondta, olyan szaga van, mint a macskakajának. Csak egy-egy korty vizet ivott, de amikor a mamáról mesélt, a haragtól megerősödött a hangja. Mindentől eltiltott, mondta. Miután megjött az első menzeszem, nem mehettem többet szertornázni. Tánciskolába sem járhattam, semmi nőies program, semmi olyan hely, ahol férfikkal találkozhattam volna, csak a gyár, de onnan is, ha öt perccel később értem haza, lekurvázott, és megtépte a hajamat. Ha nem kerül kórházba, apáddal sem tudtam volna találkozgatni. Még a körömöt sem engedte megnövesztetni, minden héten le kellett pikkentgetnem a csipesszel. Kimerítette a harag, elaludt. Ültem a fotelban, és az ágy szélét, a lepedő gyűrődéseit néztem. Fészkelődni, forgolódnai nem volt ereje, ha mégis megmozdult álmában, felálltam, készültem, hogy kitámogatom a végére, vagy hozok neki vizet. Vártam egy darabig, aztán kinyitottam vagy becsuktam az ablakot, és visszaültem. Nem éreztem az idő múlását, nem voltak hangok, nem voltak szagok, csak a gyűrött lepedő volt. Akkor értettem meg, hogy meg fog halni, amikor kimondta a menzesz szót. Soha nem beszélt magáról, a testéről, a nőiségéről. Nem akartam a menzeszre gondolni, azt számolgattam, hogy a mama ötvenévesen halt meg, Tasi papánál majdnem húsz évvel korábban. Ha a papa nem mondhatta el anyának az igazat, akkor a mama sem. Anya fölébredt, bal kezemmel megfogtam a kezét. El kellett volna mondania, mondta. Jogom lett volna tudni.

Nézem anya fotóját, nézem a mama képét, próbálom kivonni anya arcából a mama vonásait, nincs bennük semmi közös, ha nullát vonunk ki, az eredmény

nem változik. Próbálok elképzelni anyát férfiként, karcsú test, keskeny arc, magas járomcsont, szőke haj, szürke szem, ilyen lehetett az apja. Nordikus rassz. Társadalmilag, nem genetikailag. Széles, lapos körmök.

Fogtam a kezét, a szemembe nézett, már nem volt ereje beszélni. Úgy nézett, mintha azt várná, hogy mondjak valamit. Nem jutott eszembe semmi.

Elkészült a DNS-elemzésed. Kattints az alábbi linkre az eredmény megtekintéséhez.

A weboldal adatbázisában ezeröttszáz rokonom van, a legközelebbivel nulla egész hatvannyolc század százalékban egyezik a DNS-ünk, négy közös szegmensünk van. Esthernek hívják, már nem pirulok el, ha ezt a nevet látom. Harminchét évvel idősebb nálam és Chicagóban él. A honlap szerint közös ükszüleink lehetnek, de lehet, hogy más generációhoz tartozunk, vagy csak egy közös felmenőnk van. A nagyszüleink biztosan különböznek.

EGY ERKÖLCSRAJZ NYOMÁBAN

Mit tudhat egy megőrzött Nagy Lajos-kézirat

Vajon miért őrizte meg az író évtizedeken keresztül egy nyomtatásban megjelent novellája eredeti, mondhatni nyers változatát a végleges szöveg helyett? Egyáltalán, miért tette el a kéziratot, ha a szövegét a közléshez jócskán átírta, és az meg is jelent? Különösen, hogy más kinyomtatott művei kézírataira ez egyáltalán nem jellemző. Márpedig, pontosan ezt tette Nagy Lajos *Pesti történet* című kéziratával, amely elfeledve és így ismeretlenül lapult mindmáig az író Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatékában, a novellák és elbeszéléstörödékek részben gépiratos lapjai közt. A többi novellakézirat átnézése alapján teljesen esetlegesnek tűnik, hogy mi található meg a hagyatékban és mi nem, de kézírásos eredetije főként a kiadatlan munkáinak van meg. A *Pesti történet* a kivétel. Az életmű egészéhez mérten nem túlzás megállapítani, hogy Nagy Lajos novellásköteteiből kimaradó szövegeinek egyetlen biztonságos „tárolási helye” az újságok és folyóiratok hasábjai voltak. Ami persze érthető: a többször költöző író anyjával élt közös bérlakásokban, olykor szoba-konyhában, ahová csak aludni járt haza. Saját önéletírása szerint éveken keresztül kávéházakban éjszakázott, barátainál vagy az Otthon Körben aludt egy fotelban, ülve. Csak az 1930-as évek elejétől, miután megnősült, azaz élete utolsó húsz évében sikerült önálló lakás(ok)hoz jutnia. Az írónak addig sem módja, sem lehetősége nem volt, hogy módszeresen gyűjtse és tárolja saját írásait.

Az említett szöveg novellásított és publikált változata, a *Pesti legenda* egyetlenegyszer jelent meg a szerző életében, egy hetilapban. Ez csak azért érdekes, mert a két világháború közötti évtizedekben bevett, pontosabban hallgatólagosan eltúrt gyakorlat volt, hogy a vékonypénzű írók újrahasznosították régebbi vagy kevésbé ismert írásaikat, olykor többször is, némi átpofozás, címváltoztatás után, vagy épp anélkül, de persze szigorúan fillérekért. Különös, hogy az egyszer publikált novellát később nem „hasznosította”, és egyetlen kötetébe sem vette föl. Vagy megfélekezett róla, vagy nem tartotta érdemesnek, miközben az eredeti kéziratot gondosan megőrizte. A novella kimaradt a posztumusz összeállított háromkötetes elbeszélés-válogatásából és egy kivétellel valamennyi azóta kiadott gyűjteményből is. Hogy joggal vagy sem, majd meglátjuk. A mellőzött írást csak a Kónya Judit szerkesztette *Nagy Lajos művei*-sorozat *Meggyalázott vágy* című elbeszéléskötet közölte újra, 1985-ben. Innen, a könyvvégi (sajnos megbízhatatlan és bosszantóan pontatlan!) jegyzetekből derül ki, hogy a *Pesti legenda* a rövid életű *Vörös Lobogó* 1919. évi 16. számában jelent meg, nem csoda, ha évtizedekre eltűnt szem elől. Biztosan állítható azonban, hogy a szerkesztő nem az (akkor még részben feltáratlan) írói hagyatékból, hanem a folyóirat alapján közölte, különben feltűnt volna a kézirat, illetve a két írás hasonlósága és lényegi különbözősége is.

Adva van tehát egy eddig ismeretlen Nagy Lajos-kézirat (*Pesti történet – Erkölcsrajz*), meg a belőle írt és a szerzője által se sokra tartott novellaváltozat (*Pesti legenda*). Az előbbi is megérdemli, hogy olvashassuk:

Pesti történet

Erkölcscrájz

Az Úrnak ezerkilencszáztizennegyedik esztendejében történt, hogy a Csoda saját személyüleg megjelent Budapesten. A Csoda vonaton jött Dániából és két hosszú, lakkcipős lábbal lépett ki a kupéból a Keleti pályaudvar peronjára, mert a Csoda nem vala más, mint egy élő ember, aki azért volt csoda, mert szívderítően szép és elegáns volt. Olyan szép volt, hogy amikor a képmása a vásznon megjelent, a nők lélegzete elállt egy percre.

A Csodának rajongói valának a nők, kis cselédek, varróleányok és úri dámák: ügyvédnék, doktornék, meg egyéb effélék. Ez utóbbiak – már az úri dámák – még inkább, mint az előbbieket, merthogy ők jobban ráérttek erre. Bizonyosra kell vennünk, hogy ők voltak az igazi rajongók, mert a riporterek az ő hűséges hírszállítók, szolgálatot óhajtván tenni, a Csodáról, mint a „cselédek és varróleányok” ideáljáról írtak, ráfogták tehát „hűségesen” a Csodát a szegényekre, galambfehérre óhajtván mosni a dámákat.

De attól el is tekintve, hogy az Úrnak ezerkilencszáztizennegyedik esztendejében még semmiféle dolgok nem állhattak úgy, mint ahogy a riporterek írtak róluk, azért is valószínű, hogy a dámák valának a rajongók, mert hiszen ők nem szerették a férjeiket – doktorokat, ügyvédeket és efféléket –, ők férjhez mentek holtig való teljes ellátásért, beleértve ebbe a mosást, fűtést és világítást, valamint a számtalan időnkénti új kalapot. Ők a teljes ellátásért mentek feleségül a férjükhöz, azután rajongtak mindenfelé, leginkább pedig a szélrózsa legszebb irányában – idejük erre éppen elég volt. A koppenhágai Csoda felé is ők rajongtak csak igazán.

- Láttá már? – kérdezte Dr. Jogeró Mórné ügyvédné Dr. Csipesznétől.
- Sajnos, még nem – felelte Csipeszné.
- Akkor maga nem látott semmit – rajongta Dr. Jogeróné.
- Ah, milyen fess! – hangzott el ugyanakkor, máshol, Jordánné eperajkairól.
- Millen kívánatos! – sóhajtotta hozzá Bunkófejeőné.

Szóval a dán Csoda szörnyűségesen tetszett a pesti úrhölgyeknek, akik most már, hogy a Csoda saját és becses testi valóságában jelent meg a színpadon, rajokban özönlöttek, hogy Őt mozogni, jární, játszani lássák, a hangját hallják és majd hogy bele ne haljanak a gyönyörűségbe. Most már, hogy nem a vásznon, hanem a színpadon jelent meg a Csoda, a nők, belépése pillanatának közeledtekor, öt percig tartották vissza a lélegzetüket. Hallatlan is volt az a sikk, amellyel a Csoda lépkedett és amellyel a karját mozgatta. Halhatatlan volt az a másik sikk, amellyel meg a monokliját föltette vagy levette. Ha leült, ha fölállt: – „Isten, aki az égben lax!” A hangja milyen bódítóan, félálomba ringatóan zengett. Ahogy a kis édes-drága színdarabocskában a nőket szemének egy villantásával ágynak döntötte! Ahogy a vetélytársát – azt a csúnyát, azt a gyámoltalant – szemének egy másik villantásával halálosan keresztüldöfte! Ah, nincs még egy ilyen férfi a világon!! Igazi világgfí! Gróf. Elegáns, merevre vasalt, frissen fésült, ápolt, [*simított*], nőhódító, nőkirtató, gyönyörű ember. A nők megtestesült ideálja.

Azon az éjszakán, amelynek estéjén a doktornék és ügyvédnék és más effélének a Csodát a színpadon végiggyönyörölték, sivár nélkülözés vala a férjek osztályrésze, mert feleségeik undorral fordultak el tőlük az ágyban, mondván, hogy:

– Te csak a „dohányt” add, azután hallgass és fordulj el, hogy ne lássalak.
Így bizony.

Dr. Jogerőné hamiskásan pislogott Dr. Csipeszsnére, mert valami nagyszerű eszme furdogálta már kisdjed agyát:

– Ah! Kedves Csipeszsné nagysád, vajon hogyan lehetne annak a Landernek¹ közelébe jutni[?].

– Talán előadás előtt, vagy előadás után meg kellene várni az orfeum kapujában és mosolyogni kellene rá.

– Ugyan! Ilyesmit csak holmi varrólányok tesznek. Csak nem képzeled, hogy egy úrinő...!

– Igaz, igaz. Tisztességes nő ezt meg nem teheti, csak valami szobalány.

Dr. Jogerőné szemei felragyogtak és nem tudta megállani, hogy valamit el ne áruljon tervéből:

– Úgy gondoltam, hogy elmegyek megint előadásra és felvonásközben bejelentem magam „Neki” valamelyik „személyzetnek”, öt koronát adok az illető személyzetnek...

– Vagy talán levelet írna neki, én a magam részéről erre gondoltam.

– Hová gondol, az Isten szerelméért!! Még hogy levelet. Ilyet csak legutolsó nők csinálnak, holmi gépirólányok. A levelet el sem olvassa, vagy ha el is olvassa, mosolyogva eltépi. Tisztességes úrinő nem tehet ilyesmit.

– Tehát elmegy még egyszer az előadásra?

– Igen, és öt koronát adok az illető személyzetnek.

– Beküldi a névjegyet.

– Igen, beküldöm „Hozzá”.

– És ő olvassa: Dr. Jogerő Mórné, köz[-] és váltóüggyvédné...

– Jesszumária, milyen naiv maga! Hova gondol? Ilyen névjegyre „Ő” nem is fogadna. Azt üzenné ki, hogy sajnálja, de most nem ér rá, átöltözik.

Dr. Csipeszsnéből kitört a sóhaj:

– Ó, ne mondja tovább! Á-át-öl-tözik! Milyen is lehet átöltözés közben!!

Dr. Jogerőné elővett valamit a retiküljéből:

– Itt van, olvassa! Már csináltattam megfelelő névjegyet.

Dr. Csipeszsné olvasta:

– hatökrödi Báró Puclpam Áarthurné földbirtokosné (24.000 hold).

– Mit szól hozzá?

– Remek! Elragadó!!

– Öt koronát adok az illető személyzetnek!

Finom és előkelő pesti hölgyek.

Este megjelent Dr. Jogerő Puclpamnén az előadáson. Az első szünetben végrehajtotta terve első részét. Az öt korona és a névjegy megtették hatásukat. Dr. Jogerőné szép és molett asszony volt, hatást „gyakorolt” a Csodára. Asszony és Csoda reszketős suttogás közepette ebben állapotok meg: Stefánia út, Víztorony mellett, másnap este 6 óra, mindketten egy-egy bérautón érkeznek.

Másnap 6-kor mindketten érkeztek is egy-egy bérautón. Az egyik autó már ott állt, amikor a másik érkezett. A másodikból kiszállt egy fess cilinder, ez volt a

¹ Valdemar Psilander (1884–1917) dán filmszínész. 1914. január 31-én lépett föl először a budapesti Royal Orfeumban. A sikerre és érdeklődésre való tekintettel március 15-ig csaknem minden nap megismételte a műsorát.

Nagy Dán Istencsodája. A Csoda odasétált a másik autóhoz, benézett annak ablakán, az ajtó megnyílt, a Csoda belépett:

– Ó, reszketek! – rebegette a hölgy.

A Csoda lecsókolta a reszketést a hölgy ajkairól. A hölgy visszacsókolta a Csodát. Kettőjük közül először a Csoda gyúlt lángra. A finom úrihölgy gyengéd ujjával mérte a Csoda hőmérsékletét. Amikor úgy érezte, hogy a Csoda hófoka legalább háromszázhetvenöt, így rebegett hozzá:

– É-é-és, drágám, én egyetlenem, mit fogsz nekem ajándékozni?

A Csoda hófoka háromszázhúszra szállt le és így szólt:

– Tessék?

A finom pesti úrinő így lihegett tovább:

– Ugye, imádott szerelmem, fogsz nekem valamit ajándékozni? Hogy is ne ajándékoznál, amikor úgy szeretlek! Valami kis ékszert. Valami kis drága ékszert. Nem muszáj magát az ékszert, azt majd én magam is megveszem.

Az automobil már vígan gurult. A Nagy Dán Csoda, miközben a hőmérséklete tizenkét fokra szállt le, megnyomta a gumilabdát,² az autó megállt, a Csoda kiszállt belőle. Szó nélkül elsietett. A legelső lámpánál megállt, elővette a noteszét és miután ez már a huszadik hasonló kalandja volt szeretett hazánk szeretett fővárosában, ezt írta bele:

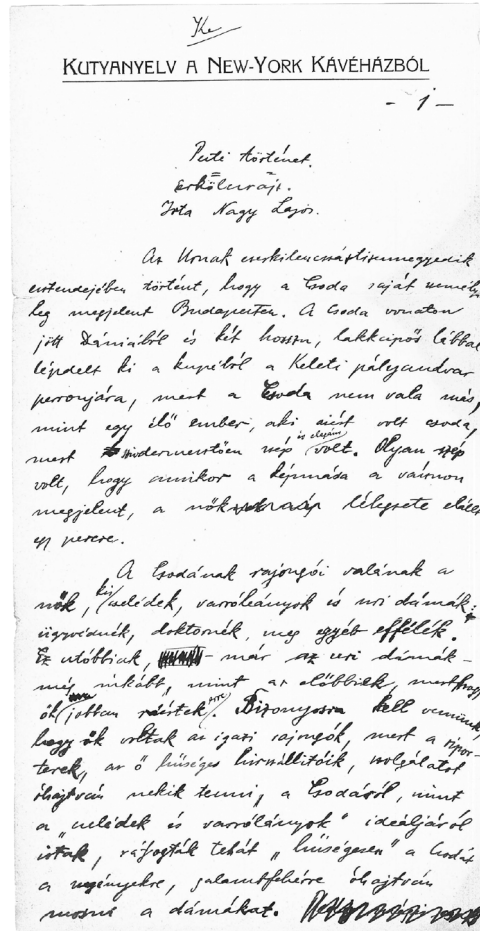
„Budapest a világ legerkölsösebb városa, a tiszta és z ideális szerelem hazája. Éljen!”

A fekete tintás vagy tustollas kézirat kifejezetten jól olvasható és rendezett írásképet mutat. „Nyers változat” ugyan, a szöveg mégis többszöri javítás nyomait őrzi. A csekély, ám korántsem elhanyagolható mértékű egyszavas kihúzások, betoldások, szócserek és szórendi változtatások, a határozott címadás és az utólagos műfajmegjelölés mind-mind arra utal, hogy Nagy Lajos a művet egymenetben jegyezte le, amikor már csaknem „készen” volt, vagyis fejben dolgozott. Ez más rövidprózai kézírataira is jellemző: utólagos javításai döntően stiláris vagy technikai jellegűek „szoktak lenni”, és szinte sosem érinti a karcolat, novella vagy elbeszélés kereteit, vázát, még kevésbé a történet fonalát és a párbeszédke menetét. A fenti írás, a *Pesti történet* törölt szavainak többsége olvashatatlaná firkált a sokszoros áthúzásoktól; annál érdekesebb azonban a befejező sor részleges kihúzása csupán egyetlen tollvonással – mintha a szerző függőben hagyta volna a végleges döntésig, hogy a hosszabb vagy a rövidebb változat maradjon. Eldönthetetlen. Az áthúzott mondatnak – „Budapest a világ legerkölsösebb városa” – a mai olvasó számára azonban történelmi konnotációja is van. Az akkori kormánypárti sajtó fél évvel később, 1919 őszén, Horthy fővárosi bevonulásakor írja le először, hogy [Budapest] „a bűnös város”.

A kézirat nem elhanyagolható érdekessége még a papír maga, amire Nagy Lajos írta. A szerkesztőségi kéziratokhoz és nyomdai levonatokhoz használt jegyzetpapírokat, hoszszú és keskeny alakjuk miatt, hagyományosan, kutyanyelvnek nevezték; ilyenre dolgozott szinte valamennyi papírírással küzdő újságíró és tollforgató, aki kávéházban írt. Az olyan nagy kávéházak, mint mondjuk az Abbázia, fejlődés levélpapírral „támogatta”, ha tetszik, csalogatta magához a rendszeres látogatókat. A csaknem intézményszámba menő irodalmi menedékhely, a New York asztalainál pedig – a legendás „főurak”, mint Reisz Gyula bácsi, Nagy úr vagy Zsán jóvoltából a sosem törlesztendő hitelre fogyasztott kávék és kapucínerek mellett – kutyanyelvre is számíthattak az örökké kölcsönökből élő írók. Alighanem ma már kisebb irodalomtörténeti szenzációszámba megy, hogy a 'kutyanyelv'

² A sofőr számára hangjelzést adó dudu.

nem pusztán metafora volt. A *Pesti történet* kéziratának minden egyes lapján ott díszeleg ugyanis egy nyomtatott fejléc: *Kutyanyelv a New-York Kávéházból*. (És még csak nem is ez az egyetlen ilyen Nagy Lajos-kézirat!)

Az írás ötlete, valóságmagva a dán némafilm-sztár, Valdemar Psilander budapesti látogatása, amire 1914. január végén került sor. Mint a korabeli napilapokból kiderül, Nagy Lajos egyáltalán nem túlzott: az eredetileg néhány naposra tervezett fellépéssorozatot olyan felfokozott érdeklődés fogadta és csaknem hisztérikus rajongás kísérte, hogy a Royal Orfeum többszöri hosszabításokkal végül hat hétig, március közepéig műsoron tartotta a dán és zömében német nyelvű előadói estet, amit több vidéki (nagyváradi, aradi stb.) fellépés is követett. A *Színházi Élet* tematikus, úgynevezett Psilander-számának fényképes riportja szerint a dán színész énekelt, szavalt, csoportjával rövid szkeccseket adott elő, sőt még nyeregbe is pattant, hogy a színpadra belovagoljon. A lap persze kitért Psilander budapesti intim kalandjaira is. Mindez annyiban érdekes, hogy követhetővé teszi a Nagy Lajos-i próza egyik legjellegzetesebb sajátosságát, a valóság referenciális alkalmazásának technikáját. Hogy létező személy(ek)e)t mozgat és valós eseményeket sző a

történetbe, hogy „elemelkedhessen” az írói fantázia, legyen szó kirokíró, karcolatról, novelláról, elbeszélésről, vagy épp regényről.

Az 1914-ben játszódó erkölcsrajz megírásának pontos dátuma nem ismert. Az elbeszélés szemléletéből, ahogy az író a „dán csoda” látogatásáról anekdotikus távolságból mesél, feltételezhető, hogy évekkel később készült. Noha az írás régies múlt idejű igealakokat is használ, a ’vala’, az ’óhajtván’ és a többi archaizáló kifejezés még véletlenül sem következetesen és csak a szöveg első felében található meg, ezért minden bizonnyal ironikus finomkodásról van szó a „boldog békeidők” kontójára. (Tegyük hozzá, hogy Nagy Lajos már korai, 1905-ös kézírataiban sem használt valázó múltidőt.) Aminek viszont csak akkor van stíluseréje, ha utólagos, vagyis a (nagy) háború végén vagy után vagyunk, legalább 1918 őszén. A szöveget az író megfejlte az olvasó szemnek szánt és kifejezetten modernnek tűnő sziporkákkal is: „Isten, aki az égben lax”; „igazi világffy”; „Bunkófejeőné” stb. A szöveg expresszív beszélő nevei sem sokat segítenek, mert csak később, az 1920-as évek közepétől tűnnek fel és lesznek a Nagy Lajos-i próza gyakori stíleszközévé – Disznóképű, Gazdagember, Dr. Kényes vagy épp Agyveleő. A mostani használata inkább a legkorábbi megjelenése lehet. A metszően gúnyos, sőt pimasz Jogerőné és Bunkófejeőné névválasztás ugyanakkor mégiscsak valamiféle elementáris felszabadultságról tanúskodik, ami erősen 1918/19 fordulóra felé „tolja” a szöveget.

Az életrajz felől, Tóth Árpád levelezéséből tudható, hogy 1918 októberében Nagy Lajos megbetegedett, őt is elkapta a spanyolnátha, de megúszta magas lázzal. Abban a hónapban csak négy rövidebb írást közölt, több utánjárásra, amivel egy cikk leadása járt, nem futotta erejéből. Ekkoriban állította össze *Az Andrássy-út* című novelláskötetét, és akár megírhatta a *Pesti történet* első változatát is. Később, novemberben már jóval többet publikált (szerkesztőségekhez loholva), be kellett hoznia az anyagi lemaradást, a *Pesti történet* mégsem ekkor jelent meg. Decemberben pedig főmunkatársa lett Franyó Zoltán új hetilapjának, a *Vörös Lobogónak*. Annyi bizonyos, hogy a főszerkesztő előszeretettel dolgozott a New Yorkban, ahol Nagy Lajos is állandó vendég volt, vagyis bármikor leadhatta volna a *Pesti történetet*. De vagy félretette „nehezebb időkre”, vagy ténylegesen csak ekkoriban írta. Az már *A menekülő ember* című önéletrajzi regényéből derül ki, hogy Nagy Lajos 1918 őszén-telén átmenetileg a Margitszigeten lakott, napközben többnyire Szép Ernő és Molnár Ferenc társaságában töltötte az idejét, vagy Máraival és Déryvel ferblizett az Otthon Körben, és stabil nyeresben volt. Vagyis, megint csak átmenetileg, nem voltak anyagi gondjai, ami rákényszerítette volna egy elfekvő kézirat novellásítására. A ritka idill persze csak pár hónapig tartott, aztán 1919. április 26-án megjelent az átírt és immár *Pesti legenda* című elbeszélés. A címhez adalék lehet, hogy 1919 tavaszán a *Pesti történet* épp foglalt volt: egy bulvárlap, a *Pesti Futár* ilyen című novellát hozott le február elején Kaczér Vilmos tollából. Valószínű tehát, hogy a kézirat keletkezése és az új változat nyomdába adása között hosszabb idő, akár két-három hónap is eltelt.

Nagy Lajos a *Vörös Lobogó*ban megjelenő írásának nemcsak a címén, hanem a szöveg fókuszán is változtatott. Ha a *Pesti történet* a városról (és lakóiról) akart elmesélni valamit, a *Pesti legenda* ennél szigorúbb: a főszereplő Csoda váratlan legendásodásának meséjével már ítélkezik. A történet itt 1913-ban játszódik – egy fikatív látogatás krónikája lesz. Lander beazonosítható alakját Nagy Lajos névtelen személylyé, a dán Csodává fokozza le, akinek többször is említett danksága marad egyetlen jellemzője. Az évődő-epekedő hölgyek neveit is megváltoztatja, Tamponnéra és Blankettánéra, amitől nem lesz az olvasó beljebb. A párbeszéd tartalma alig változik, a leíró-összekötő részek kissé részletesebbek, és eltűnnek az olvasó szemnek szánt sziporkák (lax, világffy stb.). A végére illesztett két új bekezdéstől viszont teljesen teljesen megváltozik az elbeszélés zárata. Eszerint a Csoda Blankettáné szemérmetlen kérésétől nem pusztán lehül, hanem jéggé fagy:

„A jóképű jégbálványnak csodájára jártak az emberek. Ilyent még nem ettek: langyos áprilisban jégbálvány! Különösen a nők jártak búcsút hozzá, mert csakhamar megtudták városszerte a jégbálvány tragikus eredetét. Úrasszonyok és úrlányok áhítattal bámulták, otthon meg is siratták. Aztán, még mielőtt a jégbálvány elolvadt volna, gyűjtést indítottak s a befolyt pénzen kifaragatták a Nagy Dán Csoda szobrát. A szobor a dánt mint Priapust ábrázolta, de eszményítve: amint kezében egy ezerkoronást lobogtat.

A szobrot a Budapesti Szexuálerkölcsi és Családi Múzeumban állították föl, ma is ott áll, ha derék emberek össze nem törték.”

Szinte érthetetlen, hogy a realizmusára kényes, sőt finnyás író, mint Nagy Lajos, akinek az írói felületességgel szembeni ellenszenvéről és valóságghűség melletti elkötelezettségéről anekdoták szólnak, hogyan áldozhatta be ilyen könnyű kézzel írásának egyébként sem túl markáns alapjait. De csak szinte, mert a *Pesti legenda* olcsó didaxisa önmagáért beszél. Még úgy is, ha nyilvánvalóan éppoly kevés olvasója volt tisztában, mint ma Priaposz mitológiai történetével, akit jellemzően hatalmasan meredő pénisszel ábrázolnak. Ráadásul, egy héttel korábban épp a *Vörös Lobogó* közölte Nagy Lajos egyik legkeményebb írását, a *Hogyan fizette a tőkéstársadalom az íróit* címűt, melyben a pokolba küldi el az írók anyagi kiszolgáltatottságával visszaélő lapokat és kiadókat. Kár, hogy a nem túl magas honorokkal is gyakran megcsúszó Franyó Zoltán lapja a tanácskormány alatt sem tudott „eleget” fizetni Nagy Lajosnak. Nem eshet messze a „valóságtól” a feltételezés, hogy az írónak egyszerűen pénz kellett, és a *Pesti történet* volt kéznél. Pontosabban, kéznél volt a szöveg, mely bosszantóan kilógott, és nem felelt meg semmilyen kategóriának sem. Csak egy ’erkölcsrajz’, amiben a valós főszereplő (Psilander) és a fiktív(?) női alak (Jogerőné) között nem történik semmi említésre méltó, mert a cselekmény bonyolítása helyett csupán a csattanó, egy bon mot kimondására futja. Az világos, hogy ez anekdotának hosszú, karcolatnak túl konkrét, elbeszélésnek pedig így sovány, és mégis, valami „van benne”. A *Pesti történet* műfaja egyszerűen bizonytalan, amit Nagy Lajos is érzékelhetett, mert utólag odaírta a cím alá: erkölcsrajz. Ami – ha hihetünk a szerzőnek, aki gondosan megőrizte a kéziratot – cseppet sem befolyásolja az írás „élvezeti értékét”.

A GYERMEK ÉS A FELNŐTT TEKINTETE

A műveltségről és a kánonokról

(*A metafizika élménye*) Kafka egyik korai novellájában találkoztam egy mondattal, amely azonnal felkeltette a figyelmemet és később is időről időre eszembe jutott. Talán azért is, mert nem értettem teljesen, noha éreztem, hogy valami olyasmiről szól, ami rám nézve is fontos. Az elbeszélésben egy férfi, aki a templomban a legbensőségesebben imádkozik, így szól az elbeszélőhöz: „Mindig, kedves Uram, vágyom arra, hogy a dolgokat olyannak lássam, amilyenek lehetnek, mielőtt megmutatkoznának nekem”. Sokáig nem találtam a kulcsot ehhez a mondathoz. Felírtam magamnak egy jegyzetfüzetbe, később még idéztem is egy könyvben, amelyben a látás újkori történetéről írtam. Az előítélet-mentes látás nehézségeivel társítottam, miszerint bármire irányítunk is a tekintetünket, soha nem vagyunk képesek kikapcsolni a tudásunkat, vagyis végső soron nem azt látjuk, amire a szemünket rászégezzük, hanem amit látni akarunk. Egy poharat, egy széket, egy könyvet látok, mondom, miközben szigorúan véve nem poharat, széket, könyvet látok, hanem formákat, alakzatokat, színmezőket, s csak a tudásom birtokában mondom egyből, hogy pohár, szék, könyv. De mit mondana a kutyám, ha képes lenne beszélni (anélkül persze, hogy bármiféle tudása lenne)? És mit mondana a csecsemő, aki először lát könyvet, poharat, s még nem tudja, mire szolgálnak?

Ilyesmikre gondoltam, s úgy véltem, hogy a végére jutottam annak, mire gondolt Kafka. Ám amikor egyszer éppen a tükör előtt álltam, váratlanul nem gondolatként ötlött fel bennem a mondat, hanem szabályosan felsértett. Néztem magamat, s belém villant, hogy persze, mindennél ismerősebb az arc, amit látok. Nincs a világon még egy arc, amit jobban ismernék. De vajon milyennek látnám magam, még mielőtt tudnám, hogy akit látok, az velem azonos? És ebből rögtön következett az, hogy milyennek látnak engem mások? Olyannak, amilyenek én magamat a tükör előtt állva? Vagy valaki mást, akitől én, ha az ő szemükkel tudnék nézni, visszariadnék, mondván: nem, ez nem én vagyok! Dermesztő volt ez a gondolat. Figyeltem magam, az arcot, amelyet a sajátoména mondom, amelyet, ha akarnék, se tudnék úgy nézni, mintha egy idegenhez tartozna. És közben éreztem, hogy bármilyen sokáig nézzem és vizsgáljam a tükörben ezt az arcot, soha nem fogom olyannak látni, mint mások. Még azok is, akik a hozzám legközelebb állnak és nap mint nap együtt vagyok velük, még azok is, ha leülünk reggelizni vagy vacsorázni, olyasvalakit látnak, akit én soha nem fogok látni. Ha látni tudnám magam kívülről, valószínűleg meglepődnék, mennyire különbözik attól, akit magammal azonosítok. Alighanem úgy járnék, mint amikor egyszer véletlenül egy felvételtől meghallottam a hangomat, nem tudva, hogy én vagyok az, és utána alig akartam elhinni, hogy tényleg magamat hallottam.

Ahhoz, hogy tényleg láthassam magam, elfogulatlanul, „objektív szemmel”, ki kellene lépnem önmagamból, el kellene hagynom a testemet. És ezzel együtt persze a tudatomat is. Vagyis el kellene szakadnom attól, amit úgy nevezek, hogy „én”. Ez azonban képzelenség. Éppen azt nem láthatom a maga torzítatlan „valóságában”, ami számomra a

---

Az írás a hollandiai NEXUS folyóirat felkérésére készült.

lehető legvalóságosabb, vagyis önmagamat. S ha mégis látnám, akkor már nem önmagamat látnám, hanem egy idegent, akivel nem szeretnék azonosulni.

Önmagam számára „én” vagyok, mások számára „te” – ennél mélyebb szakadékot nehéz elképzelni. Akár válságba is sodorhatna ez a felismerés – mint ahogyan biztos vagyok benne, hogy sokan nehezen birkóznak meg velem. Ám nem csupán lelki, pszichés problémáról van szó. Az Én bizonyosságába vetett hit azért tud megrendülni, mert az ember váratlanul ráébred arra, hogy a létezés, amelybe beleszületett, milyen határtalanul felülmúlja őt, s ő mennyire csupán elenyésző töredéke egy olyan hatalmas ismeretlenségnek, amelyet soha nem fog tudni meghódítani. A létezésem milliányi szállal fonódik egybe mindazzal, ami rajtam túl van. Kafka mondata a tudattal bíró ember és az őt felülmúló univerzum viszonyáról szól. A metafizika kérdéséről.

Minél körütekintőbben próbálom figyelni magamat, annál nagyobb az esélye, hogy előbb vagy utóbb átlépek a saját határainon és az idegenség élményében részesülök. Ilyenkor vigyázni kell, nehogy elveszek abban. Az önismeret az európai kultúra egyik legősibb parancsa: ismerd meg önmagad. *Gnóthi szeauton*: ez a felirat állt a delphoi jósa bejárata fölött. De ott volt mellette egy másik felirat is: *méden agan* – semmit se túlságosan. S ez az önismeretre is vonatkozik. Ezt sem kell a végletekig erőltetni, mert fennáll annak a veszélye, hogy az önismeret az énről alkotott kép és tudás tragikus összeomlásához vezethet. Az önismeret az én bizonyosságába vetett hit és bizalom megrendülését is eredményezheti. Oidipusz király intő példája szerint az ő legfőbb ellensége, az őt fenyegető bűnös idegen, akinek a felkutatására elindult, benne magában rejtőzött. De vajon jobban tette volna Oidipusz, ha neki sem kezd a bűnös felkeresésének? Nem. Tragédiája éppen az, hogy nem lehet nem elindulni az önismeret útján – és ugyanakkor ennek végén nem lehet megpillantani az Idegent. A döntés, hogy megkeresi az Idegent, a minden ember számára adott szabadság jele. Az viszont, hogy ez az Idegen benne magában lakozik, a mindenki felett ott lebegő végzetnek a megnyilvánulása. E paradoxonnal mindenkinek együtt kell élnie. Megoldás, ha egyáltalán van, az, hogy fel kell kutatni a bennünk lakozó Idegent – ez mindenkinek az egyik fő életfeladata –, s utána meg kell tanulni együtt élni vele. Nem kell megtagadni, de azt sem szabad hagyni, hogy átvegye fölöttünk az uralmat. *Méden agan*: mindkét végletet érdemes kerülni, s annak módját kell megtalálni és kialakítani, hogy az Én és az Idegen miként tud együtt létezni – egyidejűleg békében és mégis örök konfliktusban. Ezt az utat járta be Oidipusz király. Kafka gondolatára visszautalva: a végén képes volt látni önmagát úgy, ahogyan addig legfeljebb csak az istenek látták őt.

Oidipusz király az európai kultúra egyik alapmintáját jelölte ki. Hogy az Európán kívüli kultúrákban létezik-e ez a minta, nem tudom. Európában azonban immár évezredek óta az általa kijelölt kényes egyensúly az egyik legfőbb parancs. Az európai irodalom, képzőművészet vagy zene kánonjai olyan alkotásokból állnak, amelyek a *gnóthi szeauton* és a *méden agan* kettős parancsának tesznek eleget. Az önismeretre szólítanak fel, s közben azt a tapasztalatot közvetítik, hogy egy pontra eljutva az ember saját Énje túlpártján találja magát, ahol felismeri az Idegent.

A metafizika élménye ez: ott található rá magamra, ahol a saját idegenségemmel szembeesülök, azzal, hogy van valami, amit soha nem fogok tudni uralni, valami, ami mindig nagyobb nálam, és ami ugyanakkor mégis minden pórusomat, a teljes lényemet áthatja. Ez az élmény bárkit bármikor utolérhet. Elég akár egy tükör elé állni és önmagunkat nézni. De néha egy táj látványa is elegendő, vagy egy felkavaró élmény, egy lebilincselő arc, vagy elég elmélyedni Beethoven valamelyik késői vonósnégyese hallgatásában, meghallgatni Mahler *Dal a földről* című dalciklusának utolsó darabját, *A búcsút* (*Der Abschied*), s az ember sejteni kezdi, hogy a lénye, amiben olyan maradéktalanul otthonosan érzi magát, mennyire elenyészően apró töredéke csupán annak, ami körülveszi őt – nevezzük ezt kozmosznak vagy univerzumnak. Meggyőzően mutatta be ezt az európai irodalom egyik

jelentős verse, François Villon *Ellentétek balladája* című nagy költeménye: bármit tartogasson is az ember számára az élet, az olyan, mint egy vékony hártya, amely bármikor beszakadhat, s az ember máris egészen máshol találja magát, mint ahol remélte. Vagy ahogyan Rilke írta *Az utolsó* című költeményében: „Mert mit a világba / kienged e kéz, / elvész, / akár hullámhegyen állna / az egész” (Csorba Győző fordítása). Az európai kánon nagy művei két és fél évezreden át ezt a metafizikai élményt tartották életben. Ebben rokonai egymásnak Tiziano, Rembrandt vagy Francis Bacon portréi, Monteverdi, Händel és Mozart operái, Beethoven, Schönberg vagy Sosztakovics vonósnégyesei, nem szólva az irodalom nagy műveiről. Ez a rengeteg egymástól alapvetően eltérő mű közös abban, hogy mindegyik az említett metafizikai nyitottságot tartotta ében. Az lett a kánon része, ami ennek eleget tett. Ami pedig nem, arra az örök feledés várt.

*

(*A gyorsaság szelleme*) Az amerikai irodalomkritikus, Harold Bloom 1994-ben összeállított egy listát *A nyugati kánon* cím alatt. Huszonhat szerzőt sorolt fel, Dantétól Samuel Beckettig, Shakespeare-től Joyce-ig. A lista azóta is heves viták tárgya. Miért hiányzik Thomas Mann? Miért nincs ott Dosztojevszkij vagy Racine? Hol van Musil vagy Baudelaire? És így tovább. Egyvalami biztos: a huszonhat felsorolt szerző közül senkit nem akartak a vitázók kihúzni. A hiányzók listája az, ami vita tárgya. Húsz-harminc nevet biztosan hozzá lehetne még tenni Bloom listájához, hogy teljes legyen a kánon, amely nélkül az európai irodalom elképzelhetetlen. Legalábbis a huszadik század derekáig. Ugyanis minél közelebb kerülünk a saját korunkhoz, annál képlékenyebb lesz a lista, annál bizonytalanabb, mi is kerüljön fel a listára. Bloom 1994-ben Nerudát és Borgest is betette a listába. Ma már nem biztos, hogy felkerülnének. Mivel, ha eljutunk napjainkhoz, teljes a bizonytalanság. Sőt a káosz. Hiszen bármerre nézzünk, sikerlisták próbálják meggyőzni az olvasókat arról, hogy ki a „legnagyobb”, a médiumok havonta jelentik be és ünneplik minden idők „legjelentősebb”, „legdrámaibb”, „legfelkavaróbb” regényét. Hónapról hónapra követi egyik a másikat, az igényes olvasó pedig egyre elveszettebbnek érzi magát. Mintha egy hatalmas tengerár vagy egy cunami ellen kellene helytállnia. És ezen az sem segít, hogy tudja: vannak még pár ezren, akik vele együtt nem akarják a napi sikerlistákhoz szabni az ízlésüket. De mit jelent pár ezer ember milliók és milliárdok ellen! Persze, vigasztalhatja magát: Dante *Isteni színjátékát* generációról generációra biztosan nem olvasta el Európában több mint ezer ember, s mégis kiállta az idők próbáját és ma is az európai kultúra egyik alapművének számít. Olvasáson ez esetben nem a gyors átlapozását értem, hanem az elmélyült tanulmányozását, amilyen elmélyülten kellene tanulmányozni egy gótikus székesegyház bonyolult szerkezetét is, hogy sejteni kezdjük azt az átfogó létszemléletet, amelynek birtokában az egykori építészek leültek a tervezőasztaluk mellé.

De kinek van ideje ilyen alapos tanulmányozásra, hangzik a válasz. És valóban, ki az, aki nap mint nap órákon át képes Dantét olvasni, s közben minden részletnek, minden névnek, minden epizódnak utánanéz. Márpedig enélkül a mű mérhetetlenül bonyolult szerkezetét is nehéz érzékelni. Végül pedig, ha e szerkezet körvonalazódni kezd, akkor az egész már nem bonyolult rendszerként tornyosodik az illető fölé, hanem hibátlan univerzumként, amely oly egyszerű és átlátható, mint amilyen egyszerűek (és közben mégis mindennél bonyolultabbak) a transzcendencia és a metafizika nagy kérdései. Igen, kinek van erre manapság ideje (feltéve, hogy az illető nem hivatásos Dante-kutató)? Szinte senkinek. De vajon régen több ideje volt az embereknek? Virginia Woolf szerint a 18. század regényírói még lassabban járó órával mérték az időt. Lassabban teltek a napok, lassúbb volt az évszakok váltakozása, emiatt hosszabbak voltak az évek is. Ám a 19. századba átlépve, amikor a gyorsaság szelleme hódítani kezdett, egyre általánosabb lett az idő rövid-

sége miatti panasz. Egyre gyorsabb lett a civilizáció. És ezzel együtt egyre kielégületlenebb. A gyorsaság mögött rendszerint észrevehető a mohóság. Ez pedig nem arra irányul, hogy egyre intenzívebbé tegyem az életet, hanem hogy egyre több mindent halmozzak fel magam körül, egyre jobban belefojtsam magam a megszerzhető dolgok áradatába. A cél nem az, hogy egyre közelebb jussak önmagamhoz (*gnóthi szeauton*), hanem ellenkezőleg: hogy megfeledekzzem magamról. És ezzel párhuzamosan az, amit műveltségnek lehet nevezni, egyre inkább az információk halmazának adta át a helyét.

A műveltség azonban nem felhalmozott tudást, nem gyorsan megszerzhető ismeretanyagot jelent. Még csak az sem elegendő hozzá, hogy az európai kultúra kanonizált kincseit elolvassam, meghallgassam vagy megnézzem. A műveltség mindenekelőtt életvitel, látásmód. Valami olyasmi, aminek a 18. században, a Felvilágosodás korszakában volt igazi jelentősége. Akkor, amikor az európai kultúra előtt még nyitott volt a jövő, és e jövő ráadásul ígéretesnek látszott. A 18. század még a lehetőségek százada volt; Európa sokféle irányba fejlődhetett. És ezzel együtt a kultúra is. Maradéktalesan leírni a világot, megfejteni mindent, a végére járni minden kérdésnek, nem hagyni semmilyen homályt: ennek vágya mozgatta a Felvilágosodás egyik legnagyobb vállalkozásának, az 1751 és 1780 között kiadott *Nagy Francia Enciklopédiának* a szerzőit és szerkesztőit. Ez a 35 kötetből álló hatalmas tudásatlasz univerzális kívánt lenni. Nemcsak a tudást akarta egyetemessé tenni, hanem a tudás révén nevelni is akart.

Am ahogyan gyorsult az idő és a történelem, azzal arányosan vált egyre gyorsabbá a felhalmozott tudásanyag örökös újjászervezése is. Ami egyik nap még tudásnak számított, az másnapra már érvényét veszítette. Ha pedig ilyen gyorsan változik az, amit tudni kell, akkor a műveltség fogalma is gyökeresen módosul. Azzal párhuzamosan, ahogyan az ipari termelés és a kapitalizmus az élet minden területét behálózta, ahogyan minden kezdett felgyorsulni, a cél egyre inkább az lett, hogy inkább igazodni kell a már meglévőhöz, semmint újrendezni a világot. Goethe *Vonzások és választások* című regénye 1809-ben jelent meg, s ebben az egyik szereplő, Eduárd így panaszodik: „Épp elég baj az, hogy manapság semmit nem tanulhat meg egy egész életre szólóan. Az elődeink még tarthatták magukat mindahhoz, amit ifjúkorukban megtanultak; nekünk azonban ötévenként újra kell mindent tanulnunk, ha nem akarunk kijönni a divatból (Mode)” (Vas István fordítása). Eduárd a divat hatalmának van kiszolgáltatva. Emiatt kénytelen ötévenként új ruhát ölteni. De nemcsak a külsejét kell az elvárásokhoz igazítani, hanem a belsőjét is – a gondolkodását, az ízlését. A gondolatainak, véleményeinek, tapasztalatainak is új szabásmin-tához kell igazodniuk. Egyszóval a szellemének. Ötévenként mindent újra lehet kezdeni. Az a tudás azonban, amelyet ötévenként át kell alakítani, nem feltétlenül jelent műveltséget. Persze nem vitatható, hogy lehetőséget nyújt az embernek a tájékozódásra a jelenben. Biztosítja, hogy szót értsen azokkal, akik szintén ötévenként mindent újratanulnak. Bekapcsolja őt egy áramkörbe. De közben meg is fosztja sok egyébtől. Az egyéni kreativitás tapasztalatától. Annak élményétől, hogy ha a kultúra addigi nagy eredményeit magáévá teszi, akkor ezzel a szabadsága, az egyéni hatóköre nő. A 19. században az egyéni szabadságot és kreativitást egyre látványosabban szorította ki az egyformaság, az uniformizáltság, ami a század egyik nagy találmányának, a tömegtermelésnek a velejárója. 1833-ban *A hírneves Gaudissart* című elbeszélésében Balzac már ezt írta: „Századunk egybe fogja kapcsolni a magányos erő kifejlesztést, mely bőven hozott létre eredeti alkotásokat, a közös, de egyszintű erő kifejlesztéssel, szabványosítva és tömegestül piacra ontva a termékeket, engedelmessé a társadalmak végső eszméjének, a központosítás gondolatának” (Fordította Bókay János). A kulturális tömegtermelés, a kulturális is érvényesülő uniformizálás ekkoriban gyorsult fel olyannyira, hogy a 19. század második felére a műveltség helyett Európa-szerte mindinkább az információk megszerzésére, s ezzel együtt a halott tudásanyagra került a hangsúly. Az általános felgyorsulás és a kultúrára is

kiterjedő tömegtermelés a végső horizontot immár abban jelölte ki, ami elérhető, megszerzhető, ami a gyakorlati életvitelben alkalmazható. A kultúrában pedig olyasmire van szükség, ami a közízlést kielégíti, s nem ő teremt elvárásokat, hanem ő próbál a legprózaibb elvárásoknak megfelelni. Egyre többen a pillanatnyi tudásanyag megszerzését azonosították a műveltséggel. Ami korábban eszköz volt – az ismeret, a tudás, az információ –, az céllá változott. A művelt polgár, a „Bildungsbürger” helyét egy új típus vette át, amelyet Nietzsche így nevezett el: művelt nyárspolgár, „Bildungsphilister”.

*

(*Horizontális vágyak*) Harold Bloom kánonja, még ha sok alkotó hiányzik is belőle, arra figyelmeztet, hogy azok az alkotások állták ki az idő próbáját, amelyek fenntartották és őrizték az említett metafizikai kérdések iránti nyitottságot. Az európainak nevezhető kultúra a metafizikai kérdések iránt megnyíló ember megszületésével kezdődött. És ennek az emberfajtának a lassú eltűnésével párhuzamos a hanyatlása is, amely a második évezred végére határozottan felgyorsult.

Az olasz filmrendező és író, Pier Paolo Pasolini az 1970-es évek elején így diagnosztizálta a korszellemet: „A népszerűtlenség veszélye félelmetesebb volt, mint az igazság ősi veszedelme. Másrészt a magas kultúra is méltó volt a kor szelleméhez: belső felépítése teljesen pragmatikussá vált, az intellektuális produktumok is csak termékek voltak, mint bármi más, a siker vagy sikertelenség határozta meg őket... Az egyedüli valóság, ami az igazság ritmusával, lihegésével pulzált, a pénz védelmének, s az új hatalom számára létfontosságú régi intézmények... megtartásának és mindenekelőtt a fogyasztandó javak termelésének könyörtelen igazsága volt” (*Olaj*, Puskás István fordítása). Pasolini egy olyan jelenségre figyelmeztetett, amit Virginia Woolf már az 1930-as évek elején észlelt, amikor az úgynevezett „middlebrow culture”-ra felhívta a figyelmet: ez a fajta kultúra látszólag szembeszegül a 19. század eleje óta egyre terebélyesedő populáris kultúrával, de közben mégis meg akarja tartani azt a széles befogadó közeget, amely a populáris kultúrát fenntartja. Így alakult ki az, amit azután Clement Greenberg (*Avant-garde and Kitsch*, 1939) vagy Dwight Macdonald (*Masscult & Midcult*, 1962) nyomán midcultnak neveztek el, és ami a tettetés és szimuláció művészetének nevezhető: a befogadónak megadni azt az illúziót, mintha „magas művészetben” részesülne, de közben maradéktalanul eleget kell tennie a művészeti tömegtermelés által ébren tartott elvárásoknak.

Greenberg vagy Macdonald a hitelességet, az autentikusságot hiányolta a midcult művészi termékeiből. Ehhez hozzátennem: a midcult mesterséges elvárásoknak igyekszik megfelelni. A metafizika utáni eredendő emberi éhséget mesterségesen ébresztett álhiányok sokaságával takarja el. Az európai kultúra két és fél évezredes hagyományát megtagadva a figyelmet nem az ember egzisztenciális szabadságára, törekenységére, a létezés rejtélyére irányítja, hanem ellenkezőleg, éppen elterelni igyekszik róla. A lengyel költő, Adam Zagajewski „vertikális honvágynak” nevezte az embernek a metafizika utáni vágyát. Ez anakronisztikus egy olyan világban, amely kizárólag horizontális vágyakat gerjeszt és az áruk, a megszerzhető javak végtelen sokaságába igyekszik belefojtani az egész civilizációt. A midcult a „horizontális vágyakat” elégíti ki, s a magas művészet vitathatatlan arisztokratizmusával ellentétben az információk és az elérhető tudás állítólagos demokratizmusát hangsúlyozza. Mi lett ennek az eredménye? A nagy európai irodalom hagyományát az egyszer használatos könyvek áradata váltotta fel, amelyek egyedüli értékmérője az eladott példányszám nagysága, ahogyan a televíziós csatornák műsorainak készítői is a nézők számát tartják a leginkább szem előtt.

*

(*A mindentudás vágya*) Mindenki mindenhez férhessen hozzá: e demokratikusnak látszó követelés a klasszikus értelemben vett műveltségre nézve is végzetesnek bizonyult. Az egyedi igény szerint kialakított saját könyvtár helyett a „világkönyvtár” lett a bűvös jelző. Ez több szempontból is újszerű. A világkönyvtár egyrészt – nevéből következően – mindent tartalmaz. Másrészt mindenki számára hozzáférhető. Harmadrészt pedig nem épületekben, könyvtári termekben, polcokon található, ugyanis virtuális: mivel digitalizálva van, kizárólag akkor van jelen, ha előhívom. Ma az internet látszik e globális műveltség ideális otthonának – és eszközének. Úgy tűnik, mintha a Felvilágosodás nagy álmát az egyetemes műveltségről ez valósítaná meg. Valójában azonban nem műveltséget biztosít, hanem feldolgozhatatlan tömegű információt. Amely befogadhatatlan. Az interneten minden zene egymás mellett van, minden zene egyszerre hívható le, és aki ebben él, annak nem kell keresgélnie, minden kéznél van. Az abszolút jelenbeli pillanat az egyedüli otthona. A kultúra immár nem vertikálisan, hanem horizontálisan terül szét, s emiatt az a történeti tudat is egyre halványabb lett, amely nélkül kultúra nem létezik. Kultúra helyett áttekinthetetlenül hatalmas adatmennyiség áll a rendelkezésünkre, ami nem életminőséget kínál, hanem ellenkezőleg: az élet elsekélyesedését, ami világszerte a számítógépek, az okostelefonok és a tabletek képernyőire szegezett üveges tekintetek egyformaságához vezetett.

A mindentudás ősi vágyának sajátos perverz megvalósulásának lehetünk szemtanúi. Mindent megtudni, mindent megismerni – ennek vágya akkor születhetett meg, amikor az első ember a csillagos égboltot nézve ráébredt önnön kicsinységére. A teljesség képzelelkezelhetetlen annak belátása nélkül, hogy csakis korlátok közé zárva lehet gondolkodni róla; nem merülne fel, ha az ember nem szembesülne azzal, mennyire rövide szabott az, amit életként ajándékba kapott. Az ember – sorsa töredékessége miatt – ősidők óta a teljességre vágyik. Minden szeretne lenni, éppen azért, mert nem lehet minden. Egyedül egy isten vagy az istenek képesek erre, véli. A teljességet, a totalitást azonban még egy isten sem képes látni vagy befogadni, mivel ő maga is része a totalitásnak, írja majd Sartre *A lét és a semmi* című művében. A totalitás ugyanis mindent felölel, hozzá képest semmi sincsen „kívül”. Ha Isten képes lenne rá, hogy lássa a totalitást, akkor ez már nem lenne totalitás. „Éppoly kevésbé vagyunk középpont, mint bármilyen más pont az univerzumban”, írta Giordano Bruno. Az Ismeretlen hatalmas óceánja vesz körül minden élőlényt, s ebből az óceánból soha nem vezet út a biztos és szilárd partra. Nietzsche azt írja, hogy ha az ember egy csoda folytán szót tudna érteni a szűnyoggal, akkor látná, hogy az a mindenség repkedő centrumának hiszi magát, s éppúgy büszkeséggel tölti el annak hite, hogy körülötte forog az egész világ, mint az embert. Az ember persze nevet a beképzelt szűnyogon, s ha az felé száll, egyből le is csapja. De nem így csapja-e le őt is egy „vaksi kéz”? Ezt már William Blake, a költő mondja, aki *A légy* című költeményében az ember és a légy sorsát hasonlónak látja: mindkettőjük élete töredék csupán a mindenséghez képest.

Az internet erre kínál megoldást – látszólag. Azt ígéri, hogy biztos fogódzót nyújt, végérvényes, megingathatatlan tudást. De ez hiú ígéret. Akik a világhálót szilárd fogódzónak hiszik, nem veszik észre, hogy egy vékony pókhálóba kapaszkodnak. A feldolgozhatatlanul sok digitális adat elvben teljességet ígér ugyan, a gyakorlatban viszont szellemi elsivárosodást, ami egyre gyakrabban vezet kiégéshez – világszerte szaporodó *burn outhoz*. Ahogyan sokasodnak az információk, úgy növekszik az éhség, amit maguk az információk gerjesztenek, és amit semmi nem tud csillapítani. Tantalosz mítosza soha nem volt olyan aktuális, mint manapság, amikor a szellem egyre kiéhezettebb, és közben egyre kevésbé talál magának táplálékot. Az utóbbi évtizedekben ezért is hálóztá be olyan sűrűn a glóbuszt a szórakoztatóipar: már csak ettől lehet remélni az éhség csillapítását. Mintha minden összeesküdött volna, hogy a metafizikai élménytől örökre búcsút vegyen

az emberiség. Könyvlisták, lemezlisták, filmlisták: a kultúra világszerte egy hatalmas műzeumi giftshop benyomását kelti, ahol minden „művészi”, és semmi nem igaz. A műveltség mindig is egyfajta tartósságot, maradandóságot sugallt. Ma azonban ennek pusztá gondolata is nevelésnek hangzik. Az örökkévalóság helyett a soron következő könyvvásár, az újabb kiállítás vagy az éppen esedékes fesztivál a végső időhorizont. Nem marandónak, hanem áramvonalasnak, könnyen fogyaszthatónak kell lenni. Egyetlen szóval: divatosnak. Amitől a szórakoztatóipar és a „magaskultúra” ijesztően kezd hasonlítani egymáshoz.

Általános a panasz, hogy a mai fiatalok, az úgynevezett Z és Alfa generáció tagjai mennyire keveset olvasnak és művelődnek. Pedig ők is kitöltik a napjuk mind a huszonnégy óráját. Sőt megkockáztatom: intenzívebben elfoglalják magukat, mint a megelőző, X vagy Y generáció tagjai, nem szólva arról a generációról, amelyhez én is tartozom, és amely még kizárólag az analóg technikák környezetében nőtt fel. Ez az intenzív elfoglaltság azonban az idő felaprózásával jár együtt, ami a figyelem szétforgácsolódását eredményezi. Lessünk meg egy mai fiatal: két-három percnél nem bír ki többet anélkül, hogy ne nézne rá a telefonjára, ne pillantana oda a számítógépe képernyőjére. Ha ugyanis nem tenné, akkor fennáll annak veszélye, hogy kiesik a digitális univerzum hálójából. A pszichológusok egyre többet foglalkoznak azzal, hogy a figyelemnek a percenkénti megszakítása milyen káros következményekkel jár. A koncentrációra való képtelenség és a pszichés irritabilitás egymást erősíti és fokozza. S mindeközben egyre gyorsabbá is válik minden: az ingerek pillanatonként váltják egymást. Nem csoda, hogy Dante tanulmányozására már nincsen idő. De nem csak őrá, aki mindig is valóban nehéz falat volt. Nincsen idő a nála sokkal könnyebben befogadhatókra sem. Az jöhet csak számításba, ami igazodik az idő felgyorsulásához, az óramutatók egyre sietősebbé válásához, a koncentráció kialvásához. Coelho & Co. a 20. és 21. század győztesei. A 18. században is voltak persze hozzájuk hasonló írók, és a 19. század is tele velük. De más volt a helyi értékük: pontosan tudta mindenki – maguk a szerzők is –, hogy a „ponyván” a helyük, s eszükbe nem jutott volna, hogy a kultúra fenntartójának és képviselőjének tartsák magukat. Nem így a 20. században. E szerzőknek a helyi értéke alapvetően megváltozott a kultúrán belül: nem ők szorulnak defenzívába, hanem ellenkezőleg: az a kultúra szorult védekező állásba, amelynek befogadásához idő és lassúság kell, amely igényli a koncentrációt, és amely megnyitja a kaput a legveszélyesebb vállalkozás előtt: az önismeret előtt. Ezzel magyarázom, hogy az X és Y generáció mentalitása az egész világon uralkodóvá és meghatározóvá vált – a náluk korábbi generációk számára is. Az általános infantilizálódásnak vagyunk tanúi. A fiatalok egyfolytában a telefonjaikat és tableteiket nyomkodják. De vajon nem ugyanezt teszik a felnőttek is? Nem egyszerűen gyerekesé válnak a felnőttek, hanem megpróbálják elhagyni a saját generációjuk szabályrendszerét és egy másik generációhoz próbálják átszabni magukat.

*

(*A műveltség gyilkosai*) E folyamat visszafordíthatatlannak látszik. Akik a legradikálisabban szegülnek szembe vele, azok is a foglyai. Én a magam részéről végleg leszámoltam annak illúziójával, hogy a klasszikus értelemben vett műveltség valaha is visszanyerheti a jogait. Az életvitel minőségének a fenntartásához, amely a valódi műveltséget jelenti, egyre nehezebb ragaszkodni. A műveltség a tartalmas élet szinonimája. Az előfeltételei közé ma az is hozzátartozik, hogy próbálok védeni magam attól a mesterségesen gerjesztett kép- és információdömpingtől, amely totális alkalmazkodást vár el tőlem. Kérdéses persze, hogy maradt-e még az életnek olyan érintetlen területe, ahová sértetlenül vissza lehet húzódni. A műveltség helyét átvette valami, amit nem lehet sem műveltségnek, sem

általános tudásnak nevezni, hanem az információk és a képek előtti kapitulációnak. A 21. századra nemcsak a „Bildungsbürger” tűnt el, hanem a „Bildungsphilister” is; a helyüket az „Informationsbürger” vette át. A műveltség pedig, ha mégis rábukanni a nyomaira, utóvédharcot folytat s a katakombákba szorult vissza. A nagy nyilvánosság előtt, az agorán vállalhatatlan lett. Nietzsche örültje fényes délelőtt lámpást gyújtott, a piacra rohant és közben ezt kiabálta: „Istent keresem! Istent keresem!” Napjaink örültje ezt kiabálná: „A műveltséget keresem!” S azután így kiabálna tovább: „Megöltük a műveltséget, ti és én! Gyilkosai vagyunk mindannyian!”

*

(*A gyermek pillantása*) Belenyugodjunk ebbe? Nem. Van kiút ebből a helyzetből? Aligha. A világ kerekét nehéz bárkinnek is visszafelé forgatni. Az egyetemes infantilizálódás mindent elsöprő tengerárként fenyegeti a két és fél évezredes európai kultúrát. Ez ellen védekezve én a magam részéről már csak egyetlen lehetőséget látok: egyéni szigetek kiépítését. Érdekes módon ebben a gyerekek vannak segítségemre. Amit előbb infantilizmusnak neveztem, az természetesen nem a gyermeki állapotba való visszaesést jelenti, hanem szellemi perverzítást. A felnőtt a felnőtté minden eredményét féltékenyen őrizve próbál úgy tenni, mintha... Csak a felnőtt tud infantilis lenni, a gyermek soha.

A gyerek nem az infantilizmusnak, hanem a szellemi nyitottságnak, az előítélet-mentes rácsodálkozásnak a képviselője. Pilinszky János ezt írta: „A gyerekkor tapasztalatlanságában először és utoljára vagyunk az univerzum gyermekei. Rácsodálkozunk egy fára, és elbeszélgetünk vele anélkül, hogy bármiféle összefüggésben elhelyeznénk. A tiszta léttel társalgunk ily módon, a nyelv kifejezhetetlen, nyelv előtti és nyelv utáni szintjén”. Akár a saját négyéves unokámon is látom ezt. Időnként rajtam felejtí a tekintetét, és ilyenkor gyakran olyan benyomásom van, hogy ez nem egy négyéves gyerek tekintete. Felnőttebb a saját koránál. De ez nem az évek számát jelenti. A tekintete időtlen, s számomra, aki, mióta csak visszaemlékezni tudok, az időben, annak szorításában élek, ez szinte felfoghatatlan. A gyerek tekintetében olyasvalamit pillantani meg, ami évtizedekkel korábban, életem kezdetén alighanem rám is jellemző lehetett. Ilyenkor egy pillanatra „felszárnyal a szívem”. „My heart leaps up” – e szavakkal kezdte hasonló című versét az angol romantikus költő, William Wordsworth (Kálnoky László fordításában: „megdobban a szívem”), s ezzel a gondolattal fejezte be: „A férfi apja a gyerek” („The Child is father of the Man”). Ilyesmit érzek én is időnként az unokámat figyelve. Eltűnik közöttünk az életkori különbség. Ilyenkor mindketten kilépünk pár pillanatra ebből az ismert és megszokott világból, és annak az „örök tengerárnak” a partján találjuk magunkat, amely az időből is kivetett bennünket. Wordsworth kifejezése ez is, *Óda: A halhatatlanság sejtelve a kora gyerekkor emlékeiből* című költeményéből, amelynél pontosabban és szebben az európai irodalomban soha nem írták le a gyermek és a felnőtt időn kívüli rejtélyes találkozását. A gyermek messziről érkezik ide, közénk, s a kápráztató fényárba születik bele. „Gyerekkorunkban a menny vesz körül!” (Ferencz Győző fordítása) A menny azonban, vagy amit mennyeknek érez, lassan kezd fogyatkozni körülötte, egyre szűkebbek lesznek a határai: „Már kezdik eltakarni börtön-árnyak / a növekvő Fiút”. Ezzel együtt a gyermek kezdi megtapasztalni az időt, azt, hogy a napok már nem végtelen egyformasággal követik egymást az örökkévalóságig, hanem egyre gyorsabban telnek. Alighanem mindenki számára ez az egyik legfájóbb emlék, amikor ráébred arra, hogy az idő *múlik*, még ha nem is lehet pontosan megmondani, hogy mikor szembesült ezzel. De e ráébredés emléke, akár egy amputált végtag fantomfájdalma, időnként, váratlan helyzetekben fájni kezd. Olyan ez, mint a bűnbeesés és a Paradicsomból való kiűzetés. Minden ember megtapasztalta valamikor a paradicsomi létet. A paradicsomi állapotot a teljes azonosság jellemzi; még nyo-

ma sincsen az Idegennek. Kilépve innen, s belépve az időbe azonban feltűnik az Idegen, s egyre nagyobb részt kér magának abból, amit az ember önnön azonosságának, identitásának vél. „Lelkeden hamar földi teher ül meg, – írja Wordsworth – / és a szokások is rádnehezülnek, a fagy súlyával, s mélyen, mint az élet!”

Az unokám szemébe pillantva nem egy fiatal és egy idős ember tekintete kulcsolódik egymásba, hanem két olyan emberé, akik közül az egyik még innen, a másik pedig már túl van valamin. William Blake azt mondaná, hogy ilyenkor az ártatlanság (innocence) és a tapasztalás (experience) találkozik egymással. Az ártatlanság az az állapot, amelyben az ember maradéktalanul azonos önmagával, amikor még föl sem merül az a rimbaud-i gondolat, hogy „Én – az mindig valaki Más”. Amikor hűján van minden reflexiónak, de közben mégis teljes birtokában van az én-tudatának. Létezik ilyesmi? Nyilvánvalón nem. Egy olyan ideális birtokról van szó, amit elérni nem lehet, legfeljebb csak megközelíteni. És mégis, emberemlékezet óta örök célként ott lebeg az ember előtt. Ez minden aranykorra vonatkozó mitológiai történetnek a gyökere, beleértve a bibliai Édenkertet is. Az ártatlanság ennek az eszményi mércének a hitét és remélt megtalálását jelenti. Wordsworth szerint a gyermek az, aki e mércében nemcsak hisz, hanem annak birtokában is van. Blake szintén a gyermeket tartja ilyen értelemben ártatlannak. Nem az életkora miatt, hanem a reflektálatlan identitása miatt. „Ki gyermeket kétségre oktat, / Sírjában mindörökre rothad”, írja *Az Ártatlanság Jövendölései* című írásában (Kálnoky László fordítása). A tapasztalás a reflektálásnak, a kételkedésnek a következménye. Reflektálás és kételkedés nélkül azonban nem létezik az ember. Az ember többek között a reflexió által vált emberré. Amikor elkezdett beszélni, gondolkodni és eszközöket használni, távolságot teremtett maga és a körülötte lévő világ között. Ebben a résben, ebben a hasadéknak jelent meg először a reflexió, a kételkedés. Amikor az ember először döbbsen rá, hogy milyen kicsi a körülötte lévő világ mérhetetlen nagyságához képest. Hogy „örök tengerár” az, ami körülveszi, amiből megszületett és ahová vissza fog térni. A tudattal együtt született meg a reflexió és a kétség, ami a paradicsomi ártatlanság elvesztésének a kézenfekvő jele, az emberbe beköltöző Idegennek a hírnöke. És ahogyan az eredendő bűn azokat is érinti, akik személy szerint ártatlanok, a reflexió és a kétely is mindenkít érint. Az ember eredendően reflektáló lény. Ahhoz, hogy megszabadulhasson ettől, Heinrich von Kleisttel szölv, újra kellene enni a tudás fájáról, vissza kellene esni az ártatlanság állapotába, ahol a reflexió szintén ismeretlen. Ez lenne a világtörténelem utolsó fejezete.

*

(*Az univerzum gyermekei*) A gyermek elmélyült tekintetében ez az utolsó fejezet sejlik föl. És vele persze a legelső fejezet is, az édenkerti ártatlanság. Az a „Nyitott” tükröződik a szemében, amiről a *Nyolcadik duinói elégiában* Rilke azt írta, hogy nem látjuk, mert az emberi szemünk már elzárta a szabad kilátást. De a gyerek még látja. A gyerek az, aki ártatlan tud lenni, mivel van szelleme, anélkül azonban, hogy bezárkózna. Metafizikai ártatlansága irányjelző a felnőtt számára, aki tanulhat tőle, hogyan kell elejét venni annak, hogy beleolvadjon a hétköznapi szürke világába. Az esszém elején Kafka mondata kapcsán arról írtam, hogy a tükörbe beletekintve a lényemben ott lappangó Idegen sejtett föl előttem. Az az Idegen, aki nemcsak bennem lakozik, hanem minden emberben ott van, és aki nélkül tudattal, reflexióval sem rendelkezénk. Neki köszönhetjük, hogy szellemünk van, de neki köszönhetjük azt is, hogy elveszítettük az ártatlanságunkat, a rilkei „Nyitott” iránti érzékenységünket. A gyermek ennyiben ideális mérce: van szelleme, látja azt, ami „Nyitott”, de még nem hasonlott meg önmagával. Nem a tapasztalat világában él, mivel még nem vesztette el az ártatlanságát.

A tükörbe néző felnőtt látja, milyen az, amikor az ember kikerült az Édenkertből. És ilyenkor honvágyat érez a gyermeki tekintet ártatlansága után. A felnőtt a világ foglya, a gyermek még metafizikai lény. Kettejük örökös vívódását, harcát, tragédiáját vagy éppen harmóniáját őrzik az európai kultúra nagy alkotásai, a görög drámaíróktól Beckettig, Villontól Georg Traklig, Gesualdótól Eötvös Péterig, a reneszánsz nagy mestereitől Anselm Kieferig. Tetszés szerint állíthatók fel névsorok, de mindegyik ugyanannak a kánonnak a része. Ez a kánon lehetőséget kínál arra, hogy Pilinszky János fenti idézetéhez visszakanyarodva, szembesüljünk azzal, hogy valamennyien az „univerzum gyermekei” vagyunk. Fontos, hogy a gyermekei, és nem az urai. Mert ha mindenáron az urai akarunk lenni és le akarjuk igazni – márpedig egyelőre minden erre utal –, akkor semmilyen kánon nem fog megmenteni bennünket.

A HETVENÉVES BACSÓ BÉLA KÖSZÖNTÉSE

Hogyan írjon az ember köszöntőt az egyik legeslegközelebbi barátjának vagy barátjáról?¹ Kezdjük talán a találkozással. 1987-ben lehetett, hogy egy pénteki napon, a Filozófiaoktatók Továbbképző Központjában Bacsó Béla tartott (volna) előadást. Erre utaztam fel Budapestre, és valamiért egyedül voltam a közönségben. Előadás helyett beszélgetni kezdtünk, a téma a hermeneutika lett volna – 1984-ben jelent meg magyarul Gadamer *Igazság és módszer* című alapvető műve, és azt szakmai körökben már tudni lehetett, hogy ennek a legnagyobb ismerőjét és szakértőjét Bacsó Bélának hívják. A könyv bevezetésében Gadamer így ír: „Hermeneutikai vizsgálódásaink [...] arra tesznek kísérletet, hogy a művészetnek és a történeti hagyománynak a tapasztalatából kiindulva, teljes horderejében tegyék láthatóvá a hermeneutikai jelenséget”.² A „hermeneutikai jelenség” láthatóvá tételé – ez Bacsó Béla egész életművének a legalapvetőbb célja.

Bacsó Béla első könyve *A megértés művészete – a művészet megértése* címmel jelent meg a JAK-füzetek 48. köteteként, 1989-ben. Már ez a kötet is hallatlanul nagy tudásanyagot mozgat, és jól mutatja, hogy a „hermeneutikai jelenség” mindig különböző alakokban lép fel. Ebben a műben számos igen súlyos tanulmány szerepel, de először is az irodalomjegyzékre érdemes vetni egy pillantást. Sok romantikus szerző szerepel benne, és közülük is a legfontosabb a romantikus hermeneutika klasszikus alakja, Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher. A kötet egyik legizgalmasabb tanulmánya ezzel a lélegzetelállító felütéssel kezdődik: „A »Los Desastres de la Guerra« (1820 körül) című Goya-sorozat képeit alkalmasnak találom arra, hogy megteremtse azt a szellemi hangulatot, mellyel majd Schleiermacher gondolkodásához is közelíthetünk. Azért értelmezünk valamit, azért tartunk valamit méltónak arra, hogy megidézzük az európai tradícióból, mert ismét hasonló kérdések elé kerültünk, s talán mi is méltók leszünk arra, hogy szavunkat hozzájuk intézzük [...]”.³ Ez a tanulmány a könyv utolsó dolgozata, erősen érződik benne egyfajta felszabadulás, vagy annak legalábbis a közvetlen ígérete. Közeledtünk a rendszerváltáshoz, amely nemcsak a politikai színpadon, hanem a filozófia világában is nagy fölélegzést jelentett. Méltóknak kell lennünk arra, hogy a filozófiatörténet nagy művei megszólítsanak minket, hozzájuk beszéljenek. Elkezdődött egyfajta föllendülés, új fordítások és új szellemet sugárzó művek sora jelent meg.

A közvélemény sokáig észre sem vette, de a nyolcvanas évek elejétől készült Martin Heidegger *Sein und Zeit* (Lét és idő) című művének fordítása, amely tudvalevően a gadameri hermeneutika bázisa. A fordítás egy kis csapat munkájával készült, amely Vajda Mihály köré szerveződött, és amelyben Bacsó Bélának (is) meghatározó szerepe volt. A fordítás végül 1989-ben jelent meg. (Erről a könyvről mondta Hermann István egy szűk évtizeddel korábban: ott kell lennie a könyvtárakban, de lefordítani nem szabad, aki olvasni akarja, tanuljon meg németül, és üljön be a könyvtárba.) A nyolcvanas évek köze-

¹ Lásd mindenekelőtt Somlyó Bálint korábbi laudációját, abból az alkalomból, hogy Bacsó Béla kapta meg a Magyar Filozófiai Társaság életműdíját. *Élet és Irodalom*, 2020. november 27.

² Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*, Osiris Kiadó, 2003, 27.

³ Bacsó Béla: *A megértés művészete – a művészet megértése*, Magvető Kiadó, 1989.

pére Magyarországon szabályos Heidegger-láz alakult ki, a fiatalok (az én generációm) voltak a kíváncsiak, de segítségre szorultak. A Filozófiaoktatók Továbbképző Központjában többéves Heidegger-szövegolvasó szeminárium zajlott. Szinte zarándoklásszerűen utaztunk Pécsről, Egerből, Szegedről és Debrecenből. A megjelent fordítás kötetének felelős szerkesztője viszont úgy vélte, hogy egy nyolcvanoldalas bevezetőt kell beillesztenie az akkori hivatásos, bár még nagyon fiatal Heidegger-szakértőtől, Fehér M. Istvántól. Így teljes lett a zavar: az előszó egészen más terminológiát használt, mint a fordítás. De bár-hogyan is volt: ez a könyv mérföldkővet jelentett a rendszerváltáson átmenő magyar filozófia számára.

1991-ben Bacsó Béla egymaga elindított egy folyóiratot *Athenæum* címmel (ekkoriban kezdett el megjelenni a *Holmi* [1989] és a *Hiány* [1990] is). A folyóirat rendkívül fontos fordításokat közölt – a bepótlás és az utolérés szándékával és lendületével. Az első szám tematikus címe ez volt: *Mi az esztétika?* A folyóirat Gadamer egyik tanulmányával kezdődött, amelyhez csatlakozott egy nagyon fontos lábjegyzet, amely a periodika egész programját tekintve is beszédes: „Gadamer professzornak ezt az írását, melyet lapunk számára küldött el, olyan általános bevezetőnek tekintjük, mely túl minden filozófiai irányzatosságon a lényegi kérdésre és létünk kérdésességére, valamint a sokféleséget éltető megértésre irányítja a figyelmet”.⁴ Vagyis: a különböző filozófiai irányzatokat, megközelítéseket a folyóirat egy hermeneutikai bázisból kiindulva fogja áttekinteni és tálalni. A szám közepén aztán egy Heidegger-dolgozat szerepel, az 1967-ben a görög Tudományos és Művészeti Akadémia meghívására tartott előadás.⁵ (Ez fontos kiegészítés *A műalkotás eredetéhez*, amelyet Bacsó Béla fordított a *Lét és idő* fordításának utolsó szakaszában, és még 1988-ban jelent meg.) A szám utolsó tanulmánya pedig Rüdiger Bubnertől származik, aki Gadamer utolsó asszisztense volt a heidelbergi egyetemen, ekkor azonban egy frankfurti kerülőút után már a tübingeni egyetem professzora volt. Az ő tanulmányának címe: „A jelenkori esztétika néhány feltételéről”. Ez a tanulmány eredetileg egy Bubner szerkesztésében megjelent folyóiratban, a *Neue Hefte für Philosophie*-ban jelent meg 1973-ban, s ez a szám is egy tematikus összeállítás volt, ezzel a címmel: *Ist eine philosophische Ästhetik möglich? [Lehetséges-e filozófiai esztétika?]*.⁶ Az *Athenæum* ezt a címet úgy alakítja át, hogy „mi” a filozófiai esztétika? Már Diltheynél is, de aztán Gadamernél is, a filozófiai hermeneutika szoros kapcsolatban áll a művészetrel (az irodalommal): a szellemtudományokon kívül a művészetet tekinti a maga elsődleges tárgyának.

1996-ban jelent meg egy karcsú kis kötet, *A szó árnyéka* címmel. Ebben Paul Celanról szóló esszék és verselemzések szerepelnek, szisztematikus elrendezésben.⁸ A könyv nemcsak Celanról szól, de Celanra tekintettel az esztétikai hermeneutikát is megpróbálja kitágítani. Bacsó a következő felütéssel kezd: „Ebben a korszakban, amit mégiscsak az jellemmez a legjobban, hogy sok millió ember technikailag jól kivitelezett elpusztítása után indítja újra az idő számítását, tudomásul vesszük vagy sem, olyan alapvetően kérdőjeleződött meg mindaz, amit emberinek nevez(t)ünk, hogy a benne születő döntések, választások, tettek és teljesítmények [...] csak úgy érthetők meg, mint mindannak a radikális kér-

⁴ *Athenæum*, 1991. I. kötet, 1. füzet 3. Kiemelések tőlem, W. J.

⁵ Megjelent a *Gesamtausgabe* 80. kötetében.

⁶ A szám akkori közvetlen apropóját Adorno *Esztétikai elméletének* megjelentetése szolgáltatta – ekkor jutott Bubner eszébe megkérdezni: lehetséges-e olyan egyáltalán, hogy filozófiai esztétika (vagy esztétikai elmélet)?

⁷ Ez után következett egy összeállítás az olasz filozófiai hermeneutikáról, majd a francia Nietzsche-recepcióról. Ezek mind az oktatásban, mind a kutatásban mind a mai napig fontos forrásnak számítanak.

⁸ Gadamernek is van egy Celan-könyve, *Wer bin Ich und wer bist Du?* címmel.

dőre vonása és kérdéssé tétele, ami késznek mutatkozik a feledésre”.⁹ A Celannal való foglalkozás megköveteli, hogy kiterjesszük a megértés fogalmát. A holokausztal szemben a világnak van egy „természetes” beállítottsága: felejteni szeretne. Egy olyan megértésfogalomra van tehát szükségünk, amely a megértéssel együtt képes szembeszegülni a feledéssel is. Celan *Atemwende* című kötetének van egy híres verse, amelynek szokványos értelmezését Bacsó Béla rendkívül plasztikusan így írja le:¹⁰ „Ez a bűnöktől darabjaira esett világ végső erőfeszítést igényel, s nem lévén más vezérlő csillaga, a költőt magát mint jelzőt-jelezőt állítja be, mint árbócszalag [...] marad fenn a katasztrófa után egyetlen haragvó vízfelületté összeállt világban”.¹¹ De itt mégis egy másik értelmezést javasol: a költőt inkább úgy kellene meghatározni, mint aki ellenáll a „harmóniát színlelő csábító éneknek”, mint Odüsszeusz annak idején a szirének énekének. „Nincs más csak ő [a költő], mint jel, mely önmagában olvasandó”.¹²

1999-ben kezdődik a *Filozófia és művészetelméleti írások* alcímet viselő kötet sorozat publikálása. Eddig hét kötet látott napvilágot, szinte áttekinthetetlenül gazdag tematikával; általában két-három évenként jelennek meg, az utolsó 2019-ben. Ebben az időben nagyon sok emlékezetes irodalmi dolgozat született: a fiatal Schillerről, Goethe *Vonzások és választások* című regényéről, illetve a *Faust* második részéről. Aztán ott vannak a kortárs magyar irodalomról szóló dolgozatok, amelyek közül kiemelkednek a Nadas-művekről írt elemzések: a *Saját halálról* és a *Párhuzamos történetekről*, valamint Esterházy Péter *Javított kiadásáról*. De ezek mellett az esszék mellett lassan kibontakozik a képiség iránti erőteljes érdeklődés, sőt ez talán még előtérbe is kerül. Láttuk, hogy már *A megértés művésze...* című kötetben található egy Schleiermacher–Goya-dolgozat, majd az *Athenæum* című folyóirat első számában szerepelt Gottfried Boehm egyik alapvető tanulmánya, amely a (képző)művészet és az esztétika feszültségét ecseteli: „Az esztétika távol tartja magát a művészet individuális tapasztalatától, de a művészet maga sem jelenti az eredendőség minden reflexiót fölöslegessé tevő birodalmát”.¹³ Talán így kerülnek Bacsó Béla érdeklődésének horizontjába a képek, a képesztétika, sőt, egy képhermeneutika kidolgozása. De mivel arra kell törekednünk, hogy az esztétika *ne* menjen el az egyedi művészi tapasztalatok mellett, egyes tanulmányok sokasága születik meg. Ezek közül számomra a legkedvesebb a frankfurti Watteau-kiállításról írott elemzés (mivel a kiállítást 2016 nyarán együtt néztük meg). „A képek pillanatnyisága és eldöntetlen perspektívója arra kényszeríti a nézőt, hogy döntsön az alakok élethelyzetének rákövetkező lépéséről, s ez nem feltétlenül az a mementó, amely a mulandóságra emlékeztet, hanem arra, hogy az élet az adott pillanatban boldogságot ígér.”¹⁴

És ebben az összefüggésben született meg az általános portréelmélet is, a 2012-ben megjelent *Ön-arc-kép* című műben.¹⁵ A kiinduló kérdés az, hogy képes-e az ember önmagát látni, vagy egy kicsit pontosabban: miért nem képes önmagát látni? A saját önarcképünk rejtélyes és megfejthetetlen. A kérdés kiindulópontja Derrida 1991-es Louvre-béli installá-

⁹ Bacsó Béla: *A szó árnyéka*, Jelenkor Kiadó, 1996, 5.

¹⁰ Ezt a verset Gadamer is elemezte. „Amiben reménykedhetünk, az már nem a mennyek segítségével, hanem a földé. A hajók már mind zátonyra futottak, az éneket mégis tovább éneklük. Az élet-ének még most is hallatszik, ha az árbócok most már a föld felé nyúlnak is. A költő tehát az, aki ebbe a »faéneke« kapaszkodik, »a fogaival«, vagyis a végső és a legrendkívülbb erőfeszítéssel, hogy ne kelljen odavesznie, menthetetlenül elpusztulnia. Ami a víz fölött tartja még őt, az az ének.” Lásd *Tiszatáj*, 2016/2, 73. Fordította: András Orsolya.

¹¹ Bacsó Béla: *A szó árnyéka*, 88.

¹² Uo.

¹³ *Athenæum*, 1991/1, 118.

¹⁴ Bacsó Béla: *Kép és szó. Filozófiai és művészetelméleti írások*, Kijárat Kiadó, 2019, 149.

¹⁵ Kijárat Kiadó, 2012.

ciója és könyve: *A vak feljegyzése, az önportré és más romok*.¹⁶ Almási Miklós írja egy nagyon szép elemzésben: „A festő többet lát a kezével, amikor rajzol, amikor fest, mert a *memoire aveugle*, azaz emlékezet vezeti, s azt nem látja, ami előtte van. [...] Bacsó itt olyan terepre kirándul, ami életveszélyes (és ezért mélyen igaz): a fizikai és a lelki látás közötti – mondanám: antropológiai – különbséget elemzi, s a portréfestő (az önarcképpel küszködő művész) ez utóbbit használja. Hót biztosan vezeti kezét – ne kérdezd hogyan. A pontos válasz a könyvben is függőben marad – ezért jó”.¹⁷ Nemcsak jó, hanem az elmúlt évtizedek egyik legjelentősebb esztétikai-művészetelméleti alkotásáról van szó.¹⁸

A *Jelenkor* archívuma szerint 1989 és 2018 között a folyóiratban összesen harminc Bacsó-írás jelent meg, köztük bőven vannak olyanok is, amelyeket a fentiekben kiemeltem. Ha van ilyen státusz, hogy „*Jelenkor-szerző*”, akkor Bacsó Béla kétségtelenül az. Egy másik *Jelenkor-szerző*ként, a *Jelenkor* olvasójaként és barátként őszintén gratulálok ehhez az igazán rangos életműhöz, és kívánok nagyon boldog születésnapot.

---

¹⁶ Bacsó Béla erről mondja egy beszélgetésben: „[Derridát] ’91-ben felkérte a Louvre, hogy állítson össze egy kiállítást. (Magyarországon nem fordulhat elő, hogy teoretikusokat kiállítások megrendezésével keressenek meg, ők csak írhatnak ezt-azt kiállítások mögé, elé, fölé, de nem válogathatnak.) A franciáknál ez szokásban van, és akit felkérnek, az azt csinál a gyűjteménnyel, amit akar”. Lásd Bacsó Béla – Weiss János: A portré helye. *Jelenkor*, 2012/12, 1232.

¹⁷ Almási Miklós: Az önarckép antropológiája. *Mozgó Világ*, 2012/7, 117.

¹⁸ Lásd ehhez a fentiekben idézett beszélgetésünket.

POLCZ ALAINE LEVELEI MÉSZÖLY MIKLÓSNAK

1.

[1974. május. 17–20.]

[Budapestről Berlinbe, írógéppel és kézírással]

Kincsem, jelentés Kisoroszból:

Kóci szült, eleinte mindenképpen az ágyamon akart, de elutaztam. Odakészítettem magam helyett egy ládába az egyik rongyos ingedet, de már túl rég volt Rajtad. Valahova elbújt, hogy elmentem. (Emlékszel, tavaly követelte, hogy mellette maradjak, és a lábamnál szült a konyhapadlóra, végig dorombolva.) Most következő héten boldogan jött elém és majd belém bújt. Minden gombomat végigrágsálta, hátán hempergőzött. De a kicsik, nem tudunk rájönni, hol vannak.

Nyílnak az orgonák, az első rózsák, még van nárcisz és az ágyásban előttünk egy sor vérvörös, magas, karcsú tulipán. A gesztenyefák talpig virágban az uccán, és hátul a sziklakertben a kék írisz mellett, tudja az ég, hogy került oda – két sárga tulipán.

A csalogányok egész éjjel szóltak, és van már két légy is.

Maris néni² könnyes szemmel ölel, csókol, és, amikor mondtam, hogy képet szeretnél, előbbször a szigetet akarta lefényképeztetni, aztán hallotta, hogy dobolták, hogy jön fényképész – felöltözött, díszkendőt a fejére és elment megkeresni. De volt egy kutya a házban, megijedt, hátrált, és „seggemre ültem, most is nagyon fáj, de a jövő héten kijöjjön ám, mert gyűn a fényképész” – mondta.

Én mindenesetre behoztam a kalapodat, és várom, még mi a kedvenc tárgyad, hogy jöhessen a fényképész.³ Nem tudom, megfigyelted-e – az utóbbi tíz évben Téged kerülget a fényképezés, gipszelés, festés. Ez természetes. A fényképezés lánykoromban folyton kísért, és most már nagyon ritkán készül rólam kép. Amit Péter⁴ csinált Orosziban, abból sem kaptam. Csak az a kettő-három van, ahol együtt ülünk a diófa alatt. Íme az egyik. Akkor még kövér voltam és csúfocska is.

Erről jut eszembe, mindig kevésbé szépnek tudtam magam. És most, hogy öregszem: Azt üzeni Ödön,⁵ hogy szép vagy és szeret – mondja Erzsi. A klinikán „szép doktornő” a nem hivatalos címem. Így kapcsolják a telefont, pl. Péter is az inkriminált forgatókönyv-

---

Polcz Alaine Mészöly Miklóshoz írt 80 levele nemrégiben került elő tárgyi hagyatékából. Az 1960-as és 1970-es években keletkezett levelek egy fadóboz mélyén rejtőztek, amelyekről Polcz Alaine megfeledezhetett, amikor az összegyűjtött levelezésüket átadta a Petőfi Irodalmi Múzeumnak. Az újonnan megtalált levelek, melyekből a Polcz Alaine-centenáriumra kiadott *Magam világa* (Jelenkor Kiadó, 2022) című könyvben is szerepel néhány darab, várhatóan 2025-ben jelennek majd meg *A bilincs a szabadság legyen. Mészöly Miklós és Polcz Alaine levelezése (1948–1997)* pótkötetként a Jelenkor Kiadónál. (A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Nagy Boglárka.)

¹ Mészöly Miklós 1974 áprilisától 1975 áprilisáig Nyugat-Berlinben volt DAAD-ösztöndíjjal; az itt olvasható négy levelet Polcz Alaine a Knesebeck strassén lakó férjének küldte budapesti címükről, bár kisoroszi tartózkodásáról is gyakran beszámol.

² Greff Andrásné, szomszéd Kisorosziban.

³ Móser Zoltán (1946) fotóművész, aki ekkoriban a *Kortárs* folyóiratba készített sorozatot írókról és tárgyaikról. *Mészöly Miklós arcai, tárgyai, tájai* címmel jelentette meg fényképes albumát 2003-ban.

⁴ Nádas Péter (1942) író.

⁵ Kerpel-Fronius Ödön (1906–1984) gyermekgyógyász, ekkoriban a SOTE II. Gyermekklinikájának igazgatója.

ben⁶ szépnek ír le. Fura vicce az életnek. Én meg belenézek a tükörbe és csúfnak, objektíven csúfnak látom magam. Mintha Ula is azt mondta volna, hogy szép madonna. Kővérkés, ráncos malacfej, látom én. De ez nem is lényeges, csak vicces.

Mi a véleményed a beszélgetésről és az egész film dologról? (Én valahol legbelül úgy érzem, hogy Péter elárult és kiadott.) Még másutt is elárult. De miattad tette, nem haragszom rá. Csak fáj. Különbén nem sokat számít, hogy ki mit gondol és mit talál ki, csak hogy Te mit gondolsz? – az ő részéről az én számomra az teszi tűrhetővé, hogy nem ez, de egy mozdulatom, egy szavam sem volt soha feléje, ami testi közeledést kínált. Sőt álmom se. Egy álmod indult, de a cenzúra azt is letiltotta, mit mulattam! Julika⁷ előtt akartam neki azt az álmod elmesélni, és ő félt meghallgatni. Julika vette észre, hogy félsz, és mondta, hagyj, ne mondjam. Meséltem Neked? (Egy uterusban fekszünk mint ikerpár. Megérezem a leheletét a nyakamon, mire felugrok, kiugrom a zárt kettesből, ami már kezd a szerelem mozdulata lenni... és azt kiáltom, „testvérek vagyunk”.) Ezzel a fölényel zsebre lehet vágni mindent. De vajon tudod-e ezt Te? És vajon számít-e egyáltalán? Szerinte az a nő már nem én vagyok, mert ez a dühöngés idegen. Különbén is nem felkínálja magát, hanem megalázza és a férje mellett tesz tanúságot vele – mondja. És itt ért az az ütés, ami fáj. Nem azért, ami nem igaz, hanem azért, ami igaz. [kézírással folytatva:] Miklós? – megható, hogy a becsületemet ő védi. Péterrel szemben? – mulatságos.

Kedd este lett. (Mert fut az idő és üres, mindent kitöltene a betegek. Túl sok. Szét kell törnöm ezt a láncot. Vagy megadni magamat?)

Milyen jó lenne, ha hinnék. – Amit a tárgyakról írsz, szép, jó is.

Maris néni: Greff Andrásné Sz. u. 156 – Igaz, levágott nekem egy nyulat ajándékba, és bekészített a kályhába, kitakarított. Palacsintát sütött.

Elküldtem az Öregeket⁸ Kalásznak.⁹ Megkaptad a postád? Folyóiratokat? – Most küldöm a magyarokat. Haza hamarabb jön levél, mint Kölyök Kutyaéhoz.¹⁰ Szerelmes és csodálatos tud lenni. Nagyon szeret Téged, és azt hiszi, csodálatos férj vagy, és nagyon szeretsz engem. Ami lehet, hogy mind igaz.

[folytatás kézírással, a *Semmelweis Orvostudományi Egyetem, II. Sz. Gyermekklinikájának fejlődés lapján:*] Írjál!! 74. V. 19.

[folytatás gépirással:]

Kincsem, itt próbálok írni a Klinikán. Tegnap *Arion*-est.¹¹ Somlyó Gyuri¹² szervezte, rendezte. (Sajnos utolsó percben kaptam a meghívót, nem tudtam senkit vinni.) Marianne¹³ is szerepelt. Küldöm a meghívót.

Sükösd¹⁴ beszámolt a magyar prózairodalom lényeges összetevőiről, fontos alkotóiról. Sorrend: Örkény,¹⁵ Mészöly, Hernádi,¹⁶ Konrád.¹⁷ Vége. Gondolhatod, mennyire örültem

⁶ Nadas Péter Elek Judit (1937) filmrendező számára írt forgatókönyve, a film nem készült el.

⁷ Vajda Júlia (1913–1982) festőművész, grafikus, az Európai Iskola tagja, a Polcz-házaspár közeli barátja.

⁸ Az *Öregek, halottak* című Mészöly-elbeszélés, amely bekerült a *Pontos történetek, útközben* bővített változatába, a *Kortárs* 1974/9. számban jelent meg.

⁹ Kalász Márton (1934–2021) költő, műfordító, ekkoriban az *Új Írás* szerkesztője.

¹⁰ Vízzy Zsigmondné Kovács Zsuzsa (1951) gyógypedagógus, családterapeuta, Polcz Alaine kollégája.

¹¹ Az *Arion* nemzetközi költői almanach 1966 és 1988 között jelent meg Somlyó György szerkesztésében, 1974. május 15-én rendezték az estet.

¹² Somlyó György (1920–2006) költő, műfordító, esszéista.

¹³ Csernus Mariann (1928) színművész, Somlyó György felesége.

¹⁴ Sükösd Mihály (1933–2000) író, újságíró.

¹⁵ Örkény István (1912–1979) író.

¹⁶ Hernádi Gyula (1926–2005) író, forgatókönyvíró.

¹⁷ Konrád György (1933–2019) író, esszéíró, szociológus.

és tünődtem... Prózát csak Tóled olvastak fel. A munkájukat ismertették, kritika stb. (szóval szépprózát Tóled, a *Nyomozást*, Kálmán bácsis rész). Kissé ómódi előadó, ami természetesen furcsán változtatott a „fekvésén”. Klasszikusabbá vagy konzervatívabbá tette. Nagyon jó hatása volt. Visszafojtott lélegzettel hallgatták, nagyobb figyelemmel, mint a verseket. Ez meglepő. Mivel Csernus is szavalt. Még sok minden volt, amire nem térek ki, mert minden levelem egy regény így is. Például ügyes volt, hogy spanyolul és franciául mondták eredeti, itt lévő költők, eredeti verseiket. Utána magyarul azonnal szavalták. (Mert sajnos még mindig szavalunk... noha spanyolul, úgy tűnt, szintén szavalni kell.) A nyelv... De miért tud egy francia beszélni, mikor verset mond? (Egy ezer év differencia.) És öltözködés – ugyanaz. Hát a dél-amerikai nők. Óriási. Küldöm az *Ariont*.

Székely Magda¹⁸ versét nagyon élveztem. És képzelj, a Bálint¹⁹ angyalok kórusa illusztrációt félreolvastam, azt hittem, „angyalok szíve”, és úgy néztem a képet. Meghatódtam, hogy ilyen az angyalok szíve... Nézd egy kicsit úgy a képet.

Ma könyvesboltokat és antikváriumokat néztem meg, hogy küldjem a kért könyveket (a kis listát, amit itt hagyta). Csak egy volt meg.) Az megy a folyóiratokkal, a többire adtam le hívást.

[*kézírással folytatva:*] Reggel 20.

Tegnap este Erzsiéknél²⁰ „viharos, durvaságig viharos” *családi* élet[?] csak a Te nevedre enyhültek meg és voltak hajlandók őrzöngésükből kilépni. Túldaldalt a közös levél.

[*olvashatatlan*] és megkaptam a valutaigérvényt. Most szabad beadni az útlevelé kérését. Így egész Európa szabad. Viszont hova kérjék? Közben szereztem spanyol meghívót is, illetve hogy küldenek. Éva Haldimann²¹ hívott telefonon. Visszament címére a neked küldött posta. Írj azonnal pontos címeddel (noha én is mondtam). Ő is ígért meghívót. Ilyen az élet, dupla vagy semmi. Hivatal Ervin²² csak Berlinbe küldött volna – kilépés nélkül. Azt hivatalos útra átcserezni nem lehet, mert nekem az E.ü. min. Ösztöndíj Tanácsa adja [*a lapszálon körbeírva folytatva:*] 3 hónap átfutási idővel a szolgálati utat. A szimpozium helyhez, időhöz kötött, átcserezni nem lehet. Hát tudod, milyen gyötrelmes volt a dániai engedély megszerzése – az már értelmetlen lett volna, hogy a nyári szabadságom B[erlin]-ben töltsöm, ha úgyszólván megyek, hivatalosan. [*olvashatatlan*]

[*más kézírással:*] Drága Miklós, köszönjük a lapot (nagy író tud ilyen kedvesen pár sorban egy csomó dolgot közölni) – így az előny olyan nagy, hogy inkább csak Alenen keresztül küldök pár sort. Megvagyunk. Sokat dolgozom – és nagyon hiányoznak a dumák, és az, hogy a közelség most nincs. Örülök, hogy jól van és kérjük a további híradásokat.

Üdv – csók Erzsi²³

[*más kézírással:*]

Természetes, hogy „sokat” gondolunk feléd. Ha ott is ojan [*sic!*; *felkiáltójel a szó mellé rajzolva*] rondán esik az eső, nehezebb asszimilálódni neked. Jól dumálunk Alennel, idegenbe szakadt hazánkfőről. Csak jót és még egyszer jó dolgokat kívánok neked. Ölel: Tibor²⁴

[*más kézírással:*]

Látod, a nagy magyar szobrászok nem tudnak helyesen írni! Tartsd a frontot a „városmajor utcaiak” nevében! Üdv – [*olvashatatlan aláírás*]

[*más kézírással:*]

¹⁸ Székely Magda (1936–2007) költő, műfordító, szerkesztő.

¹⁹ Bálint Endre (1914–1986) festő és grafikus.

²⁰ Schaár Erzsébet (1908–1975) és Vilt Tibor (1905–1983) szobrászművész-házaspár, a Városmajor utcában a szomszédos házban éltek, legendásan viharos házasságban.

²¹ Éva Haldimann (Román Éva) (1927–2019) magyar származású műfordító, kritikus.

²² Hivatal Ervin (1928–1988) a külügyminisztérium osztályvezetője.

²³ Schaár Erzsébet

²⁴ Vilt Tibor

Üdvözöl Csibész (ez a talpa, ha nem tudnád!)
[egy nyíl mutat egy kutya tappancsának nyomára]

[lap alján ismét Polcz Elaine kézírása:]

Nagy közös vinnyogás [olvashatatlan] volt, míg Csibész talpát [olvashatatlan] alapoztuk.

2.

1974. május 20.

[Budapestről Berlinbe, írógéppel]

Kincsem, Orosziban,

kezd nyitni tömegével a rózsa. Itt egy szírom. És az akác, a bodza. Ragyog az ég, fürdőruhában dolgozom. Annyi esős, borús, hideg nap után, mintha... itt volna a nyár...

És végre, most valóban és alaposan javulok. Már egy hete nem volt rosszullétem, és majdnem semmi se fáj. Egész különös. Sokszor gondolom, milyen lehet azoknak, akik fájdalom nélkül élnek.

Most rendszeresen megyek orvoshoz, ultimátumot kaptam. Talán bevált az új szer. Azt mondta a belgyógyász: marhaság, hogy az elfojtott depressziótól van hasnyálmirigygyulladásom. Ettől van depresszióm, mert ez olyan kutya rosszullétekkel jár. Meg az onkológiai kezeléstől.

Mindenesetre új hormonális bukfenc. Lehet, az Androral borította fel a hormonháztartást.

Lelkileg is talpra álltam. A klinikán nagyjából le kellett állnom a munkával, mert volt egy erős rosszullétem, amikor nem tudtam tartani magam, és mindenki megijedt. Most imádnak, és mindent megtesznek. Kímélnek, hazaküldenek, vállalják a munkát helyettem.

Ágfaly Rózsa²⁵ megy férjhez. Párizsban lesz egy évig, oda van kiküldve a leendő férje. „Nem tudom, hogy milyen lesz, de nekivágok. Nehezen bírom már a magányt, és noha voltak kapcsolataim, de házas már mind a korombeli, és az, hogy mindig csak titokban órákra találkozni, nem megy életem át. Én pedig nem akartam más házasságát felborítani. Ez özvegy ember, és van egy nagy lánya, az enyém is nagy, majd csak elboldogulok” – sajnálom, hogy elmegy, és örülök is. A receptet megnyugvással hallgattam. Sokszor azt hittem, én vagyok bolond, hogy azt hiszem, jóindulatú nő, vigyáz és nem borítja fel más házasságát, akkor sem, ha szerelmes. Azt hittem, merev és hülye vagyok. Természetesen nem kívánhatom és nem is kívánom, hogy mindenki így gondolkozzon. De nem kell azzal vádoljam magam, hogy bigott vagyok.

Ha már a házasságoknál tartunk. Persze, hogy Editke²⁶ is hibás. Nagy kivétel az, ha csak az egyik fél hibás. Talán nincs is. Nem vettem fel... Dénessel beszéltem, és mivel Editkét nem találtam otthon – nem nyitott ajtót –, de éreztem, nincs baj, és valóban elutazott. Hagytam egy cédulát, nem hívott, nem keresem. Nem volt energiám. És soha nem lenne vége...

És ha már az öngyilkosságnál tartunk. Hunyady Jóska²⁷ keresett fel. A lányát kihozták a Korányiból, vállaljam el, nagyon könyörgött, hogy kezdjek vele valamit, nincs kire bízva stb.

²⁵ dr. Ágfaly Rózsa gyermekorvos.

²⁶ dr. Szerdahelyi Edit pszichoanalitikus.

²⁷ Hunyady József (1921–1983) író, újságíró.

Pétert²⁸ váratlanul leszerelték. Adminisztratív okokból. A furcsa az, hogy kérdezte, mit érzek, és úgy éreztem, hogy nem kell bevonulnia. Na, telefonált, hogy bent van. Aztán talán négy nap múlva: hazaengedték. Örültem és megdöbbsentem. Jobb szeretek tévedni. Utálom a megérezéseimet. Ha tudnád, micsoda csapás ez. Nem véd, csak kínoz. És mikor rosszat éreztem, például K-val.²⁹ Tudtam, hogy nem fog egy szatyorral és gyermekággal távozni a házasságból, és azt hittem, rosszindulatú vagyok, hogy nem hiszem a nagy anyagi tragédiát. Persze, azért ő még hihette. Csak azt is éreztem, hogy ő se úgy hiszi. Ebből az egy okból nem örülök, hogy így lép ki. Szeretném tisztának és emberinek látni, becsülni és féltetni, mint Te is kívánod. Azt szeretném, hogy akit szeretsz, az méltó legyen hozzád. Ha áldozatnak mutatja magát, legyen is az. Hozzon áldozatot a szerelméért. Dehát ez érzelmesség, és korszerűtlen. A szerelem attól még lehet nagy. (Lehetne, mondja a radar, de nem az, mondja a belső hang. Fulladjon meg a belső hang.) Különben örültem. Legelőször a Te szempontból. Nagyon, hogy legalább ezért nem kell vádolnod Magad. És ha tudnád még mennyivel nem. (De fogd be a pofád, mondom magamnak. Úgyse hiszel nekem.) A tényeknek sem, míg szembe nem vágunk. Természetes. Mennyivel inkább akarod Te olyannak látni, ha még én is... Aztán örültem a K. szempontjából. Nagy dolog, hogy így áll anyagilag. P.-t³⁰ kicsit sajnálom. Ne felejtse, itt is a másik fél is hibás. És ha nem is – felszarvazott férjnek lenni megalázó. És aztán K. ül a kocsiában, és P. a Babettán. A K. keresete is benne van? Hm, hát akkor nem kellett volna nyomorognia és eladni a ruhatárát, ha a tartásdíjból – mert kapta – és a saját keresetéből nem tudott megélni. Persze azért most nem lesz könnyű, mert az átírás és költözködés az nem kis pénz. De a vagyonnak adója van. Ez nem szimbólum, hanem kemény konkrétum. Minél többet kapott, annál magasabb az átírási százalék. Most küzdenie kell a jövőért.

Péter depressziója, úgy látszik, erősebb a többi év átlagánál. Nem akar Olaszországba utazni, „mert nincs értelme”. Ide se jön ki. Ül a szobájában, és próbálja tartani magát. Kéne vele valamit kezdenem. Emészti a lelkiismeret-furdalás is, ami marhaság. Elmondtam neki azt, amit neked megírtam. Mármint velem kapcsolatban. Veled nem vétett semmit. Különben is azt hiszem, csak rá volt kihegyezve az ellenállás[nak] ez a része, de más fiataloknak szólt.

Fogarassy Miki³¹ azt mondta, írt Neked hosszú levelet. Ő az *Öregeket*³² nagyon jónak tartja, a legjobb írásaiddal közé számítja, a *Szenzuál*³³ tévedés[nek] – kíváncsi vagyok, mit írt és kíváncsi vagyok a Te véleményedre az egész Péter–Miklós ügygel kapcsolatban.

Miki hétvégén volt a lakásban. Végül is ragyogó ötletem támadt. A kicsi szobát adtam ki neki, annyiért, amennyit fizet. Vagy semmiért. Nincs kedvem senkivel együtt lenni, hallgatni az ajtón át a lármáját, és kerülgetni vagy beszélgetni. Így mindenkinek mondhatom, hogy ki van adva, megvéd az invázió ellen, Zsuzsával. Egyedül vagyok. Hétfégen én kint, ő bent. Használhat mindent. Használja is. Kéglínek. A személtládában konyakos és sörös üvegek. (Nem tudtam mi a csuda csörömpöl, amikor ürítem.) És a drága gombáimba a kamrában beleejtettek egy fej fokhagymát. Kibírták egymást. Semmi vész. Úgy látszik, berúgtak. Mármint a fokhagyma és a gombák bírták ki egymást. Miki, úgy látszik, kezd mindent előlről. Eszter élvezi, viszont.

²⁸ Nádás Péter

²⁹ Mészöly Miklós házasságon kívüli kapcsolatainak egyike. Lásd még Polcz Alaine *Magam világa* (Jelenkor, 2022) című kötetében az 1. számú levelet.

³⁰ K. férje.

³¹ Fogarassy Miklós (1939–2013) irodalomtörténész, kritikus, 1968 és 1973 között a Mészöly–Polcz házaspár Városmajor utcai lakásának albérelti szobájában lakott.

³² Lásd a 8. jegyzetet.

³³ Az elbeszélés *Utazás (szenzuál följegyzések)* címmel jelent meg a *Jelenkor* 1974/7–8. számában, a *Származás lovak* kötetében pedig *Szenvtelen följegyzések* címmel.

Képzeld csak bevezették, hogy a lomokat kirakják a házak elé és teherautón elviszik. Óriási, mikor egy ország lomjait látod. Több lakásberendezést össze lehetne állítani. És a háború nyomai... a kis kályhák, petróleum, szén, fa és egyéb fűtésre eszkbáltak, csövek és kopott lavórok, belét lógató díványok és micsoda székek. Micsoda utazókosarak és bőröndök. Stelázsik, asztalok, öreg nádbútorok, amik már sehol sincsenek. Mi minden, ami valaha volt és használták. Persze serbli is. (Ezt a szót Erdélyben nem ismertem – és mennyi mindent még.) Ha rám gondolsz, vedd számításba, hogy én régebbi időből, másik világból jöttem. Ott másként éreznek és gondolkodnak, mint itt.

A hajamat azért vágattam le, mert más, modernebb akartam lenni. De nem sikerült. Egyrészt mert nem használt, másrészt mert rohamosan kezdett nőni. Úgy látszik, nem nekem engedelmeskedik. Erre megint levágattam. Mít gondolsz, mi történt? Féloldalasra vágta a fodrász. Ilonka (takarító Ilonka) szerint olyan vagyok, mint a kacsa, amelyiknek egyik szárnyát levágták. A lányok visítanak, hogy többet ne engedjek vágni belőle. Inkább maradjon ferde.

Kint voltam pisilni, csak úgy a fűbe a rózsák alatt, ahogy szoktuk. Illatos az este és szólnak a csalogányok balról, jobbról a békák.

Délután körbejártam a szigetvéget. Szép volt. A hegyen át mentem a nagy Duna mentén végig, vissza az erdőn át a kis Duna mentén. Aztán visszavágtam a temetőkhöz. Vörös liliomot akartam hozni.

A verandát berendeztem. Lemostam a farönkről a meszet. Kész a fürdősarok. Nagyon szeretem itt. És ha tudnád, ha éreznéd, Kincsem, annyi hónap után nem kínoz a rosszul-lét. És enni is kezdek tudni, van néha étvágyam.

Voltak napok, amikor már az utazást is feladtam. Nem akartalak megijeszteni, de rosszabbul voltam, mint valaha. Egyik este mentőkkel akartak kórházba vinni. Alig tudtam elhárítani. Éreztem, ha bevisznek, több hónapig nem engednek ki. És nagyon rosszul viseltem volna. Igazam volt. Jobban lettem. Különben Csillag Marinak³⁴ köszönhetem, aki merte vállalni a felelőséget, hogy otthon maradhatok. Mert tudod, az orvosok, sokszor a felelőség elhárítása miatt, túllőnek a célon. És végül is nem lehet tudni pontosan, hogy milyen rohamom van.

No, mármost ez a berlini utadra is vonatkozik. Persze, hogy nem tudtam derűs levelet írni. De éppen azért, mert mérhetetlenül kívánom, hogy jó legyen, igyekeztem eltitkolni, illetve bagatellizálni és kivágni magam. Nagyon jó, hogy ott vagy. Még akkor is, amikor rosszul vagyok. Akkor sem akarom, hogy itt légy. Kincsem, nagyon bonyolult, vagy éppen nagyon egyszerű. Külön kell lennünk egy darabig. És tőlem függetlenül. Neked ez kell, és én már nagyon vártam. Sőt égieket, földieket megmozgattam.

Nem rosszallom, hanem örülök, hogy ott vagy. Amiben olvastál tisztán, az volt, hogy K. öröklakásának, autójának, teljes berendezésének örülök is, meg nem is. De ez lényegtelen. *[kézírással folytatva:]* Te mit szólna hozzá? – az fontosabb!

3.

[1974. június eleje]

[Budapestről Berlinbe, írógéppel és kézírással]

Kincsem, 21-én írt leveled 25-én délelőtt itt volt a Városmajorban. Zuhogott az eső, sok mindent akartam intézni, így nem mentem ki. Kölyök Kutya is így talált otthon a másik, 18-án írt leveleddel. Egyébként az csak hétfőn, illetve kedden került volna kezembe.

³⁴ dr. Csillag Mária pszichológus.

Nem tudom, írtam-e, hogy Szederkényinek³⁵ azt válaszoltam, menjen a dupla számban, kommentár nélkül (*A Szenzuál*).³⁶ B. Miklós³⁷ is így jónak találja a megoldást.

Haldimann Éva hívott telefonon, és küldött meghívót. Visszament hozzá a neked feladott levele. Írj neki azonnal. Megadtam a címed, de azt írja, azzal is baj van. Nem tudja, mit kell javítani, nézte, de nem talált eltérést a szövegben. Ez még ideutazása előtt történt.

H. Jóska³⁸ és családja kis poklai most bomlanak fel előttem a terápiában. Nem akartam őket vállalni, de a lánya nagyon ragaszkodik. Erősebb kéne lennem. Szerdahelyi Editke is ide akar költözni. Bernáth Mártának³⁹ mondta. Szerencsére nem lehet engem megtalálni. Klinika hívhatatlan. Csak este otthon.

De most, hogy jobban vagyok, az se mindig. Képzeld, elmentem egyszer moziba. *A Menyegző*... eszembe jutott, hogy dicsérted. Még most is érzem az ízeit. (Muszáj lenne szórakoznom is.) Taxival mentem és egyedül, este. És kit találtam ott egyedül este? Ili Mártáját.⁴⁰ Alma meg a fa...

A prof.⁴¹ mindig kikérdez felőled. Akármekkora a rumli a klinikán, ezzel foglalkozik, részletesen, és mindig sokszor üdvözl.

Erzsiék⁴² őrzöngenek és imádnak. Erzsi azt szeretné, ha Te nyitnád meg a kiállítását. Hogy elküldenéd, és valaki felolvasná. Mivelhogy igazában csak Te érted, meg ahogy írni tudsz. Szerinte jobb, ha nem Te olvasod fel, mert olyan a megjelenésed – és aztán jött a részletes leírás –, hogy mindenki azt bámulja, és nem tudnak a szövegre figyelni. – Mit szólsz hozzá? Mármint a megnyitáshoz. Jancsó Márta azt mondja, a baleset úgy történt, hogy a barátnője meglátott Téged az uccán Orosziban, és kérte, hogy hívjon be a kocsiba, mert úgy csodál vagy imád, aztán ő nem tudta a kormányt megtartani. Első kézből mondta ezt nekem Barbara, a lengyel kultúrától. Hát Istenem... Csak az Isten nevét nem volna szabad egy olyan papírlapon leírni, ahol a Márta neve szerepel. Vagy mindenütt, mindenkivel, hiszen ott van, vele van. Milyen a kapcsolata a Sátánnal?

Orosziba, a szigetcsúcsba asztalokat és padokat meg szemégtödröket raktak. Szomorú. Különbösen szebb, mint valaha. Gazdag május, áradt a fény és az illat. (Ez múlt hét volt.) Rendbe tettem a verandát, ültettem őszirózsát, kötöztem a futóbabot és a hajnalkát. Gyomláltam a sziklakerteket. A sok májusi esőtől az idén minden dús. Viszont ezen a hétvégén olyan hideg volt, hogy itt Pesten a központival befűtöttek. A klinikán állandó a fűtés. Itt: Kati elköltözött, Zsuzsa is, Annának udvarlója van. A Szultán háza üres. Megcsinálták a teraszon a lefolyót és lebontották az állványokat. Döbbenetes. Az egész ház elhűlt. Ezért állványoztak és vonultak fel? Azt a kis kiugró csövet bevezették falon kívül a csatornába. De talán újból kezdik és folytatják, mert lépni nem lehet a sok holmitól.

Kóci kölykeit még nem találtuk meg. Gondosan rejtegeti, de velem nagyon kedves. Azt hiszem, Maris nénitől fél. Nincs jelentkező, de majd biztos lesz, csak így vadak lesznek a kismacsok.

Halászlé nem volt. Lajosék⁴³ se nagyon. Lajos rossz állapotban van. Péterék most költöztek ki. Szombaton indultak a teherautóval. Péter sincs valami kitűnően.

³⁵ Szederkényi Ervin (1934–1987) 1964-től haláláig a *Jelenkor* folyóirat főszerkesztője volt.

³⁶ Lásd 33. lábjegyzet.

³⁷ Béládi Miklós (1928–1983) irodalomtörténész, kritikus, a korszak egyik legjelentősebb irodalomtudósa.

³⁸ Hunyady József

³⁹ Bernáth (Radó) Márta (1935–1988), Polcz Alaine barátnője, ő gépelte mások mellett Mészöly, Nádas Péter és Esterházy Péter kézíratait, valamint számos szamizdatot is.

⁴⁰ Némethy Tihamérné Polcz Ilona (1921–1972), Polcz Alaine nővére és lánya, Némethy Márta (1948).

⁴¹ Kerpel-Fronius Ödön

⁴² Schaár Erzsébet és Vilt Tibor

⁴³ Sváby Lajos (1934–2020) festőművész, aki szintén Kisorosziban bérelt, később vásárolt házat.

Na, most várj egy kicsit, telefonálok Rudiéknak...⁴⁴ Megvolt: Éva vette fel. Ő persze – jól van. Baba jövő hónapban. Rudi állásba ment. Tauruszt csinál. Műszaki értelmező szótár, kompjuterrel. Imádja. Boldog vele, és nem ír. 17.000 német szakkifejezést dolgoz fel. Az ujjai végén kezd egy kicsit érezni. A lapodra válaszoltak. A Peti címét írták meg. Mondtam, Pecke⁴⁵ kell. Nem tudják – megszerzik.

Most telefonálok Levendéléknek⁴⁶ Juliék címe után: megvolt. A Városmajor 52-be írj. Naponta lejárnak a posta után, mivel ott fenn még nem nagyon jár posta. Ir. szám a miénk. (1122)

Pertorini⁴⁷ jobban van. A könyvvel nagyon gyötrődöm. Olyan rövid a hétvége. Utazás, rend, hajmosás, alvás, séta, templom. A macskák, a virágok. Hétköznap a haldoklók. Nem is tudom, mitől gazdag még így is az életem. Tulajdonképpen végtelenül leszűkült, beszűkült. Néha egy villanásnyi időben muzsika. Míg mosdom, míg reggelizek vagy mosok. Írás közben hétvégén.

Ettől a mozitól egészen elkápráztam. De míg hazavergődtem Budára, fél tizenkettő volt. De így is felfrissített.

F. Miklós megjelent. Örült, hogy itt talált. De a csomagot, amit hozott, ital stb., nem vette igénybe. Nem is aludt itt. Másnap, kégli helyett, megjelent a gyermekkel. Gondolom, tiszteletemre váltott. Hagytam. Hiszen elmondtam, hogy azért nem adom ki, hogy csendet és magányt kívánok. Nem kívánta, hogy a gyermekkel foglalkozzam – éppen írtam. Nagyon szeretek egyedül lenni. Pont ma egy éve volt a baleset, és aztán következtek a pokol mélyebb bugyrai. Néha eszembe jut egy-egy részlet az elmúlt évből, és mint a régi gramofonlemezekon mikor a tű elakadt, jár körbe a gondolat, és múlnak az órák, és nem tudok aludni. Álom: ugyanaz más fekvésben. Ébredés. Megnyomták a gombot: ugyanaz. Egy-egy mondatoddal gyógyítasz. Lassan múlik, minden. Túlkerülök rajta. Szeretném, ha megértenél. Nincs bennem harag. Nem ítélek el senkit. Csak sok mindent nem értek. Egyszerűen képtelen vagyok megérteni, hogy volt lehetséges. A másik. Te nem láttál soha, mikor egy furcsa hatalom szállott meg, olyan erő, ami túlemelkedik rajtam. Érzem, hogy magamtól is idegen, és nem vagyok ura. Így ugrottam egy lovas csapat elé, és megállítottam, így fogtam be a tenyeremmel a géppisztoly csövét, és nem lőttek, és így fordultam meg, mikor háttal falhoz állítottak, hogy főbe lőjenek... Most megint éreztem ezt. Egy fölém növvő tiltakozást, nem megismételni. Nagyon küzdöttem ellene. És aztán megadtam magam. Most alató nélkül alszom. De attól félek, noha azt kellene tennem, de ezt a játszmát nem fogom tudni megismételni. Nem tudom, hogy gyengeség, önzés vagy önvédelem. Az vigasztal, hogy számodra sem járható út.

A román szerződés „könyv formára” szól. Már Általad aláírt példány. Szíves megőrzésre jött a finn szerződés. A román „kéresemre”.

Várom, mit írsz a tárgyokról...

A pontos diagnózist kéred. Hát az nem olyan egyszerű. A lényegesebbeket megírom. Várj, kell a zárójelentés: megvan.

Colitis et sigmoditis. Adhesiones. Hyperthyreosis. Pancreatitis chr. Poliartitis atyp. chron. Periarthritis humeroscapularis I. s. (Itt egy meszes csomó, ez fáj olyan kutyamód.) Spondylosis, dyskopathia. Csípőízületben arthrosis. Intermittáló arterio vertebrális insufficiencia, a VIII. agyideg, ramus vestibuláris sérülése. Bronchectázia, Emphysema grad. III. Ezenkívül van nőgyógyászati lelet és valami kisebb zavar a szívemmel. (Colira jelenleg negatív vagyok.) Értágitót szedek évek óta: Complamin Retard. Methotyrin 7 hónapja, de minduntalan leesik a fehérvérsejtszámom 4.000 alá. Abba kell hagyni. (Ezt a

⁴⁴ Ungváry Rudolf (1936) író és felesége Monspart Éva (1944–2022) újságíró.

⁴⁵ Hans-Henning Paetzke (1943) író, műfordító, szerkesztő.

⁴⁶ Levendel László (1920–1994) pulmonológus és felesége, dr. Lakatos Mária.

⁴⁷ dr. Pertorini Rezső (1927–1980) neurológus, pszichiáter. Polcz Elaine-nel közösen írt könyvük *Orvosi pszichológia a gyakorlatban* címmel 1976-ban látott napvilágot.

pajzsmirigyre kapom. Azért írom, hogy mit mire, mert az itteni gyógyszereket lehet, hogy nem ismerik.) A pancreatitisre antibioticumot majd és közben Cotazyn fortét kaptam. Az onkológián Androralt, majd Syntesrynt adtak. Emlékszel, 12 féle gyógyszert adtak egyszerre, de azok közül sok lényegtelen, fájdalomcsillapító, reumaellenes szer, meg mint például az Elenium, nyugtató, nem érdemes felsorolni.

Hát ezen röhögni kell. Eddig csak a fontosabbakat írtam a diagnózisok közül. Van még egy és más, de azok tényleg nem fontosak, mint például aranyér. Valahogy szégyellem magam. És rossz a gondolat, hogy ezt Te valakinek megmutatod, és az azt gondolja, hogy ez a halom a feleséged. Azonkívül nem szabad túl komolyan venni, mert akkor leszázalékolthatom magam, mert azt hiszem, hogy beteg vagyok.

Kértem, hogy küldjék neked rendszeresen a *Jelenkort*, mert nem tudom megtalálni. A többi folyóiratot megkaptad? Az *Ariont*? A postádat? Már kétszer menesztettem. Kalász a két kéziratos levelet? Könyvet Te a madarak életéről? (Marcus Aur.[elius] fog megjelenni, kértem Mikit, küldje el neked.)

Másnap reggel. Fél nyolc telefon: Miskó⁴⁸ felesége. Eszter, talán írtam, hozzáment egy idősebb orvoshoz, még az OTKI-ban mesélte, hogy készülődnek az esküvőre, de akkor már vele élt. Most zúrólnak, Eszter idegosztályon Juhászéknál,⁴⁹ kint a Hárshegyen. De nincs megelégedve a pszichoterápiával. Velem akar találkozni. Nagyon kínos. Egyrészt az idő – de hát ezt meg kell szokni... Ennél fontosabb az orvosi etika. Mondtam, hogy csak mint barát jöhet hozzám. (De hol a határ?)

Én is úgy élem meg, írom, írom a levelet, és nem írtam semmit. Ez tényközlő részekkel teli. Az csak egy felületes síkon érdekes. De még ott is. Hát magányban a munkának élek, vagy mozgok is? Utolsó tíz nap: egy mozi, Vikár Gyuri,⁵⁰ míg az orvosnál soromra vártam a Pasaréten, egy este Erzséknél – úgy érzem, jövök-megyek. Meg Drahos volt itt. (Várzegy Márta férje az új asszonnyal.) Ezt meg is akartam írni: tudod, Márta apja fejlődésben halt meg. Mert kiment egy sebesült után az uccára, és eltalálták. Márta anyja egy hétig hurcolta szánkón. Ha nincs a háború, talán megmentik.

[*a lapszálon kézírással:*] A *Pontos történetek*⁵¹ a legsajátabbban a Tiéd. A nyersanyagot adtam, az agyagot, amit formáltál, és előhívtad a lényegét. Bennem is teremtesz egy más, ismeretlen vízaknát.

4.

[1974.] június 30.
[Budapestről Berlinbe, írógéppel és kézírással]

Kincsem, Miklós,

Kisoroszi – süt a nap és néha fúj és néha esik. Óránként változik. Nehéz az ember szervezetének. A növények egy része jól túri. Annyi a virág, a rózsza, a liliom, a hárs, a szekfű, floxia, köröm- és fátyolvirág, margaréta, pipacs- és búzavirág rétek – hogy már kezd terhes lenni. Furcsa. Sohase hittem volna, hogy a virágokból elég lehet.

⁴⁸ Miskovits Gusztáv (1919–1996) tüdőgyógyász, egyetemi tanár.

⁴⁹ dr. Juhász Pál (1916–1984) neurológus, pszichiáter.

⁵⁰ dr. Vikár György (1926–2003) pszichoanalitikus, Polcz Alaine régi barátja.

⁵¹ Mészöly *Pontos történetek, útközben* című regénye (Magvető, 1970), melyet két további kiadásban is bővített, a felesége magnóra mondott történeteiből született. Polcz Alaine *Karácsonyi utazás* című könyvében ír erről a közös munkáról (Jelenkor, 2002).

Tegnap kivonult Rózsika leendő családja. Nem építik át a sufnit, sem emeletet nem húznak, hanem csináltak egy szép budit. Hátra a szemétdomb mellé. (Napraforgót ültetünk eléje, és odahajlik egy szilfa is.) Aztán megebédelték és megbeszélték az esküvőt. Aug. 3. Szentendrén, vendéglőben. Nászút helyett idejönnek. A konyhában fognak lakni, egy függönnyel eltakarva az ágyrészüket. Maris néni kétségbeesett, hogy mi lesz ebből, és meghatott. Nem tud enni, mert eperohamai vannak. A fiatalok szeretik egymást, veszekednek néha és azt hiszik, hogy ez megoldja az életüket. Nem tudják, hogy összekuszálja.

Péter utolsó percben jött ki, mert fáj nagyon a keze. Szerinte ideggyulladás. Mondtam, egy pár órára ettől még kijöhet, hogy megünnepeljük, azt válaszolta, hogy végre hétvégén egyedül lehet, és szeretné kihasználni. – Magda⁵² építi az egyszemélyes vikkendházat, ami télen nem fűthető. És vet és öntöz, és nem terem semmi, mert homokos odafent, déli lejtő, minden kiszül. De a táj álomi. Tudod, jártunk ezeken az elhagyott, kipusztult szőlőjű dombtetőkön. Az akácerdő alatt. És hozzá épült mellettük három kis faház, ahol beszélgetnek, rádióznak. Péternek lármaiszonya van. És egyáltalában minden iszonya. (Egyik este volt nálam, vacsoráztunk, muzsikáltunk.) Nem beszélek vele többet semmi konkrét dolog.

A szőlőlugas már a verandán, és minden futóka önti a virágait. Átkúsztak azon a rácsfalra, amit Pétertől kaptunk, és belül is nyílnak. Tettem el málnát, epert, most készül a zölddió, nagyon finom piszke- és málnaszörp. A konyha gyönyörű. Kisebb szépítésetek vittem véghez. Az alap maradt.

Zsuzsi néni:⁵³ kívágom a diófát, a mandulafát. Mindet. A sok cseresznyét a disznók ették meg, mert nem volt, aki leszedje. Nekem már nincs erőm felmászni, és amit bottal leverek, az már csak disznónak jó. Két kosár málnát is eléjük borítottam, mert kezdett szőrösödni. Senkinek nem kell. Mert konzervet vesznek a boltban. Ki főz ma már, üvegbe? (Én, na erre küldött egy kosárral, hogy főzzem be. Kész...) A virágai virulnak. Csupa virág minden. A „golgota” virágot eldugta, mert mindenki csak kért belőle hajtást, és úgy nem lesz igazi golgota. Itt van a kút mögött, nézze csak meg... (Valóban olyan, mint egy töviskorona.) És nézze a libákat, azok a kis sárga pelyhesek, most ekkorák. (Szép fehér libák, körülöttünk legelnek és piszkítanak, egy fatörzsön ülünk.) Mit gondol, ez mi volt? Egy nagy viruló mandulafa, de kívágtam. A gyermekek nem jönnek, ki szed ma mandulát? Én nem tudom megrágni. Még ha küldhettem volna belőle az urának, megtartottam volna. Aztán az egyik liba megbetegedett. Az... az... ott... nézze csak, aranyos, amelyiknek egy fekete folt van a fején. Hát nagyon megijedtem, mert tavaly 17 dögölt meg... és adtam abból a gyógyszerből, amit magától kaptam, édes lelkem, tudja, a kicsi sárgát... (Elenium) és hát nem azonnal meggyógyult tőle? Nemcsak hogy meggyógyult, hanem olyan vidám lett. És most már a máját, azért, mert magától gyógyult meg, elteszem, és búcsúkor – mit itt olyan buták az emberek, azt hiszik, búcsúkor libát kell enni... –, szóval a mája a magáé, aranyos lelkem, mert ezt a libát magának köszönhetem.

Ezek után adtam Maris néninek is Eleniumot, hogy jobban bírja a Rózsika esküvőjét. És én is újból szedem.

Tituék,⁵⁴ teljes család elindultak Erdélybe. Még azelőtt beszaladt és elmondta, hogy mit prédikált. Ági terhes és boldog. Vera lánya lakást kapott.

Svábyék jól vannak. Nagyon várnak. Messzinek találják, míg jössz. Lajos kibújt a háromnegyed éves kátyúból és kezd dolgozni. Még nem meri megmutatni. Most kezd közelebb kerülni hozzám, noha Kati bevallotta, hogy bizalmasan velem szokta közölni a bánatait. [olvashatatlan]

Szerdahelyi Editke volt kint. Végre kapott lakást. Félkomfort, de nagyon boldog, meg kellett ígérnem, hogy elmegyek hozzá. És újból imád, ami nagyon rossz jel. Ingyen akar bejárni hozzám dolgozni. Segíteni a retrospectív vizsgálatok feldolgozásában. (Államvizs-

⁵² Salamon Magda (1931) újságíró, Nadas Péter felesége.

⁵³ Sággy Zsuzsanna kisoroszi szomszéd.

⁵⁴ Tóth József (1922–1981) kisoroszi református lelkész és családja.

gázott szociológiából, és szerinte jobban tudok rajta segíteni, mint az analízis, amit hat éve csinál Hidasnál. El ne hidd.)

Ezen a héten Pécsre szállunk ki Piroskával, aki nagyon megrendesedett, pszichoterápiára küldtem és ultimátumot adtam. Úgy nem lehetett együtt dolgozni. Gyógyszerelik is. Hízott is valamennyit. Túl van a válóperén. De egy lakásban a volt férjjel és az új szeretővel. Néhány pofon és verekedés. A pofont a férj adta, aki csalta rendszeresen. Ez csak természetes. Bernáth Mártát próbálom talpra állítani. Erről jut eszembe. Sedlay végül is nem javította meg egészen a magnót. Többet hozzá nem viszem, mert így nincs értelme. A Philips is elromlott, megcsinálta a Kölyök Kutya szerelme. A szombathelyi kiszállás megrázóan szép és jó anyagát felvettük. Márta kezdte legépelni, és nem ment. A klinikán hívott telefonon, nem megy, mit csináljon? Beteg volt nálam. „Állj le, majd gondolkodom”, mondtam, és kiborultam. Mert ez már tényleg sok magnóproblémából. Szerinte nem érződött semmi a hangomon. Egy óra múlva bejelentettem Schulernek,⁵⁵ és a gazdaságiban, hogy másnap nem szállok ki, ha nem lesz megfelelő magnó. És most kapaszkodj meg: délire Magyarország legjobb táskamagnója, egy 6.600 forintot érő, japán kétkazettás magnó és hét kazetta állt az asztalomon. (Az orvosok szerint csoda történt.) No, de az élet nem ilyen egyszerű. Ez a magnó mindent tud, csak én nem merem kezelni. Közben rádió is és beépített mikrofon is van, és külső is, meg mit tudom én. Rábíztam Piroskára, és ő felel érte.

Pécs után benézek Anyádhoz. Ezért külön elvállaltam az ottani ideggondozó és egy másik intézmény látogatását. (De közben Kardos⁵⁶ vár, rohanok vissza, azonnal adott időpontot, csütörtök, nem jó, hétfő – nem mondtam le.)

Vajda Julika, Tibor, Erzsi állítanak ki. Még egyiket sem láttam. Nehéz is lesz. Székesfehérvár, Tihany. Erzsi kiállítására írt Pilinszky-versekről telefonon, azt hiszem, beszámoltam. Nagyon szépek. Hirtelen megéreztem, milyen lehetetlenül élek: a művészet, ami hirtelen önmagad fölé emel, fél kilométer magasról nézel vissza önmagadra. Haldoklók és betegek... az hova visz?

Mi, akik haldoklókkal dolgozunk, mindnyájan betegek vagyunk – mondta Szombathelyen a vezető orvos. „Kronikusan betegek, és csak így tudjuk ezt elviselni.”

De vajon hogy visel el minket a környezetünk? Beszélni nem szabad, sem szomorúnak lenni? Mit kezdhet az *[a lap alján megszakad a gépelt szöveg]*

Elég. Talán művészet? Néha élvezni? Vikár Gyuri szerint az, hogy megírom, már elaborálás. (Természetesen nem vittem sehova.)

A hajamat a fodrász, akaratom ellenére, teljesen rövidre vágta. Sejtlemem sincs, hogy milyen. Hogy csinálta? „Asszonyom, ön ne szóljon bele, én nem alkalmazott, hanem mester vagyok, olyan frizurát csinállok, ami szerintem az ön személyiségének megfelel. A hölgyek nem tudják, mit rendelnek. Nálam nem lehet rendelni!”

Tulajdonképpen igazi örömet ezekben a napokban a Tóled kapott holmik nyújtottak. A farmer ragyogó lett. A hosszú szoknya fölségesen áll és finom. A derekát kellett bevenni csak. A sárga pulcsinak pont ilyen szűknek kell lenni, mert ez a divat. Én a kéket szeretem nagyon. Csak a kórházi ruhával van baj. Pillanatok alatt átalakították, és viseltem. A lányok el voltak ragadtatva. Megegyeztünk, hogy levetetjük a szabásmintát, és majd mindenki csináltat, ha kapunk anyagot. De két idegen kishővérrel kívül senki nem szólt. Mintha nem is látnák. Mire megkérdeztem a gazdasági vezetőt, hogy van-e jogom viselni? „Természetesen, azt visel, amit akar, ha megfelel az egészségügyi követelményeknek. Megfelel! De barátságosan azt javaslom, ne viselje. Túlságosan csinos benne. A nők irigylik és fúrnak, a férfiak nem mernek szólalni.” Levetettem.

⁵⁵ dr. Schuler Dezső (1927) gyermekgyógyász, onkológus, a II. számú gyermekklinika orvosa.

⁵⁶ Kardos György (1918–1985) a Magvető Kiadó igazgatója volt 1961-től haláláig.

Egy gyönyörű Vilt-plakátot kaptam, odatettem a gázóra elé – azt úgyis mindig függönnyel akartad takarni. Kemény, szépen áll előtte és fedi. Ha lehet, küldöm a nagyon szép katalógust is. Erzsé most készül. Dühöng, szervez.

Spanyolországba nem megyek. Racionális okokból azért, mert az útiköltség mindent egybevetve 10.000 forint körül jár. Ezért csak úgy érdemes menni, ha az ember megnézi Spanyolországot. Hogy ott üljek egy helyben, marhaság. Sokkal olcsóbban ülhetek a Fekete-tenger partján, ha pihenni akarok. Ugyanezt javaslom Neked. Ha elutazol Barcelonáig, nézd meg az országot, és hagyj el olyan utakat, amik közelebb vannak, és ahova akármikor mehetsz barátokhoz, szállodába, útban eső útban, mikor utazol Európában. Egyedül nem utazhatom, mert nem vagyok elég egészséges. Ibusz út sem rám szabott, és ahogy Te utálod, én is – még, ha erősebb is lennék. Veled sem kívánok menni, csak akkor, ha örömmel és tiszta szívből jössz, ha kedves vagy az úton és baráti. Voltak olyan pillanatok, amikor azt hittem, hogy a berlini találkozást én rontottam el. Nem, fanyalogva fogadtál, húztad az odaérkezésem. Itt küldöm megelőző leveled és lapod. Ez nem örömteli hívás. Semmiféle hívás. Mikor elmentél, azzal hagytaál itt egy papírt, hogy mikor indulnak és érkeznek vonatok, bármelyik hétvégén mehetek repülővel. Aztán egy negyed év kellett néhány nap hűján, hogy megszervezhess egy találkozást. Nem kellett volna mennem. Nem tudom, hogy Benned mi változott így meg közben, de megváltozott. Hogy múltó ez, vagy hosszantartó? – az adott helyzetben, amit várhatok Tőled, ahogy tervezed az életet, ha visszajössz, nem vagyok elég erős elviselni így egy utat. Mert jól van, hogy a lehetetlennel határost kívánsz tőlem, de akkor bizonyítsd is, hogy rám is szükséged van és ne ellenbizonyíts.

Különben, ahogy az utolsó percekben mondtam Neked, nálam az idő nem számít. Ebben az évben lesz egy negyed évszázada, hogy az időt, az életem értelmét, a napok múlását Te szabta meg. Igazán nyugodtan várhatok két-három évig. De nem vállalom, hogy a mindennapjainkat ilyen kelleetlen találkozások megmérgezzék. Ha velem akarsz utazni Spanyolországba, akkor sem kiadó, sem munka nem jöhet közbe. Ahogy a munka két éven keresztül nem zavart, amikor K.-val akartál utazni – pedig milyen jól dolgoztál Pozsony előtt –, hát úgy elvárom én, hogy ne zavarjon épp akkor, amikor velem akarsz utazni.

Különben van tervem, hogy mit csinálók, és ha azt valóra váltottam, megpróbálók elutazni az én Spanyolországomba, ha van [*a szöveg félbemarad*]

[*kézírással folytatva:*] Minden áldott nap várom a postát. Mindez nem harag, de ha akarod, az – az is, nem is. Küzdök még, hogy jobb legyen. Nem akarom lezárni azt, ami [olvashatatlan] van rossz találkozásokkal. Valahogy jó lenne kilépni ebből. Kellene nyitni. Én nyitnék, ha tudnék. Mindenre kész vagyok, kivéve a rossz együttlétet. [olvashatatlan]

De már dolgozom. Nemcsak a klinika [olvashatatlan] nem készül, [olvashatatlan]. De már nevetek rajta.

[olvashatatlan]

Ölel Elaine

Hogy dolgozol – felszabadulás. Más nem számít!

Álmok, ébredések

(Emlékek, történetek az ötvenes évekből)

Iskolák 3.

Klári története

Igen, ez a történet az övé. Klárié. Ezúttal is megpróbáltam az elbeszélőnek kijáró szabadsággal élni, és más nevet adni neki, vagy csak monogrammal utalni rá, mint emlékidézésem más szereplői esetében, de nem ment. Az emlékeimben elválaszthatatlanul hozzákötődött a saját neve: Klári. Elválásunkkor, úgy képzeltem, nekem adta a nevét, örökbe, és más néven él tovább, mondjuk: Máriaként. Klárinak négy levelét őrzöm csupán, mert a családi házunk bontását megelőző költözéskor egy leleményes ismerősünk, segítő szándékkal leplezve zsákmányoló törekvését, szüleim elfoglaltságát s az én távolléteket kihasználva néhány bútoradarabunkkal együtt azt a komódot is elszállította, amelyben jegyzeteim és leveleim voltak. Ezeket eltűzelte. De ez a négy, most előttem fekvő levél az emlékeimben változatlanul élő Klári létezésének tárgyi bizonyítéka.

Ez a történet három balatoni nyárhoz kötődik. Konkrétan megjelölöm: 1957 gyanútlanul boldog, 1958 tündöklő és 1959 keserű nyarához. A helyszín, lám, ezt is pontosan meghatározom, Alsóbélatelep. 1948 óta második otthonom.

(1957) A strandon ismerkedtünk meg Klárral. Már előtte is sokszor rajta felejtettem a szemem kamaszlányos alakján, hullámos, barna fürtökkel övezett, keletiesen ívelt, szív alakú arcának bensőséges szépsége vonzotta a tekintetemet. Tisztán ragyogó barna szemének csillogása mélyen érző lélekről tanúskodott, ez már egy érlelődő nő még öntudatlan fénye volt, csengő kacagása pedig még egy kislányé. Lényének ezt a kettős, a fejlődés átmeneti szakaszában alakuló természetét én magam is a kamaszkorból éppen kilépő énemmel inkább csak ösztönösen érzékeltem, az eszem csak sokkal később követte (botladozva) a szívemet. Tudom, nagyon szentimentálisan hangzik, amit mondok (mint ahogyan ez az egész történet is érzelmes história): bármerre néztem, csak őt láttam. Néhány beavatott osztálytársam, akik éppen vendégeim voltak, csipetnyi gúnyba mártott elnéző mosollyal szemlélték wertheri rajongásomat. Szerelmes voltam, életemben először. Úgy éreztem: Kláriból különös vonzerő árad felém. Ez húzott őhöz, még a strandon felejtett papucsához is, vagy az Sz. utcai nyaralójukhoz,

---

Az írás első része novemberi lapszámunkban olvasható – A szerk.

amely előtt, a szemközi járdán, csakugyan Alsóbélatelepre pottyant Wertherként sétálgattam fel és alá. A néptelen utcán komoly (és nyilván megmosolyogtató) feltűnést kelthettem a nyaralóban tartózkodók előtt. Aminek az lett az eredménye, hogy „hivatalosan” is bemutatkozhattam Klári családjának. Megmaradt egy fénykép, amelyen a család körében ülök a parton, kártyalapok vannak a kezünkben, nyilván egy játék szünetében kapott lencsevégre bennünket valaki, én Klárirra nézek mosolyogva, ő pedig felszabadultan kacag.

A család (nemesi gyökerekkel bíró művelt, vidéki polgári család) barátságosan fogadott. Nyilván egy kedves nyári (csak nyári) udvarlót láttak bennem. Együtt mentünk kirándulni hajóval Badacsonyba, ahol a bazaltoszlopok alatt, amikor a többiek nem figyeltek ránk, Klárral megszorítottuk egymás kezét. A fenyvesi Kupa vendéglőbe is elhívtak magukkal, ahol megvacsoráztunk, beszélgettünk. Cigányzene szólt, de a zenészek szalonmuzsikát is játszottak, s egy keringőnél felkértem Klárit, aki nagyon jól táncolt, jobban, mint én, s egy tangónál megvallottam neki érzelmeimet, mire ő finoman elmosolyodott, s amikor a szülők felől takarásban voltunk, néhány pillanatra a vállamra hajtotta a fejét.

Sokat strandoltunk, úsztunk együtt, de szívesebben sétálgattunk a strandon, vagy üldögéltünk a vízpartot védő nagy, lilás színű köveken, és beszélgettünk. Főként irodalomról. Ő akkoriban olvasta az *Aranykoporsót*, s mesélt nekem Titanilla, a kis Tit szerelméről Quintipor iránt. Hatására én is kivettem a fonyódi, akkor még a hegyen található könyvtárból Móra Ferenc regényét, s olvasás közben, Klárit Titanillának képzelve, büszkén, mondhatnám öntelten kihúztam magam, mikor kiderült, hogy az ifjú magiszter a császár titkos fiaként a trón (és a leány) várományosa. Én legtöbbször Ady-élményemről beszéltem Klárinak, s elmondtam neki kedves verseimet: *Párisban járt az ősz, A Hortobágy poétája, Bujdosó kuruc rigmusa, Az Úr érkezése*. És azt, amelyet legjobban szerettem: *A ló kérdez*. „Lovamra patkót senki nem veret, / Be szerecsse, hogy senki sem szeret: / Kocogok, lógok követlen uton / S hogy merre megyek, nem nagyon tudom. // S a rossz uton, mert minden ellovan, / Felüti néha fejét a lovam / És megkérdi, míg szép feje kigyúl: / Hát mi lesz ebből, tekintetes úr!” Ezt többször is elmondtam, mire Klári arra kért, hogy bár a versből elhagyni nem szabad, de magamra vonatkoztatva mellőzzem a második sort. Egyébként Klári kiváló versértő volt: egyik levelében a *Körúti hajnal*ról adott hangulati jellemzést, a napfelkelte eseményében az ember önmagára eszmélésének tapasztalatát is érzékelve. Rövid elemzését személyes párhuzammal társította: korán reggel az iskolába menve sötétlő árnyékok veszik körül, ez félelemmel tölti el, miközben várja az első nap-sugár feltűnését a bérházak között. Az Ady-verssel kapcsolatosan ő hívta fel a figyelmemet arra, hogy a „követlen út” nemcsak azt jelenti, hogy nincs kikövezve, hogy elhanyagolt és rossz, merthogy valami ősi útról van szó a mítoszok örök éjszakájában, hanem az is benne van, hogy a járatlan úton a lovast senki nem követi, tehát magányos, sőt bizonyára el is tévedt. Az *ellovan* szóról azt mondta, hogy olyanféle eredeti lelemény, mint Berzsenyinél az *elestvéledtem*. Ezeket az ért mesélem el, mert rájöttem, hogy a közös (nem feltétlenül az irodalommal kapcsolatos) élményt követő együttes megértés a legjobb közege két lélek találkozásának. Velünk ez történt.

Ez volt a mi boldog nyarunk. Én tizenhét éves lettem, ő tizenöt múlt.

Ősszel írt leveleiben a diáklány csevegése mögött egy majdani asszony kifinomult érzékenysége, lelki gazdagsága rejlik. Levelei voltaképpen nem monológok, hanem párbeszéd: ha valamit elmondott, általában megkérdezte: neked erről mi a véleményed? Ha feltárta egy gondolatát, töprengését, ezt nyomban követte a kérdés: te hogy gondolsz? Klári tehát, ezt már akkor sejtettem, ma már, ahogy újra átélem a történeteket, biztosan tudom, hogy azon kevesek közé tartozik, akik a megértést a párbeszédhez kötik. Nyitott lélek, aki a másik ember, a levél címzettje vagy a beszélgetőtárs figyelemmel kísérése által kíván eljutni önmagához, a saját önálló véleményének megfogalmazásához. Ha nem volt is velem, éreztem a jelenlétét, s ez örömtelivé tette számomra a magányos őszi napokat.

(Közjáték: A romantikus Sellő) Közben leérettségiztem. Magyarból és történelemből jeles eredménnyel. És apám beváltotta ígéretét: megkaptam a kétpárevezős csónakot. Balatonfüreden vettük át a hajógyárban. Kicsit furcsállottuk, hogy a kiszemelt csónak fenekén meglehetősen nagy rés tátong, de az eladók megnyugtattak bennünket: kicsit kiszáradt a nagy melegben, de a vízre téve majd bedagad. Ezt elhittük. Úgy beszéltek meg apámmal, hogy csak a balatonföldvári kikötőig szállíttassuk el a csónakot, ő utazzon nyugodtan haza vonattal, én pedig onnan majd hazaevezek, hiszen Alsóbélatelepig mindössze harmincöt kilométert kell megtennem, mi az nekem, mondtam magabiztosan. Egyedül maradtam, ám közben este lett, ezért a kikötött csónak mellett a parton töltöttem az éjszakát. Amikor hajnalban felébredtem, nem láttam a csónakot. Megijedtem. Hova lett? Ellopták talán? Nem, csupán elsüllyedt, miután a résen át megtelt vízzel. Szerencsére azon a partszakaszon a tó nem volt mély, megláttam a csónakomat a Balaton fenekén. Úgy feküdt ott, mint egy rejtőző najád. Két halász, látván ezt a helyzetet, a segítségemre sietett. Hosszú kötéllel elfordítottuk a csónakot, majd lassan kiemeltük. A még benne lévő vizet kimertük. Szomorú arcomat látva a halászok megnyugtattak, hogy a baljós rés az éjszaka folyamán tényleg bedagadt a vízben, akár lehet is útnak indulni. Előtte azonban megkínáltak pálinkával, amit áldomásként megittunk a csónak tiszteletére. Gyönyörű volt, ahogy kecsesen ringott a vízen. Boldogan néztem. Aztán beleültem, megfogtam az evezőket, s elindultam. Szemes... Szárszó... Lelle... Boglár... Fonyód. Az úton egészen összeszoktunk kedves csónakommal. Estére érkeztem meg. Holtfáradtan, farkaséhesen.

Vártam Klárit.

Romantikus tanulmányaim, olvasmányaim, s a Várkonyitól kapott jegyzet hatására a csónakot a nagy angol költőről, Shelley-ről neveztem el. Egy asztalos ezt kicsit furcsállotta, de azért szépen ráfestette a kívánt betűket. Másnap a csónakkal a fonyódi kikötőbe mentem, ahol a szükséges vizsga teljesítése után (különböző manővereket kellett csinálnom a csónakkal) kiállították számomra a „vízijártassági” bizonyítványt. Ennek készítése során a rendőrök kérdezték a csónak nevét: mondtam, Shelley. Értetlenül néztek rám, mire betűztem? S-h-e-l-l-e-y. Nagy angol költő mondtam, s rámutattam a csónak oldalán lévő feliratra. Á, szóval Sellő, mondták megkönnyebbülve. Nem Sellő, hanem Shelley, akadémizáltam tovább, s ismét lebetűztem, majd kimondtam a nevet: Selli. Rendben, nyugtattak meg, de mi azt úgy mondjuk, hogy Sellő. Ebben maradtunk.

Vártam tehát Klárit.

Várakozás közben felidéztem magamban, hogy érettségi után Alsóbélatelepen tartózkodva nem nagyon készültem a felvételire, inkább csak olvastam. Biztos voltam magamban. Jó érzéssel utaztam Pestre, az ELTE (akkor Pesti Barnabás utcai) épületében rendezett vizsgára. Az írásbelin Juhász Gyula volt a téma. Nagyon örültem ennek az általam jól ismert feladatnak. (Azt hiszem, majdnem minden versét olvastam.) A dolgozatom bevezetőjében utaltam a készletemből arra a hat-hét költeményre, amelyre építeni kívántam fejtegetésemet. – Ugye, „A munkásotthon homlokára”, kérdezte suttogva a mellettem ülő vizsgázó. – Igen, válaszoltam fölényesen: az is. Amikor a harmadik lap végére értem, láttam, hogy a szomszédom még mindig a munkásotthon homlokánál tart. (Neki lett igaza. Később összefutottunk, és boldogan újságolta, hogy felvették.) A szóbelin azt mondták, hogy tárgyi tudásom megfelelő, de a szemléletmódom téves. Mert Szerb Antal alapján bedobtam a „magyar finitizmus” fogalmát, a magyarság rejtettségre, elzárkózásra való hajlamát, és ezzel összefüggésben Juhász „bujdosó” lelkét elemeztem. Prohászka Lajos túl sok volt nekik. (Nyilván azt hitték, afféle vidéki figura vagyok a világháború előtti időkből, és ebben volt is valami igazság.) De azért, úgy vélem, a fenntartások ellenére is, irodalomból jelest kaptam. Nyelvtanból viszont – erre később jöttem rá – valósággal kivégeztek. Ezt magamnak köszönhettem, mert naiv módon nem okultam a Szerb–Prohászka páros által kiváltott fanyalgásokból. „A mellérendelő összetett mondatok fajtái” volt a tétel, ami benne volt a fejemben példákkal együtt, de naiv módon, tudásommal hivalkodva azzal kezdtem, hogy mielőtt kifejteném a témát, röviden utalnék Karácsony Sándornak a magyar gondolkodás mellérendelő természetéről írt tanulmányára. Karácsony nevét hallva felsziszszentek (azt hittem, az örömteli meglepetéstől, hogy ezt is ismerem), s nyomban leállítottak: köszönjük, mondták. Nem gondoltam, hogy a „köszönjük” szóban „halálos” ítélet rejlett, kilövési parancs. Láttam ugyan, hogy két malomban őrlünk, de jóhiszemű voltam: elképzelni sem tudtam, hogy nem vesznek fel. Láthatták, mennyi minden van a fejemben. Pedig, bizony, (a hivatalos virágnyelven írva: „helyhiány miatt”) az egyetem elutasított. (A „mennyi mindennel” lehetett a baj.) De ezt akkor még nem tudtam, pedig bizony sejthettem volna. (Mint ahogyan azt sem tudhattam, hogy tíz esztendő múlva majd ezen az egyetemen fognak doktorrá avatni.) A felvételi után tehát tele voltam bizalommal, és a szívem szerelemmel. Ezekkel az érzésekkel utaztam vissza Pestről Alsóbélatelepre. És vártam Klárit. Közben nagy utakat tettem Shelley-vel, a romantikus Sellővel.

(1958) Klári július elején megérkezett. Nagyokat csónakáztunk – hármasban, mert a polgári illem megkívánta, hogy „elefántunk” legyen Klári unokaöccse, Péter személyében, aki a saját csónakjával kísért bennünket. Vidám, jópofa srác volt, időnként inkább a szemközti hegyeket nézte, semmint bennünket, s néha megértően eltávolodott tőlünk.

Néztem, csak néztem Klárit. Fején szalmakalap volt, amely árnyékot vetett szép, a tavalyi nyár óta kissé megtelt s ezáltal még vonzóbbá vált arcára. Érzéki sugárzás áradt belőle, telt ajkaiból, félig lehunytt szempillái alól felcsillanó pillantásában, immár női érzékiség, amely a szűziség öntudatán át ragyogott felém.

Hibátlanul szép fogsora megcsillant a mosolyában, a kalapja alól előhullámozó barna hajfürtjei puhán omlottak formás vállaira.

Amit érzelmeinkről vallottunk egymásnak, én hévvel, ő szemérmesen, az maradjon az én titkom. A lélek mélyének ilyen esetben más dimenziója van, mint a papír felületének. Ott másként értelmeződnek a szavak, mint leírva. Amúgy is túlságosan sok ebben a történetben a szív, az érzés, de hát ilyen voltam, ilyenek voltunk. Túl szép ez, de azért szép. Nem tudom, hogy ezt szégyelljem-e, vagy inkább irigyeljem egykori magunkat.

Sokat beszélgettünk, mi egyébről, mint irodalomról. Neki friss olvasmányélménye volt Zilahy Lajos regénye, a *Két fogoly*, Almády Miért és Takács Péter szerelmének történetét lélektani finomsággal és a szavain átsejlő mélabúval elemezte. Én pedig még a felvételre készülve olvastam *A pármái kolostort* Illés Endre fordításában, arról beszéltem. Sanseverina hercegnő Fabrizióval kapcsolatos érett asszonyi szenvedélyére kevés gondot fordítottam (később, más vonatkozásban ennek is eljön majd az ideje), ott a csónakban inkább Clelia Conti szűzi szerelmének ébredéséről beszéltem a torony rabja iránt. Bevallom, Christian-Jacque romantikus filmje után (a remek párossal, Maria Casarèsszel és Gérard Philipe-pel) nem volt könnyű átállnom Stendhal hűvösen izzó, pontos, tárgyilagos prózájára, de ez aztán annál nagyobb élményemmé vált. Erről beszéltem Klárinak. (*A pármái kolostort* azóta is gyakran újraolvasom, és mindig megkönnyezem. Talán azért, mert az első olvasás élménye Klárihoz kötődik.) Itt valamit meg kell magyaráznom. Tisztában vagyok azzal, hogy elbeszélésemben sok az irodalmi utalás, ám ezeknek az olvasmányoknak kettős szerepük volt számunkra. Szükségletünk volt a könyv, és, ami ezúttal még erősebben jön számításba, hogy mivel az érzelmek választékos, árnyalt nyelvét a magunk életében még nem volt alkalmunk elsajátítani, ahhoz túlságosan fiatalok voltunk és tapasztalatlanok, ezért kénytelenek voltunk írók és költők segítségét igénybe venni.

De, persze, nem csak irodalmárgodtunk. Kirándultunk (hármasban), nagyokat sétáltunk, kártyáztunk, és a vízben heves fejelés-mecceket vívtunk Péterrel Klári bíraskodása mellett. Tündöklő nyár volt. De a lelkekre árnyék borult. Megkaptam az elutasító végzést, majd a fellebbezés is eredménytelennek bizonyult. Mindez lesújtott, annál is inkább, mert váratlanul ért. Mintha egy álomból ébredtem volna fel. Erről pár napig nem szóltam Klárinak, de ő látta rajtam, hogy gondjaim vannak. Végül bevallottam kudarcomat. Klári azonban mellém állt, vigasztalt, s azt mondta, majd jövőre sikerül, az „ajándékul” kapott esztendőben legalább el tudok mélyedni a tanulmányaimban. Bízott bennem. Szavai erőt adtak. Céltalan kallódásom keserves tapasztalatát csak órá gondolván tudtam elviselni, illetve átvészelni.

Néhányszor találkoztunk szeptemberben és októberben is Alsóbélatelepen, Klári mindig bátorított. Zaklatott gondolataimat olvasva egyik levelében „kicsi fiam”-nak nevezett, ez engem nagyon meghatott, s „anyai” szavaival lelket öntött belém. Mikor egy-két hónapig a régészeti múzeumban gyakornoki munkát végeztem, azt írta, ez bizonyára érdekesebb, mint az egyetem (miközben én az ásatások során előkerült koponyákat és lábszárcsontokat leltároztam). Csak ő volt a támaszom, és én kétségbeesetten és önző módon belékapaszkodtam. Fogadalmat tettünk egymásnak, közös jövőt terveztünk.

Ezen a ponton a szülők (akiknek bizonyára kezükbe került néhány levelünk) közbeléptek. Érzelmi presszió alá helyezték Klárit. Nem akarták elveszíteni a lányukat, s ezt utólag már nagyon is megértem. Klári érzelmeire, a szívére, azt hiszem, nem voltak képesek hatni, de az eszére igen. Azzal érveltek, hogy bizonyára nekem is teher lehet ez az érzelmi felajzottság, nem tudok a saját feladataimra koncentrálni. Egyébként is légvárat építünk, mondták, és felkészületlenül a semmibe rántanánk egymást. Ehhez még hozzá kell tennem, hogy Klári szülei akkoriban egy súlyos családi baj terhét viselték, s Klári érzékeny szíve nem lett volna arra képes, hogy egy újabb csapással növelje a szülők fájdalmát. – Novemberben, egy esős, reménytelenül hűvös napon még találkoztunk. Sétáltunk egy rideg őszi kertben, dérhullásban, dideregve lépkedtünk a fagyos avarban. Búcsúztunk. (Átmenetileg? Végleg?) Aztán Kanizsára utaztunk, ahol hazakísértem a rokonaihoz, akiknél iskolaidőben lakott. – A most következő jelenetet legszívesebben elhagynám, mert ma olvasva nem csak túl érzelmes, bizonyára színpadias is. De akkor így éltem meg, s ma, előrehaladott koromban nincs jogom ahhoz, hogy a tizennyolc éves ifjú fájdalmából lealkudjam azt, amit már soknak tartok. Hát elmondom úgy, ahogyan történt. – Álltunk a ház kapuja előtt, mindketten könnyeztünk, vártam egy szót, de Klári néma maradt, majd eltűnt a kapu mögött, amely döngve elnyelte őt. Néhány másodperc múlva feltéptem a kaput, beléptem a lépcsőházba, és a távolodó léptek kopogását hallva kitört belőlem a kiáltás: Klári! De ezt a kiáltást csak én hallottam, mert csupán a képzeletemben hangzott el. Összeszorult torkomból egyetlen hangot sem voltam képes kipréselni.

Nem tudom, hogyan jutottam el a pályaudvarra. A vonatban József Attila egyik kései versének sora motoszkált a fejemben: „Könnyű emlékek, hova tűntek? / Nehéz a szívem, majdnem zokogok.” Próbáltam felidézni az egész verset, de nem sikerült. Mély álomba zuhantam.

Azt hittem, ez volt az utolsó találkozásunk. Bárcsak az utolsó lett volna. Akkor nem tudtam volna mindent tönkretenni.

(1959) Május végén az a közlekedési vállalat, ahol akkoriban néhány hónapig dolgoztam, egy hétvégi kirándulást szervezett Balatonfenyvesre. Én is velük mentem. Akkor már rendeződni látszott az életem, bizonyosra vettem, hogy ősszel, a főiskolával új élet kezdődik számomra. Vidám társasággal voltam, lányok vettek körül. A parton összefutottunk Klárral. Véletlenül? Vagy talán keresett? Nem tudom. Ez a találkozás váratlanul, felkészületlenül ért. A novemberi emlék nagyon távolinak tűnt ebben a májusi nyárban. Elhatároztam, hogy ha már itt vagyok, elhozom a fenyvesi csónaktárolóból a Shelley-t. Klári velem jött. Olyan volt, mint régen. És akkor hazafelé evezés közben olyat tettem, amit azóta sem tudtam, és soha nem is leszek képes megbocsátani magamnak. Igaz, sértett voltam, meg, persze, hiú. És kavargó érzelmeim kifejezésére a legrosszabb módot választottam. Méltatlan szerepet játszottam. Kiszínezett kalandjaimmal traktáltam Klárit, eltúlzott sikerekkel kérkedtem, nőügyekre céloztam. „Látod, milyen hivalkodó, öntelt és illúziótlan lettem nélküled?” – ennek a fájdalmas kérdésnek a parazsa izzott szándékos érzéketlenséggel fogalmazott mondataimban. „Józan ifjú lett a te álmodozó kedvesed” – ezt sugallta a viselkedésem. Meg akar-

tam bántani Klárit, a hiányáért, a némaságáért ott Kanizsán a kapu előtt. Kegyetlen voltam. Torzképet rajzoltam magamról, hogy megsebezzen őt. Klári másra számított, és szónoklatomat hallgatva félrefordította a fejét, és csendesen sírt. Egy megőrzött ideálképet törtem össze benne. Összetörtem a szívében önmagammat.

Megérkezve kikötöttem a csónakot, s a parton elbúcsúztunk. Klári nézett, csak nézett rám. Ezúttal én maradtam néma. Ez tényleg az utolsó találkozásunk volt. Többé nem láttam őt.

Válságos év 1.

(Munkák és napok, és a lötyögő taliga) Az egyetemi felvételi kudarcra és a főiskolára való bejutás közti „üres” évben három helyen is dolgoztam. (Az efféle munkavégzést az újabb felvételi jelentkezéshez meg is követelték.) Virág István ajánlására a régészeti múzeumban Dombay János mellett afféle díjtalan gyakorlonok lettem. Dombayt Pécssett, méltán, nagy tisztelet övezte. Ő volt a zengővárkonyi őskori telep feltárója, aminek tudományos jelentősége túlmutatott az országhatáron. A téma német nyelvű publikációjának komoly nemzetközi visszhangja támadt. Dombay volt a Pécssett létrehozott megyei múzeum alapítója és első igazgatója. Ő volt tehát, aki befogadott. Sovány volt és sápadt, beteg ember benyomását keltette. (Két év múlva, viszonylag fiatalon, meg is halt.) Kedvesen fogadott, körülvezetett a múzeum épületében, minden fontosabb tárlóhoz alapos magyarázatokat fűzött. Szakkönyveket adott a kezembe, s két-három esetben akkor folyó ásatásokra is magával vitt. Az egyik ilyen ásatási látogatásra, úgy emlékszem, a Megyei Könyvtár udvarán került sor. Elmagyarázta a feltáró munka részleteit. Mindeközben leltároztam, rendeztem a raktárkészletben várakozó csontleleteket. Kedvemem szegte azonban az a hír, amelyet volt tanáraimtól hallottam, hogy régész szakra csak néhány hallgatót vesznek fel, és nem is biztos, hogy a következő évben is indul ez a szak. E téren Dombay sem tudott bizonyosat mondani. Úgy éreztem, vakvágányra kerültem. Ráadásul katonai sorozásra is akkoriban került sor, s ez a távlat még inkább visszariasztott az újabb, kétséges próbálkozástól. Visszavitettem Dombaynak a tőle kapott könyveket, megköszöntem segítő szándékát, s bejelentettem neki, hogy más útra térek. Dombay csalódott bennem, s ezt nem is titkolta. A régészet iránti érdeklődésem, sőt szeretetem azonban megmaradt, s a később feltárt ókeresztény emlékeket szakmai szemmel is tudtam értékelni. Ezt Dombay Jánosnak köszönöm.

A földhivatalban két hónapig helyettesítettem valakit. A hivatalnoki munkát nem szerettem. Magányos voltam. Klári emléke volt az egyetlen, amibe belekapaszkodhattam. Ezért hátrítottam el annak a fiatal, nálam öt-hat évvel idősebb nőnek az érdeklődését, aki általa megszervezett találkáinkon sokat mesélt a forradalom leverése utáni megpróbáltatásairól, egyre a véleményemet kérte erről, én azonban csak hümmögtem (szerencsémre), mert nem volt nekem szimpatikus ez a nő, a heves közeledése, s helyette inkább az akkoriban a Mecsek cukrászdába beállított, nagy népszerűségnek örvendő zenegép számait hallgattam. Ezt a szerkezetet pénzürmék bedobásával a vendégek működtették kívánságuk sze-

rint, persze, az adott zenei készletből. Így hát a nővel udvarias voltam, de közönyös. Kis idő elteltével egy kávé mellett bejelentette, hogy Pestre költözik. Amikor felállt az asztaltól, amint ránéztem, különös érzés fogott el: mintha valahol már láttam volna őt. Arra a nőre emlékeztetett, aki három évvel korábban a Széchenyi téren lezajlott októberi jelenetben a karhatalmisták mögött állt és figyelt. De ez csak futó benyomás volt, nem nagyon foglalkoztam vele.

Szilveszterkor egy félig-meddig baráti társaságba csöppentem. Főként jogáshallgatókból s gimnazista lányokból állt a társaság. Jókedvűek voltak, engem is igyekeztek bevonni a multságba, de ez nem nagyon sikerült nekik. Szófordulataikat, gesztusaikat figyelve az a benyomásom támadt, hogy a Mikszáthtól és Herczegtől ismert dzsentri idők óta él és virul ez a belterjes társaság, amely lenéző idegenkedéssel szemléli a humán értelmiséget, a bölcsészetet. Engem kedélyes leereszkedéssel bölcsésznek tituláltak, pedig akkor még abban az „üres évben” tengődtem. Egyszóval idegen voltam köztük, olyan voltam, mint egy indián, mint a derék Unkas, aki Cora iránt érzett szerelmével a szívében a magány eljegyzettje. Az én Corám akkor még mindig Klári volt. Klári emléke. Húlt helye. Arra emlékszem még, hogy egy három-négy fős csoporttal hazafelé tartva egy jókedvű fiatalasszony, rossz kedvemet látva, harsány énekléssel igyekezett engem jobb kedvre deríteni: „Lötyög a taliga, lötyög a taliga, amerre én járok”, hangzott a nótája. Tulajdonképpen ez a dal maradt meg nekem ebből a mulatságból.

(Találkozás Nagy Miklóssal) Két alkalommal Pesten is jártam: „illetéktelenül” bemerészkedtem az egyetemre, s az irodalmi tanszékek előtti folyosón üveges vitrinekben kifüggesztett kötelező olvasmányok, szigorlati tételek, szemináriumi tematikák alapján igyekeztem tájékozódni, ezeket lemásoltam magamnak. Amint így ügyködtem, arra jött egy barátságos, negyvenedik éve felé járó férfi. Megkérdezte tőlem, segíthet-e. Nagy Miklós volt, a 19. századi tanszék oktatója, a Jókai-monográfia szerzője, később a Jókai kritikai kiadás szerkesztője. Amikor elmondtam neki, hogy a reformkori irodalom érdekel, beinvitált a szobájába, beszélgettünk a korszakról – kicsit motyogva formálta a szavakat, nyomatéku olykor kiélesedett a hangja –, s felhívta a figyelmemet a témakörrel szülő szemináriumára. Ekkor bevallottam, hogy nem vagyok egyetemista, nem vettek fel. Elmondtam a gondjaimat is, hogy félek az újabb kudarctól. Ekkor azt mondta, hogy én nagyon is idevaló lennék, de éppen akkor hallotta egy tanácskozáson, hogy a pécsi főiskola négyéves képzést fog adni a jövő évtől. Pannon bölcsességgel azt tanácsolta (ő is dunántúli, szombathelyi volt), menjek biztosra, végezzek Pécsen, utána folytassam náluk, segíteni fog. Így is történt. Óhoz írtam az egyetemi szakdolgozatomat, s ő volt a témavezetője Czakó Zsigmondról szóló doktori disszertációmnak. A hetvenes években a leánya kíséretében Pécsre jött, s meglátogatott bennünket. A technikum vendégszobáját biztosítottam számukra. Egy mecseki autós túrát is beiktattunk a programba orfűi fürdéssel. Később egyetemi pályám minden fontos eseményén részt vett. Könyveit dedikálva megkaptam tőle. Nem sokkal halála előtt ismét eljött hozzánk a feleségével. A könyvtáramban őrzött „centenárium Jókaihoz”, illetve a kritikai kiadás kötetéhez fűzött igen tanulságos szakmai megjegyzéseket. Amikor hogyléte iránt érdeklődtem, el-

mondta, hogy terápián vesz részt, ebben bízik. Felesége tekintete azonban elárulta, hogy nincs remény. Hamarosan meg is halt (2002-ben). Rendkívül sokat tanultam tőle. Irodalomtörténeti munkásságában egyesült a filológiai alaposág, a lélektani érzék és a poétikai tudatosság. Az egyik utolsó klasszikus mester volt.

*

Fontos volt nekem Nagy Miklós tanácsa, mert a korábbi kudarc, s az újabb csalódás lehetősége általános szorongást ébresztett a lelkemben, befelé fordulóvá tett, amire a sikerek kényszerű akarásával, mielőbbi visszaigazolást várva reagáltam. A földhivatali helyettesítés után a pécsi közlekedési vállalathoz kerültem. Itt négy hónapig, július végéig végeztem, azt hiszem, nem nagyon hasznos hivatali munkát. Egy kis mosókonyhaszerű irodában készítettem az autók futásteljesítményével, a gumiköpenyek kopásával kapcsolatos nyilvántartásokat. Hárman voltunk ebben a helyiségben: én, egy öreg tűzoltó, aki nem csinált semmit (szerencsére nem adódott munkája, viszont érdekes történetek voltak a tarsolyában), a harmadik személyre nem emlékszem. Szívesebben tartózkodtam valamelyik műhelyben (valamit ellenőriznem kellett, akkor sem tudtam, hogy mit is), mert a melósok kendőzetlen, nyílt beszéde rokonszenvesebb volt számomra, mint a hivatalnokok irigykedő, hivalkodó, s főként a nők körül forgó beszéde, akiknek, saját kudarcaikat kompenzálva, rossz hírtüket keltették. De volt a vállalatnál egy (talán a KISZ által szervezett), jókedvű fiatalokból álló csoport, akik közös programokat szerveztek. Velük voltam egy hosszú hétvégi kirándulás keretében Balatonfenyvesen, ahol utoljára láttam Klárit.

(*Arató Károly emléke*) Akkoriban ismerkedtem meg apám műhelyében Arató Károllyal, aki ott varratta ruháit. Nagyjából egyívásúak voltunk (csak egy évvel volt idősebb, mint én), s az irodalmi érdeklődés közel hozott bennünket egymáshoz. Neki akkor már versei jelentek meg. Helyzetemet ismerve ő is lebeszélte az újabb pesti próbálkozásról, s a pécsi főiskola mellett érvelt. Itt most előre kell futnom. A következő évben egy nyári főiskolai építőtábor alkalmával ismeretségünkől barátság lett. Meghívott magukhoz Lánycsókra, ahol három napot töltöttem el. Sétálgattunk a környéken, egyszer Mohácsra is elugrottunk, ahol ő a gimnáziumot végezte. Egyik este elvitt a lánycsóki kocsmába, ahol jól érezte magát, találó megfigyeléseket tett az iszogató vendégekre. Költőként látta a világot. És Karcsinak már voltak irodalmi kapcsolatai, Nagy Lászlót is ismerte személyesen. A *Deres majális* című kötetből tartott nekem (meg hát magának) felolvasásokat. Jól emlékszem, hogy milyen plasztikusan jellemezte *A gyöngykakas felrikoltoz* című vers, meg az *Árokiparton járok mindig* drámai szerkezetét, a költő látomásos lírájának ihletetten színpadi látásmódját. A kötetet záró verset többször is idézte. Ma is látom, ahogy egyik este vacsora után, tanárosan felállva, kissé rekedtes hangján felolvassa a szöveget, személyes érintettségét nem titkolva (s felélesztve az én emlékeimet is), különösen a befejező szakasznak adva rendkívüli hatást

Löknél ki ujjal az emeletről,
Zuhanni iszonyú a szivedből.

Győztél, kitűnt, hogy ki az erősebb,
Te vagy a szenvedésben is hősebb.

Tied volt, most az enyém a dallam,
Amit a villamos sír a kanyarban.

Halállal élek, nem kenyérrel,
Fejbelőtt mének szédületével.

Mennyi mindentről szól ez a vers, amelyet Karcsi annyira megszerettetett velem: szerelemről, elválásról, órára, énrólám, mirőlünk, álmokról, ébredésekről, s a vers alatt ott a dátum: 1956.

Amikor a Magvető Kiadó „Új Termés” sorozatában 1964-ben megjelent az első kötete *Utcai közzjáték* címmel, hozott nekem egy példányt. (Később még egyet az apámnak dedikálva.) Derús volt és bizakodó. Csak a kötet címével volt elégedetlen, mert, mint elmondta, erre a címre a kiadóban beszéltek rá, ő a „Villámok balladája” címet szerette volna a kötetének adni. A verseket elolvastva a kiadónak adtam igazat. A szövegek köznapi látványvilágához nem illett volna az általa óhajtott cím, amely inkább a vágyait fejezte ki, semmint a szövegek valóságát. Jó kritikákat kapott, és hamarosan magánélete is sínen volt. Bekerült a *Jelenkor* szerkesztőségébe. És akkor minden megfordulni látszott. Karcsi a hatvanas évek hivatalos kritikája által pártfogolt költői realizmus nyelvét beszélte groteszk tónusokkal, otthonias hangulatot kifejezve. Ám ez a nyelv hamarosan elavultnak bizonyult, és ő a tehetsége mellett volt annyira okos, hogy ezt a megkésettiséget belássa. Kései kötetekben túl akart lépni önmagán, de ihletének erejéből csak egy nem egészen kiérlelt Robinson-szerep megformálására futotta. Szövegei formailag is megoldatlanok, töredezetek, ellentmondásosak. Mégis ez a ziláltság, ez a tépettség és a beszédmód nyers tónusai jelentik véleményem szerint leginkább költői tehetségének legrokonszenvesebb bizonyítékát. A *Néma verseny* (1987) című kötet *Áramforrás* ciklusának új verseire, és a *Hol a dallam?* című posztumusz verseskönyv szövegeire gondolok. A költőnek volt ereje szembenézni önmagával, korábbi szerepével, de hiányoztak azok az eszközei, amelyek egy megújult lírai szemlélet hiteles megvalósításához kellettek volna. Költői válságához magánéleti krízis társult. Egyik utolsó találkozásunkkor már nagyon akadozva beszélt, s én megdöbbenve észleltem arcszínének az alkohol által festett lilás tónusát. De nem így akarok búcsúzni tőle. Kései versei közül azt idézem, amelyet Bertha Bulcsunak ajánlott, az *Egy vitorlázó arcképvázlata* című szöveget.

Szélduzzاناتok domború vitorlák
sikló gyolcsháromszögek a tószint
fölött csak fél-arasszal
sejtésnél alig magasabban
merülő búvárhegyek az égben
ha a siklás megkezdődik
fűzérpartok között rengő hajó szabadság
üres palackokkal fedélzetén

csörömpölve szétguruló
tűnődve kikortyolt
egyhajtásra kiivott nyarakkal

Itt a kompozíció szinte hibátlan. (Csupán a hetedik sor utolsó szavát hagynám el szívesen, mert még ironikus tónusban is ráadás csupán.) De a középső sor körül mérnöki pontossággal fordul meg a látvány, s a tó tükrén fejtetőre állított távlati kép az üres palackok fanyar közelképére fókuszálódik. Mintha a szárnyait vesztett, lezuhanó Ikarosz szemével látnánk a világot.

(Sorsfordulat) Már azt hittem, minden rendben van, sínen vagyok. Bejutok a főiskolára, amely éppen a következő évtől, mint már említettem, négyéves képzést ad, ez már majdnem egyetem (gondoltam kis túlzással), s utána folytatni lehet a tanulást az Eötvösön. Kerülő út, de út. És akkor következett a baljós fordulat. Derült égből a villámcsapás. Eljött hozzánk Selymes Ferenc, az orosz tanészék vezetője, aki korábban rábeszélte arra, hogy orosz szakra jelentkezsek, mert a történésekkel, mint mondta, Dunát lehet rekeszteni, s közölte a lesújtó újabb hírt: nem vehetnek fel a főiskolára, mert a gimnázium jellemzése azzal zárul, hogy, bár továbbtanulásomat nem akadályozzák meg, de ideológiai okok miatt (erről később) tanári és jogi pályára nem javasolnak.

A megdöbbenéstől szólni sem tudtam. Életemnek talán legmélyebb pontjára jutottam. Nemcsak kétségbeejtőnek, de képtelennek is láttam a helyzetet, amelyhez akkor, érthetően, érzelmi felháborodással viszonyultam. Később azonban kérdések is megfogalmazódtak bennem. Azt a gimnáziumi évek alatt tudomásul vettem, hogy származás szerint kategorizáltak bennünket, s én az „Egyéb” kategóriában húzhattam meg magam. De ez most új helyzet volt: vélt vagy valós politikai, ideológiai okokból állnak az utamba. És azt is képtelennek tartottam, hogy egy felsőoktatási intézménynek, adott esetben a pécsi főiskolának nincs akkora hatalma, hogy felülbíráljon egy gimnáziumi jellemzést. Ennyire félnek? Miért? Hiszen ha nem a teljesítmény, az elért eredmény számít, hanem ideológiai megfontolások, az eltorzítja a valós értékrendet, kontraszelekcióhoz vezet, s ez az államnak sem jó. Érzéseim és gondolataim kavargásáról azért beszélek, mert tudom, hogy számtalan sorstársam került hasonló helyzetbe. Későbbi barátom, Bertók László öt évvel korábban ugyanezt élte meg, s *Átok* című versében fejezte ki indulatait.

Az már kevésbé jellemző a szituációra, hogy elindult, hogy úgy mondjam: a megmentésekre egy jótékony igyekezet. A Sors, a Gondviselés? Vagy véletlenek álltak össze az érdekemben? Ha válaszolnék e kérdésre, túlértékelném önmagammat. Ezért inkább hallgatok. De tény, hogy sorsdöntőnek bizonyult az a hétköznapi esemény, hogy osztályfőnököm, Virág István eljött hozzánk, s bizalmasan azt a tanácsot adta, hogy menjek el A.-néhoz (neki döntő szava van az efféle dologban), s próbálgass beszélni vele. Már nincs veszíteni valóm. – Elmentem A.-néhoz. Otthon volt. Valaki beengedett a lakásba. A.-né ott ült az íróasztalánál egy nagy könyvszekrény előtt. Csodálkozva nézett rám. „Mit óhajt?”, kérdezte. Zavartan, dadogva felvázoltam a helyzetemet. Amit ő jól ismert. „Nézze”, mondta, „az van a jellemzésében, hogy idealista nézeteket vall, és hogy vallásos,

templomba jár. Ez igaz?” szegezte nekem a kérdést. Ösztönösen megéreztem, mi a jó válasz. „Igen, igaz”, feleltem. (Azt hiszem, itt fordult a javamra a dolgok állása. Mert ha tagadtam volna, s bizonygatni kezdtem volna az állítás ellenkezőjét, A.-né nyilván kidob. Igaza is lett volna. De azzal, hogy vállaltam a „vádakat”, felkeltettem a figyelmét.) Tizenkilenc évemre hivatkoztam, lehet, hogy a hetvenéves koromat is megérem (ezt azóta túlteljesíttem), „helyes-e egy egész életre szóló ítéletet hozni s azt ennyire megelőlegezni”, fakadtam ki. „Tizenkilenc éves korában még Marx sem volt marxista.” Ezt a később közhellyé váló mondatot a jó angyalom sugallta, mert ezt ő, A.-né mondta egyik előadásában, őt idéztem tehát. (Kezdtém megnyerni a játszmat.) Azt mondta, tudja, hogy az órán, és a szakkörön is, ezt a lányától hallotta, aki szakkörös, Gorkij *Az anya* című regényéről eléggé kritikus véleményt fogalmaztam meg, ez feltűnést keltett. „Ez így van”, ismertem el, a kérdéses esetben a kezemben volt a könyv, s bírálatomat lapok közé illesztett cédulák alapján idézetekkel támasztottam alá. (Ez volt Fufu módszere.) „És a leánya talán azt is mondta, hogy az *Éjjeli menedékhely* című drámát viszont (talán túlozva) csehovi magaslatokba emeltem”, mondtam lendületből. „Egyébként”, tettem hozzá a valós helyzetről megféledező énem hiú villanásával, ami a kudarcos felvételin nem volt sikeres, de most piros pontot látszott eredményezni, „Pudovkin remek filmet készített Gorkij regényéből, lefejtve a történetről az epikus terheket, és egy nagyszerű színész, a Sztanyiszlavszkij iskolájában nevelt Vera Baranovszkaja játékaival maradandó értéket hozott létre.” Ez egy szuszra folyt ki belőlem.

A.-né ekkor kávéval kínált, s még sokáig beszélgettünk. A *Csendes Donról* például, amelynek olvasását nem sokkal korábban fejeztem be, A.-né nagyra értékelte ezt a regényt. Nekem is volt egy tervem arra nézve, hogyan lehetne ezt a művet a középiskolában feldolgozni. „Nagyon hosszú”, szól közbe A.-né. „A cselekmény átfogó tanári ismertetésének keretében lehetne három részletet kiemelni közös olvasásra”, javasoltam. „Akszinya elmegy Grisáért, ez lenne az egyik szemelvény, Buncsuk és Anna idillje a másik, s végül az a jelenet, amikor a hazatérő Grigorij a Donba veti fegyvereit és találkozik kisleányával.” „Majd maga ezt megpróbálja”, zárta ezt a témát A.-né. A filozófiát is szóba hozta, de a vallásosság kérdését nem érintette. Búcsúzóul azt mondta, hogy új jellemzés fog érkezni néhány napon belül a főiskolára, s örül, hogy eljöttem hozzá. Megköszöntem, hogy meghallgatott. Hazafelé tartva az örömet némileg beárnyékolta az a kérdés, hogy mi lett volna velem, ha Virág István nem ad tanácsot, ha A.-né nincs otthon, vagy ha nem fogad engem, s ha nem szán rám némi időt. És – ezt is hozzá kell fűznöm, így utólag – ha A.-né más karakter, ha nem ilyen nyitott, előítéletein túllépni képes pedagógus. Nekem tehát sikerült a dolog. De nem minden sorstársamnak kedvezett a csillagok állása. Rájuk gondoltam.

A.-né egyébként még kétszer felbukkant az életemben. Először akkor, amikor másodéves koromban B. P. filozófiatanár, neki nyilván kötelező penzumként adták ki a feladatot, előadást tartott az 1956-os „ellenforradalomról”, s végül megkérdezte, kinek van megjegyzése. Senkinek nem volt megjegyzése, csak egy balgának, aki én voltam. Felálltam, s azt mondtam, hogy szerintem az nem ellenforradalom volt. Megfagyott a levegő a magyar szakosok előadójában. „Hanem mi?”, kérdezte B. P. „Szocialista forradalom volt”, mondtam. Ez akkori-

ban nem volt jó válasz (mint ahogy ma sem számítana okvetlenül jó válasznak), lett is belőle egy kis kalamajka. Mint megtudtam, egy zártkörű tanácskozáson B. P. védett meg, őszinteségre hivatkozva, s A.-né, aki a régi iskolámat képviselte a megbeszélésen, szintén mellettem foglalt állást. Megúsztam.

Tíz évvel később, mikor már a Zipernowsky Technikumban tanítottam, esti tagozatos óráim szünetében véletlenül megláttam A.-nét kilépni Lőrincz József igazgató irodájából. Ő is meglátott engem, odajött, kezet nyújtott, s annyit mondott: „Az igazgató úr nagyon dicsérte magát. További jó munkát.” Elbúcsúzott. Tudtam, hogy Lőrincz József kedvel engem, s becsüli a munkámat. Az ő segítségével lettem, még a felsőoktatásba kerülésem előtt, megyei szakfelügyelő. Amikor később nyugdíjba tettek (méltatlan rágalom alapján), nekem ajándékozta saját gyűjteményéből a *Nyugati* utódjának számító *Magyar Csillag* négy évfolyamának teljes gyűjteményét és Kassák Lajos *Alkotás* című lapjának példányait.

Válságos év 2.

(*Judit története*) A sikeres felvételi után Alsóbélatelepen vettem számot lehetőségeimmel. Augusztus 15-én alig tudtam helyet szerezni a strandon, olyan sokan voltak. (Ez így szokott 20-áig történni, utána viszont fokozatosan kiürül a part, a diákoknak és szüleiknek fel kell készülniük a tanévnyitóra.) A mellettem leterített gyapjútakarón egy csinos szalmakalap s más női holmik hevertek, közöttük az akkoriban megjelent *Mai francia költők* című nevezetes versgyűjtemény. Piros borítójáról azonnal megismertem. Napos idő volt, de egy kóbor felhőből váratlanul esni kezdett. Sajnáltam a könyvet, ezért, illetéktelenül, ráhajtottam a pléd sarkát, s nyomatékul rátettem az ott heverő női szandált. Bár a zápor néhány perc múlva elállt, a fürdőzők nagy része kisietett a vízből, s a holmijához igyekezett. Az én ismeretlen szomszédom is megérkezett: Beatrice d'Este, gondoltam, mert mintha a nevezetes festmény nőalakja testesült volna meg, idősebb kiadásban. De ugyanaz az arc, orra, amely a határozott orrnyeregűtől szabályosan ereszkedett az orrcsúcs felé, alsó harmadában kissé előrehajlott, érdekes, finoman ingerlő kifejezést adva szomszédnőm arcának. Vállig érő, szelíden hullámos barna haját, amelyet a fürdés előtt kontyba tűzött, most, kissé megrázva fejét, kibontotta. Harmincnak néztem. (Több volt.) Meglátva az esőtől megóvott könyvét, körülnézett, majd felém fordulva, mosolyogva megkérdezte: „Maga mentette meg a könyvemet?” „Igen”, válaszoltam, „nekem is megvan, szeretem. Kár lett volna, ha elázik. »Egy ember eltévedt, túl időn és teren...«”, idéztem Queneau versét, amit ő, meglepetésemre, folytatott: „Keskeny mint egy hajszál s tág mint a virradat”, majd utána halkán, szinte csak magának, franciául is elmondta ezt a két sort. Így ismertem meg Juditot.

Attól kezdve kerestük egymás társaságát. Ennek érdekében cselt eszeltem ki. Két pokrócot terítettem le a strandon, s mikor láttam, hogy jön, az egyik pokrócot összehajtogattam, mire elindult felém, s letelepedett mellettem a számára biztosított helyre. Beszélgettünk. Ezeket a beszélgetéseket, amelyeket esti sétáinkon is folytattunk, most összefoglalom. Megtudtam, hogy egy Nógrád megyei tanítócsaládból származik, s Pestre kerülve, már a háború idején, magyar–francia sza-

kot végzett az egyetemen. (Számítgatásaimat érzékelve megjegyezte: „Harminchét éves vagyok, a jelek szerint kétszer annyi, mint maga.”) Elmondta, hogy a vőlegénye a harcok során odaveszett a Don-kanyarban. Sokáig gyászolta. Gimnáziumban tanított, s közben a rövid életű folyóiratot, az *Újholdat* olvashatta. Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky verseit, Mátyás Iván elbeszéléseit. Fejéből idézte őket. Én többek között Kláriról is meséltem neki, nagyon nyomta a lelkemet az utolsó találkozás egyre keserűbb emléke. Szigorú megrovást kaptam ezért tőle. Azt sem titkolta, hogy férjes asszony, s hogy a férje – egy nagy trauma átélése után, amiről a férje nem beszélt – a reformkommunista csoporthoz tartozott, s '56-os tevékenysége miatt (egy vállalat forradalmi bizottmányának tagjaként november 4-e után ellenállásra buzdított) öt évre ítélték. Juditot a tárgyaláson felmentették, de kirúgták az iskolából, így hát azóta alkalmi munkákból él, s franciából fordít különböző cégeknek. Most a szomszédos üdülőben franciát tanít kiváltságosok gyermekeinek, francia filmklubot is vezet. Elég jól megfizetik, tette hozzá. A barátnője augusztus második felére átadta neki a nyaralóját, ott lakik idős édesanyjával. Egy-két filmes előadásra engem is elvitt magával: többek között Robert Bresson filmjeit vetítették, *A bűn angyalai* és az *Egy halálra ítélt megszökött* című filmeket. Judit tárta föl előttem e művek puritán szépségének a titkait, a szerkesztés sallang nélküli pontosságát, a képek sokatmondó egyszerűségét. (Judit leckéje hatásos volt, ma is Bresson életművét tartom a filmművészet egyik csúcsteljesítményének.) Amikor óvatosan a férjéhez való viszonya iránt érdeklődtem, némi hallgatás után bevallotta, hogy ő a vőlegényét nem volt képes elfelejteni, házassága nem szerelmen, hanem kölcsönös tiszteleten alapul. Tudta, hogy férjének a viharos időkben lett egy szeretője, egy pesti lány, aki az utcai harcokban elesett. Férje felajánlotta Juditnak a válást, de ő azt mondta, hogy egy elítéltet, aki az elveiért raboskodik, nem lehet cserbenhagyni. Várni fogja.

Amikor ismeretségünk első napjainak egyikén fürödni indultunk, a vízbe vezető lépcsőn lefelé lépve kezemet nyújtottam neki. Ő elfogadta segítségemet, de amikor szelíden foglyul akartam ejteni a kezét, ő egy kis idő után elvonta tőlem azt. Aztán napról napra tovább tarthattam meg a kezét. Sokat úsztunk és csónakáztunk. Kiderült, hogy Judit remekül evez, ezt még a Dunán tanulta. Én a csónak tatja felé eső ülésről irányítottam a menetet, ő a csónak orrához közelebbi ülőpadon követte az általam diktált ritmust. Élveztük, ahogyan a csónak nekilendül kettőnk összehangolt evezőcsapásainak ereje által. Keszthelyig bekalandoztunk a „Shelley”-vel a Balatont. Egyszer Berényben jártunk, ahol egy vendéglőben megvacsoráztunk, zenét hallgattunk, táncoltunk, elment az idő. Hazafelé tartva Máriánál ránk sötétedett. Megálltunk. A partot nézegetve egy szabadon álló padra lettünk figyelmesek, előtte kikötöttük a csónakot, s a padra telepedtünk. Meleg, csillagos éjszaka volt, nem kívántunk szállást keresni, és a „Shelley”-t, a romantikus sellőt sem akartuk magára hagyni. Elhatároztuk, hogy a padon töltjük az éjszakát, majd pirkadatkor tovább indulunk. Sokáig beszélgettünk, egyre bizalmasabb témákat érintve. Aztán Judit ülve, félig ébren bóbiskolt, én pedig hosszan elnyúlva a padon ölebe hajtottam a fejem. Éreztem, hogy finom mozdulatokkal simogatja az arcomat, nyakamat: a szűnyogokat riasztotta el rólam. (Ekkor egy emlék jutott eszembe, illetve nem is emlék, mert csupán későbbi elbeszélésből ismertem az esetet: egyéves lehettem, s anyám, mint máskor is, délután a nappaliba

helyezett babakocsiban altatott el, s mikor később felébredtem, ujjacskámmal felfelé mutatva azt ismételtetem: „kudöbo”, „kudöbo”. Anyám persze először nem értette, mit akarok, de aztán elkezdett kacagni. Eszébe jutott, hogy elszundításom előtt a legyeket hajtotta el rólam, s ő, aki soha nem használt durva kifejezéseket, ekkor mérgében kifakadt: „Kurva dög bogarak!” Ezeknek a szavaknak az első szójából kombináltam egy új kifejezést: kudöbo. Ez volt az első szavam. Ez jutott eszembe a balatonmáriai padon.) Ha valaki látott volna bennünket ott a padon, arra gondolhatott volna, hogy anya és fia kettősét látja. De mi akkor már mindketten éreztük, sőt tudtuk, hogy ez a kapcsolat más. Egészen más.

Korán reggel búcsút vettünk a padunktól, s hazafelé vettük az irányt. Dél körül meg is érkezünk. Délután Juditnak programja volt az üdülőben. Másnap a tervek szerint a túlsó partra kirándultunk. Kicsit késve indultunk, mert az édesanyjának vissza kellett utaznia Pestre, segíteni kellett neki a csomagolásban. A Balaton erősen hullámozott, de a heves szél már elállt, így nekivágtunk az útnak. Judit fején csinos szalmakalap volt, fehér blúzáat a nyakánál csipke díszítette, evezéshez sportos nadrágot vett magára. Karcsú természetű, arányosan telt idomait sóvárógva bámultam. Badacsonyan egy parti kisvendéglőben megebédeltünk, az ételhez kéknyelűt ittunk. Utána sétáltunk a parton, beszélgettünk, s Judit egyszer csak felém fordult, és azt mondta: „Megőrültünk, hiszen az anyád lehetnék.” „De nem vagy az”, válaszoltam, s átöleltem. Estefelé lecsendesült a víz, könnyű utunk volt visszafelé. Megbeszéltük, hogy a nyarunk utolsó pár napját együtt töltjük. Így is történt... Juditnak sokat köszönhetek. A szerelmét, asszonyi odaadását, amellyel megismertette velem a szerelem intimitását. S azal együtt megtanított engem a bensőségesség nyelvére, arra, hogy érzelmeimről őszintén, árnyaltan képes legyek beszélni, a költők segítségével nélkül. Utolsó napunkon még egyszer kieveztünk a tóra, egy ütemre húztuk az evezőket, s ha erősítettem, ő híven követett, ha viszont ő fokozta az iramot, én alkalmazkodtam hozzá, aztán meghajtottuk a csónakot teljes erővel, majd egyszerre emeltük ki a lapátokat a vízből, fénylő cseppek hullottak róluk, aztán hagytuk, hogy a csónak lendületből ússzon tovább, ússzon, csak ússzon...

A barátnőjétől Judit megtudta, hogy férjét valószínűleg hamarosan kiengedik a börtönből, ő pedig nevelői állást kapott egy kispesti leánykollégiumban. Amikor búcsúztunk, tudtuk, hogy többé nem találkozhatunk, s nem is levelezhetünk, mert a leveleit felbontják „az illetékesek”, s a mi történetünk nem tartozik azokra, mondta Judit.

(Sok év után levelet kaptam a barátnőtől, aki értesített Judit haláláról. Cukorbeteg lett, s annak egy szövődménye vitte el. A levélből megtudtam, hogy Judit halálág megőrizte a velem töltött napok emlékét, s hogy a távolból mindvégig figyelemmel kísérte életem alakulását. Kívánságára hamvait, szűk körű megemlékezés keretében, a Dunába szórták. – Férje a rendszerváltás után méltó elismerésben részesült.)

Itt akár be is fejezhetném az *Álmok, ébredések* című elbeszélésemet, de úgy érzem, egy történet még ide tartozik. Lenin nadrágjának a története. Ezt még el kell mesélnem röviden.

(Lenin nadrágja) Másodéves hallgató voltam, amikor a főiskola elhatározta, hogy az akkoriban sorra kerülő rendezvények keretében beltéri szobrot állítanak az intézményben Leninnek. A hely az épületen belül adott volt. A régi (ma használaton kívül helyezett) boltíves főbejárat után emelkedő széles lépcsőfeljárat egy tágasabb belső térhez vezet, ahonnan három irányban lehet tovább menni. Előttünk a magas földszinti folyosó nyílik egy csapóajtó után, jobbra egy újabb lépcsőfeljárat a díszteremhez (a mai konferenciateremhez) vezet, előtte egy másik csapóajtó annak idején egy lefelé nyíló lépcsővel a tornatermek felé irányult. Forgalmas térség volt. A főbejáratnál szemben helyezkedett el az a márvánnyal bélelt falmélyedés, ahol a jezsuita főgimnázium, a Pius alapítójának, Gróf Zichy Gyulának mésző talapzaton álló, carrarai márványból faragott mellszobra őrizte a püspök emlékét, Kiss György szép alkotása. Amikor a Piusból főiskola lett, a szobrot eltávolították, s a helye funkció nélkül, üresen várakozott. Mégpedig Leninre, gondolták az intézmény vezetői. Ezt a helyet szemelték ki ugyanis az új szobor számára.

A szobor elkészítésével H. Olivért, a képzőművészeti tanszék oktatóját bízta meg. Ő álló alakot képzelt el, ami a korábbi büszt számára arányosan képzett térben a méretek szükségszerű kicsinyítését vonta maga után, de ezen nem akadtak fenn. Lenin amúgy is kistermetű ember volt, gondolhatták. A szobrász egy jobb lábával előre lépő alakot formált, aki két karját is előre nyújtva kezében könyvet tart, azt mintegy felkínálva a szobor elé képzelt vagy valóban ott álló embereknek: vegyék, és egyétek. A szobor kicsinyített méretei ebben a vonatkozásban, a szemlélőhöz való viszonyban is eltérő dimenziót képeztek. De ettől is eltekintettek. Ezek az esztétikai megfontolások nem játszottak szerepet, a figura patetikus mozdulata sem okozott gondot.

A gondot a nadrág okozta. Lenin nadrágja. H. Olivér, aki komoly előtanulmányokat végzett alkotásához, erre nem gondolt. Arra, hogy a nadrág másként áll egy lépő lábon, és másként egy álló, a test súlyát viselő lábon. Másképp húzódik az éle, más módon hajlik, a nadrágszár máshogyan bukik rá a cipőre. H. Olivér a probléma megoldásához két feltétel teljesítését kérte. A színház jelmeztárából kell szerezni egy régimódi, széles szárú, hajtókás nadrágot, továbbá kell egy statisztát, aki modellt áll neki. A kérések jogosnak látszottak, engedélyezték is azok teljesítését, mikor valaki felvetette, hogy adódhat egy egyszerűbb megoldás. Az egyik hallgatónknak szabómester az apja, itt laknak a szomszédban, a műhely raktárában bizonyára léteznek különféle nadrágtípusok, s ez a hallgató, mármint én, még modellt is áll a szoborhoz. Így kerültem a képbe. Amikor a szobrász elmondta nekem, hogy miről lenne szó, igyekeztem a kérést elhárítani, hivatkozván a Lenin és az én testmagasságom közötti harminc centiméternyi különbségre, de azt a választ kaptam, hogy ez nem számít a dologban, őt, a szobrászt csak a nadrág érdekli, Lenin nadrágja, annak gyűrődése, megtörése, ráhajlása a cipőre. Felálltam hát az odakészített padra, jobb lábbal előre léptem, két karomat előre nyújtottam. Két héten át, vagy öt alkalommal „modellkedtem”.

Hát így lettem én Lenin. Csoporttársaim persze tudtak a dologról, s nem győztek viccelődni. Ma délután moziba megy a csoport, mondták például, te, tudjuk jól, nem jöhetsz, mert Lenin leszel. Sőt, ez már túlment a tréfa határain, az „Empiriokriticizmus” egy helyének magyarázatához filozófia szemináriumon

nagy komolyan tőlem kértek felvilágosítást, mondván, ha valaki érti a szöveget, az csak én lehetek, Lenin földi alakmása. A szobor felavatásakor is élcelődtek velem: szépen állsz ott a talapzaton, olyan hiteles vagy, szinte lelépsz róla. Milyen könyvet tartasz a kezeden? Nehogy elejtsed! Jól áll Leninen a nadrágod. Később is elhangzott néhányszor: megkoszorúztunk titeket.

Még később, a rendszerváltáskor ismét helycsere történt: Lenin ment, Zichy püspök jött, és elfoglalta eredeti helyét. Lenin szobra az egyetem egyik raktárában porosodik. A nadrággal együtt.

Utójáték, amely előjátéka egy meg nem írt elbeszélésnek

Főiskolai tanulmányaim megkezdése után két évvel ismét Alsóbélatelepen vagyok, július van, s bár az ég éppen borult, tompa ezüsthéjben borul a tó fölé, de azért meleg van, sokan fürödnek a strandon. Én ott állok a vízben, a partról levezető lépcsőtől tíz-tizenöt méternyire. Fogom a csónakom orrát, hogy fékezem himbálódzását, és figyelem a strandon zajló eseményeket. A víz combközépig ér. Várok valakit. Az ilyenkor szokásos júliusi események zajlanak előttem: az emberek jönnek, mennek, napoznak (az ilyen opálos időben lehet leginkább lebarácsolni), le-föl járnak a falépcsőn. Várok valakit. Aki most ebben a pillanatban feltűnik a strandhoz oldalt vezető, a másikonál keskenyebb út torkolatánál. Ő a Hadapród utcai szomszéd kislány, Gyöngyike, a Csordásék kis unokája, aki most tizenhat éves, elvégezte a gimnázium második évét, de ezt már nem Sopronban, ahol korábban laktak, hanem Pécsen, ahová édesanyjával visszaköltöztek. Ismét a szomszédunkba. Ezúttal nem lejjebb laknak két házzal, mint régen, hanem feljebb, szintén két épülettel, újonnan épült családi házukban. Mintha a mi házuk lett volna a tengely, amely körül az ő otthonuk 180 fokban megfordult.

Őt várom, aki most a mellékútról belép a strand területére. Már nem Gyöngyike, hanem Gyöngyi. Mathia Gyöngyi. Megáll, körülnéz. Ezt a szokását, a valahová belépéskor történő pillanatnyi megtorpanás mozdulatát később is megőrizte. Egyszerre érvényesül ebben szerénysége és a nyilvános térbe való belépés szubjektív jelentőségének finom, öntudatos megnyilvánulása. A másodpernyi megállás után jön tovább. Egy családjától meglepett fekete kiskutya fut feléje, akit a gazdáik hangos szóval hívnak vissza, de az Gyöngyi szandálját és lábszárát szagolgatja farkcsóválva, úgy kell a gazdáinak utána futni, s fölkapva visszavinni a családi pokrócra. Azok nem tudják, de én már igen, hogy Gyöngyi különös hatással van az állatokra, a kiskutya is ennek a varázsnak engedelmességedett. Gyöngyi mosolyogva lépeget tovább. Elhalad a strandbüfé mellett, futó pillantást vetve az árjegyzékre. Ezt a pillantását is jól ismerem már. Praktikus női megnyilvánulás. Jön tovább. Szőke haján hozza a napfényt. (Ezt nem én mondom, az elbeszélő, ezt az a fiú, immár huszonegy éves fiatalember gondolja ilyen költőien, aki tehát várja őt, én csak bölintok.) Közben egy piros labda elgurul, Gyöngyi lehajol érte, és visszadobja. Megköszönik. Ebben a pillanatban éppen arra megy Blanka néni, akit mindenki ismer Alsóbélatelepen, és aki szintén ismer mindenkit. Megállnak, beszélgetnek. Nem hallom, mégis értem a szavakat. Blanka néni örül, hogy Gyöngyi eljött mihozzánk nyaralni (hivatalosan a húgom

vendégeként, reményeim szerint azonban én is szerepet játszottam a dologban, talán.) Elbúcsúznak, még találkozunk, mondják.

Jön felém. Ívben kikerül két leterített pokrócot, majd a vízparthoz ér. Nézem őt. Kis strandköpenye alatt egy sötétszürke, vékony posztóból készült kétrészes fürdőruha van rajta (mint később megtudom, saját maga varrta „nyári szerelésnek”), ami jól érvényesíti fehér, a hámozott mandula színét idéző, bársonyos bőrrenek finomságát. A fürdőruha alsó része fölött mindkét oldalon három-három halvány csík látható a csípőjén, a nővé érés hirtelen gömbölyödő formáinak bájos jeleként. Mintha egy jó grafikus érzékeltette volna ezekkel a finom ívekkel a karcosú alak női plasztikájának szépségét. Elengedem a csónakot, s kezemet nyújtom feléje, aki lépeget lefelé a falépcsőn. Elfogadja a segítséget, majd a vízbe lép. A felénk sodródó csónakomba segítem, a tat pihenőpadjára ül, én pedig a szokott evezőpadomon húzni kezdem az evezőket.

– Megjöttem – mondja.

Óvatosan evezek, hol a jobb, hol a bal lapátot merítem a vízbe, hogy kikerüljünk a fürdőzőket. Gyöngyi ekkor ismét megszólal:

– Azt hallottam, hogy a fonyódi kikötőben finom sült keszeget lehet kapni, Blanka néni is mondta. Menjünk, kóstoljuk meg.

Megkerülöm a jobb oldalon dúsan tenyésző nádat (amelyet azóta a parti építkezések folyamán jócskán megnyirbáltak), majd néhány evezőhúzással kiérünk a mély vízre. Balra a túlsó parton Szigliget a párás levegőben halványan látszó várrommal, távolabb a Szent György-hegy, szemben a Badacsony, jobbra félig eltakarva a Gulács. Előttünk a Fonyódi-hegy Bélatelepe felé eső oldala.

A parton vonat húz el Kanizsa felé.

A tó közepén egy hajó igyekszik Badacsonyba.

A közeli strandon zajlik a nyári élet. Gumimatracokon napozók hevernek. Odébb egy vízibiciklit tekernek vidáman nevetve. Labdázó kamaszok kiáltozása hallatszik. Egy-egy hal kiugrik a tóból, hogy pillanatnyi villanás után vissza-süllyedjen. Sirályok köröznek felettünk. Egy hattyúcsalád a nádas felé úszik.

És akkor hihetetlen erővel tör rám az élet áradásának tapasztalata, amelynek része vagyok én is. Érzem, hogy élek, itt vagyok, s ez milyen jó. Hasonló boldogság tölt el, mint tizenöt évvel azelőtt a Pius udvarra vezető lépcsőjén Miriam nővér kezét fogva.

Folytatjuk utunkat. Megyünk a fonyódi kikötőbe sült keszeget ebédelni.

„ENGEM AZ MOZGAT AMI FOG”

A börtönmotívum transzformációi Bertók László költészetében

Hogyha olvasod a verseit, akkor azok kinyílnak. Nagyon furcsa keverce a tárgyiasságnak és az alanyiságnak ez a költészet, mert mindig megadja azt a kis-közepes kulcsot, amit egy kis utánafigyeléssel tudsz referenciálisan is olvasni és meg tudsz fejteni. Közbevetőleg: pont ez az, amit én nagyon szerettem ezekben a versekben, hogy a szövegszerűségnek és a világszerűségnek mindig azon a köztes terepén voltak, ahonnan bőven nézhetők voltak szöveggént, de vissza lehetett őket fejteni. (Parti Nagy Lajos, megjelenés előtt álló interjúrészlet)

Különös, de mintha a szakma nem vetett volna kellőképpen számot azzal a kérdéssel, milyen irodalmi nyomot hagyott Bertók László művészetén az ifjúkori börtönélménye. Holott erre alkalmat adhatott volna akár a *Priusz* című dokumentumpróza megjelenése a kilencvenes évek elején (a szöveg először a *Jelenkor* 1990. július–augusztusi lapszámában látott napvilágot, kötetben először 1994-ben jelent meg, majd 2016-ban néhány esszével kiegészülve újra kiadták), akár a 2005-ös versgyűjtemény, a *Platón benéz az ablakon*, amelynek elejére Bertók odahelyezett három verset azok közül, amelyekért 1955-ben államellenes izgatás vádjával bebörtönözték.

Az egyáltalán nem meglepő, hogy a rendszerváltás előtt erről nem lehetett nyíltan beszélni. Sokan nem is tudtak Bertók priuszáról. Akik közelebbről ismerték, azok persze hallották a történetet magától a költőtől, hiszen egy körön belül kendőzetlenül beszélt a priusza történetéről.¹ A recepcióban viszont a körülmények ismerői is épp csak utalhattak erre a körülményre.

Fodor András, aki 1955 nyarán, tehát még a börtön előtt találkozott először Bertókkal, a hároméves kihagyást eufemisztikusan átugorva idézi fel az újraindulást: „hosszú, válságos időszak után 1958 tavaszán ismét viszontláthattam a vései fiú jellegzetes, szögletes betűit”.² Tüskés Tibor pedig így ír a hatvanas-hetvenes évek fordulóján (a Galambosi Lászlóval és Makay Idával közös 1964-es *Lengő fényhidak* és az 1972-es önálló *Fák felvonulása* közötti átmeneti időszakban): „E líra »története« a kényszerű szünetek és újrakezdések, az elhallgatások és megszólalások sorozata”.³ A bebörtönzés referenciája nélkül a verseket valamivel általánosabban értik, olyasmiként, amit manapság talán egzisztencializmusként határoznánk meg, ám ezt a fogalmat értelemszerűen nem használhatták, hiszen a korban jóformán feljelentéssel ért volna fel (ezt épp a *Jelenkor* háza táján tudták nagyon jól).⁴ Így aztán afféle büntelen bűnösséggént jelent meg a recepcióban: „Pesszimizmusa nem valami divatos póz, csinált rossz érzés. Fájdalmával nem hivalkodik, inkább leplezni szeretné.

¹ Parti Nagy Lajos személyes közlése.

² Fodor András: Bertók Lászlóról. In: Ágoston Zoltán (szerk.): *Talán a kérdés. Írások Bertók Lászlóról*. Szignatúra Könyvek, Alexandra, Pécs, 2005, 10–15., 10.

³ Tüskés Tibor: Bertók László versei elé. In: *Talán a kérdés*, i. m., 16–19., 18. Az írás eredetileg az 1971-es *Magunk kenyérén* című antológiában vezette be Bertók írásait.

⁴ Vö. Szolláth Dávid: Az egzisztencializmus mint vád és a Camus-hasonlat a Mészöly-kritikában, *Jelenkor*, 2002/1, 97–104., illetve Ágoston Zoltán: Az „irodalmi krekliben”. Az *ablakmosó* körülményei, *Jelenkor*, 2020/6, 662–667.

Szomorúsága emberszabású panasz” – írja Tüskés, voltaképpen e mondatokkal igyekezve elhárítani az egzisztencializmus vádját. A folytatásban szintén utal a börtön referenciájára, de aztán ismét általánossá emeli a problémakört: „Úgy érezzük, oka és joga van rá, mert megélt, megszenvedett élményből fakad. Forrása valami furcsa büntudat, amelyről már-már azt hittük, hogy végérvényesen eltűnt, s az irodalomtörténetbe, Arany János balladáiba utalhatjuk; vagy amelyet legföljebb a bíróság előtt érezhet a vádlott, mivel ott még megkérdezik: »bűnösnek érzi magát?« S most itt van, jön egy költő, aki nem a gyóntatószékben, nem a bíró előtt, hanem mindnél nyilvánosabb helyen, versben mondja ki a maga (és mindnyájunk) megváltatlanságát, kitaszítottságát”.⁵

A recepcióban már a kezdetekben megjelenő büntelen bűnösség bizonyos részletek alapján afféle eredendő bűnnek tűnik, amelyet természetesen nem légből kapnak a kritikusok, hanem a *Fák felvonulása* kötet *Ádám, kapun kívül* („Itt állok, Ádám, kapun kívül. / Egy álmom maradt, az Éden. / De harmincévesen az ember / ne meséljen”), illetve *Aranykor* („Almaízzel a szánkban, naponta / kiűzetünk a paradicsomból”) című verseit idézik. „Valljuk be, szokatlan ez a tépelődő hang, ez a visszakérdező magatartás: költő, aki a paradicsomból kiűzöttnek, a kapun kívüli Ádámnak látja magát” – írja Tüskés ezekre a versekre utalva, de aztán Kis Pintér Imre még 1984-ben is ugyanide helyez hangsúlyt a Bertók-portréjában.⁶ (A mai olvasó számára talán evidensen adódna a Bertók-versekben megjelenő bűnösséget kafekainak mondani, ám ez a korban nem volt magától értetődő párhuzam. Egyrészt a hazai Kafka-kiadás csak késéssel, a hatvanas években vette kezdetét, másrészt a művek nihilista, irracionalista filozófiai háttere miatt a marxista irodalomtudomány viszonya ambivalens volt Kafkához, mivel nem akartak lemaradni a nyugaton klasszikussá váló szerzőről, ezért lefordították, ám egyszersmind irányítani is igyekeztek a Kafka-értést: a kiadott műveket nemegyszer korlátozott példányszámban jelentették meg, s melléjük tendenciózusan ideologikus interpretációk társultak.)⁷

Mindebből persze nem az az érdekes, hogy nem lehetett nyíltan beszélni a rendszerváltás előtt – ha lehetett volna, valószínűleg egészen másról lenne szó, hiszen talán Bertókot se vádolták volna meg, talán a perbe fogott versei sem születtek volna meg, és így tovább. A korabeli recepció vázlatos áttekintésének tanulsága mindenekelőtt az, hogy az elhallgatással, illetve az eltereléssel egyszersmind felerősítik az első kötet „gyűttmentematikáját”, tehát a vidéki, természetközeli, paraszti háttér és a városi elidegenedtség ellentétének sokszorososan összetett problémakörét.⁸

Néhány évtizedet ugorva a recepcióban: 2005-ben, Bertók hetvenedik születésnapjára jelent meg a *Platón benéz az ablakon* című vasos gyűjtemény, mely három nagy részből áll. Az első fejezet az előző válogatáskötet, az 1985-ös *Hóból a lábnyom* kötet címét viseli. Ez a válogatás az első négy kötetből (*Fák felvonulása* [1972], *Emlékek választása* [1978], *Tárgyak ideje* [1981], *Ágából gyökér* [1984]) szelektált, s néhány új verset tartalmazott. A *Platón...-*ban Bertók ehhez illeszti még az 1987-es *A kettészakadt villamos* című kötetének teljes anyagát. A második rész a *Három az ötödiken*, tehát a 243 sajátos, bertóki szonettből álló teljes periódus. A harmadik részben pedig a *Deszkatavasz* (1998), a *Februári kés* (2000), a *Valahol*,

⁵ Tüskés, i. m., 17.

⁶ Kis Pintér Imre: „Még akkor is ha dől a fal”. Bertók László költészetéről, in: *Talán a kérdés*, i. m., 75–88.

⁷ Vö. Joós Katalin: Kafka marxista módra. Marxista olvasási stratégiák Franz Kafka életművéhez, *Literatura*, 2007/3, 251–279.

⁸ A problémakör a szerzői önértelmezésben is az egyik legfontosabb, amit jól példáz, hogy Bertók 2018-ban a Pécs8 és a *Jelenkor* közös videóprojektjében, *Miközben* című 1969-es versét kommentálva is taglalja, milyen nehezen telepedett meg családjával 1965-ben Pécsen, és arra is kitér, hogy felfogásában a pécsivé válás folyamatának végét a bő harmincöt évvel későbbi, 2001-es *A város neve* című verse jelképezi. (<https://www.youtube.com/watch?v=1JeRG1ybtGU&t=278s>)

valami (2003) és a *Háromkák* (2004) kötetek szerepelnek. Mindazonáltal a kötet három nagy egységét megelőzően szerepel három darab azok közül a versek közül, amelyekért Bertókot 1955-ben elítélték államrend elleni izgatás vádjával. Emiatt kerülhet a kötet borítójára alcímként, hogy *Versek, 1954–2004*, tehát ezekkel a versekkel együtt válik a kötet ötven év költészetének foglalatává. Annál is inkább, mivel a Bertók-pályakép kanonizált momentumra, hogy a *Dunántúl* folyóirat után (amely 1953-ban közölte első verseit) az ÁVH is költővé avatta 1955-ben.

Értelmezésében viszont a szimbolikus jelentőségnél többről van szó e versek kapcsán. Ugyanis ez a gesztus egyszersmind határozott értelmezési irányt jelöl ki az olvasó számára, s ahogy a mottómmá tett Parti Nagy-idézetben is szerepel, kulcsot ad ehhez az interpretációhoz. Mindazonáltal a recepció nem volt fogékony erre az irányra. Bedecs László például így írt a *Platón...-kritikájában*: „Bertók most először közli kötetben azt a három verset, amiért meghurcolták, habár esszéiben és interjúiban már részletesen kitért erre a valóban megdöbbentő eseményre. Ezek a versek, közülük is leginkább a *Csendélet* című, sokat megmutatnak az ötvenes évek anyagi és lelki nyomorúságából, az üres padlások, a kötelező beszolgáltatások és a hatalommal szembeni teljes kiszolgáltatottság hangulatából. A kijelentő mondatok tényközlő egyszerűsége és nyíltsága már egy érett költő eszköztárába valók, de a lezárás megformálatlan indulata még a zsengek közé sorolja ezt a verset is, a pályakezdés ekként is érdekes dokumentumaként”.⁹ Nagy Imre pedig határozottan távolságot tart a referencializáló olvasattól: „azt ugyan eddig is látni lehetett, hogy Bertók versei gyakran merítik tárgyukat a beszélő, a lírai alany krízishelyzetének tapasztalatából, de csak most, végigolvasva e könyvet [a Magyar Költészet Kincsestára 1999-es Bertók-válogatását], válik egészen nyilvánvalóvá, hogy ez a válság e költészet centrális poétikai és világszemléleti problematikáját alkotja. [...] a veszélyeztetett, identitásában fenyegetett én és a tárgyszerű környezet egymásba hatolásával végképp felbontja az én és a világ elkülönítő szemléletét. A poétikai fejlemény háttérben mélyen megélt személyes válság rejlik, ám a korábbi bebörtönzéssel és meghurcoltatással, valamint a gyökerektől való elszakadás félelmével, illetve a visszatérés lehetetlenségének belátásával járó élményhalmaz metafizikai gyökerű poétikai eredményekhez vezet, és a hetvenes-nyolcvanas években korfüggő, de azon túl is emelkedő üzenetet hordoz”.¹⁰ Később, a *Platón... elejére* illesztett versekről pedig Bedecsenél is rosszabb a véleménye: „Ezek verseskötetben még sohasem jelentek meg (érthető okokból), most azért döntött közlésük mellett, mert, mint írja, lélektanilag hitelesítik »poggyászom tartalmát«. Ez kétségkívül igaz, csak hogy a *Priusz* című könyv (amelyben már mindhárom vers publikálására sor került, igaz, az nem verseskötet volt) ezt a hitelesítő bélyeget már megadta. Azonkívül úgy véljük, ezek a kétségkívül érlelődő tehetségről tanúskodó, a népies költészet tradíciójából táplálkozó, a folklórhatagományt (átokszövegek) valós élményből fakadó indulattal dinamizáló, ám mégis csupán zsengeknek minősülő szövegek a lélektani hitelesítésen kívül poétikai hitelt nem biztosítanak a kanonizált életmű számára. Sőt, a tájékozatlan olvasót esetleg még félre is vezethetik a későbbi művek jellegét illető várakozásait tekintve. Megítélésünk szerint tehát ezeket a verseket helyesebb lett volna a gyűjteményes kötet függelékében közölni”.¹¹

Azt természetesen nehéz lenne vitatni, hogy ezek az ifjúkori versek zsengek. Ám semmiképpen nincs függelékben a helyük, hiszen – a lélektani hitelesítésen túlmenően is –

⁹ Bedecs László: Nem oly nehéz (Bertók László: *Platón benéz az ablakon. Versek, 1954–2004*), *Jelenkor*, 2005/12, 1174–1180., 1178.

¹⁰ Nagy Imre: Az én és a szavak. Lírai szubjektum és nyelvszemlélet Bertók László költészetében (A *Válogatott versek és a Platón benéz az ablakon* című versgyűjtemény tanulságai), in: Uő.: *A második kapu. Bertók László kései költészete*, Kronosz, Pécs, 2015, 13–26., 13–14.

¹¹ Uo., 23.

jelentőséggel, funkcióval bírnak úgy a *Platón...* kötet kompozíciójában, mint ahogyan az életműben. A Bertók-recepcióban tudtommal erre korábban egyedül Angyalosi Gergely figyelmeztetett: „Nem véletlenül került a kötet élére a három »börtönt érő« vers az ötvenes évek közepéről. Személyes és egyben történelmi dokumentumok ezek; ahogy az előjáró beszédben írja: »lélektanilag és ’államrendileg’ talán (a mulandó oldaláról) közelebb-ről megvilágítják (hitelesítik?) poggyászm tartalmát«. A költő ezúttal is hajszálpontosan fogalmaz – a kérdőjellel együtt. A börtönviseltség és a benne sűrűsödő politikai és történelmi helyzet természetesen fontos adalék az életút erkölcsi »hitelesítése« és a költői pálya megértése szempontjából egyaránt. Bertók László lírájának időbeli alakulatait azonban a börtön nem mint életrajzi tény, hanem mint metafora világítja át, a hozzá tartozó ellen-metaforikával, a kitörés, megszabadulás, a szabad lélegzetvétel motivikájával együtt”.¹²

*

Az *Egymás örömére* című, korai (eredetileg az 1968. januári *Jelenkorban* napvilágot látott) versben olvashatók a következő sorok: „idegeim börtönudvara / emlékezik az ifjúságra: / falon behajló zöld faág, / világvevő antenna volt, / alkalom a megaláztatásra”. A részlet szépsége a kettős beszédben rejlik: a képben elemeire bontva megjelenik az ifjúkori börtönélmény, netán kifejezetten azok a *Priuszból* ismerős jelenetek, amikor Bertók a „sétálón” van, ugyanakkor az „idegeim börtönudvara” birtokviszonyba csomagolt metaforája egészen absztrakt, ráadásul a felbontott kép logikája szerint az „ifjúság” az a gyanús, sérelmes dolog, amire emlékezik a lírai én. S még inkább kiforgatott a kép, hiszen a megaláztatásra a külvilágról hírt adó zöld faág ad alkalmat, amely természetesen a kietlen börtönudvar ellenpontja – csakhogy ez a börtönudvar a beszélő pszichéjével egylényegű. Mindehhez hozzátéve, hogy a vers általában véve is meglehetősen közérzetes, és más éles sorok is olvashatók benne („Tiszta vagyok, mint a tavaszi ég, / az emlékek géppuskarüzé / bevérez. [...] Nem vagyok különb nálatok: / fiamnak szólítom a jövőt, / pénzt gyűjtök / főbérleti lakásra. [...] Egymás örömére kellene emlékeznünk, / de a magaméra sem tudok”), ám e közérzetes (disztópikus) víziót ráadásul a szöveg maga kiforgatja („ülünk e fordított értekezleten”), azt lehet mondani, hogy a börtönre tett utalás egészen feloldódik a versben. Tágasabb kontextusban pedig a vers illeszkedik azok közé a szövegek közé, amelyek a hidegháborúról, az atomkorszakról, ezeknek az éveknek a közérzetéről szólnak.

Amiként arra Angyalosi is figyelmeztet, a börtön-metaforához „ellen-metaforika” is társul. Mindenekelőtt a szabadság, s a szabadságban megérezett büntelen bűnösség érzete, ami által „kint” és „bent” között elmosódik a határ („Akinek azt mondják: szabad vagy, / s hiszi vagy nem, végül elindul, / s túl a hit apró lépésein / megzissen, mert tarkója lólap, / az már örökké vonul bennem / minden másnapi újság ellen” – *Örökké vonul*; „Mint aki kiment, rázárta az ajtót, / s a kulcsot elveszítette. / Kívül is bent már végérvényesen” – *A történet*). Így aztán azt a Bertók-életműben a nyolcvanas években kiteljesedő, egyébként a Nemes Nagy Ágnes tárgyiaságával is rokonítható köztességérzetet, a „között” létérzékelését („miközben tél és nyár között / nappal és éjszaka között / munkahely és otthon között / miközben ég és föld között [...] százötvenezer sors között” – *Miközben*; „Itt minden vízszintesen. / Párhuzamosan. Között. / Mintha a mitológiában. / Mintha a kiüzetés előtt” – *Vízszintesen*; „Kifelé az erdőből Igen / Az emberélet útjának felén túl / kifelé Ennyi a különbség / az onnan és innen között” – *Forog tovább*) is határozottan – bár nem kizárólagosan – a börtönélményhez lehet kötni. Pontosabban bizonyos versrészletek sajátos

¹² Angyalosi Gergely: A líra szabaduló-művésze, *Élet és Irodalom*, 2006. január 20.

fényben tűnnek fel, ha ez a referencia is működésbe lép olvasásukkor. „Sokrétű élmény ez is – írja Nagy Imre –, életrajzi, szociális és filozófiai jelentéskörrel egyaránt bír. A versek alanya *falu és város között* él, sem itt, sem ott, de *ifjúkor és felnőttkor között* is, hiszen éveinek száma szerint érett férfi lenne már, de valahogy nem képes igazán felnőtté válni, sőt *ég és föld között* »lebeg«, sokszor egy hatalmas szendvics közepében érzi magát”.¹³

A létösszegző beszédhelyzetek rendszerint előhívják ezt a problémakört. Hol egészen közérzetiesen: „Ma lettem kerek negyvenöt, / most éppen magamhoz jövök [...] élünk, öregem, / közepesen, közepesen, / s hogy nem haltunk meg annyiszor, / lassan mindegy lesz, hogy mikor, / lehetünk volna, volna, ha [...] toporzékolsz, mint a rab, / ha kiengeded magadat” (*Születésnap páros*). Hol inkább az egzisztencializmus dimenziójában: „innen ne a farsangi bálba, / hanem hátra, hátra [...] a halál alá, te gyáva, / ha emlékszel még az irányra, / s elhiszed, hogy nem vagy / örökre bezárva” (*Az angyal fölszólalása*). Ám egy ponton mintha tovább bonyolódna a képlet: „Boldog lehetnék, mint a többiek, / de kerülgettem csak a ketrecet. // Kintről befelé, bentről kifelé, / odaát sem szólt szebben a zene. // Építettem a végtelen falat, / és álmodoztam, mint aki szabad” (*Elmenni kevés, itt maradni sok*) – itt mintha már azt jelentené be a lírai én, hogy maga „a ketrec kerülgetése” – amit e ponton értsünk egyszerűsítve a börtönelmény metaforájaként – az, ami megrekeszti, börtönbe zárja.

Mindeközben az olvasó számos versben figyelhet fel arra, hogy a bűntelen bűnösség érzete egészen interiorizált: „nem követtem el közben semmi bűnt / szándékosan, bár folyton vezekelni / kellett valamiért” (*A tűnődés folytatása*). Roppant jelentésszerű itt az első soráthajlás, hiszen azáltal, hogy a „szándékosan” pontosító kitételét új sorba töri, visszavonja-megkérdőjelezi az első sorban bejelentett bűntelenséget, tehát megengedi annak az eshetőségét, hogy szándékolatlanul mégis követett el bűnt. A „vezekelni” szóválasztása viszont metafizikai-vallásos dimenzióba utalja a problémakört.

Hasonlóan dupla fenekű a *Mint akit tetten értek* című vers, amelyet elsősorban inkább a metafizikai, eredendő bűnösség lenyomataként lehet olvasni. Ám egy fél mondatban szintén jelzi, hogy a bűnösségérzetnek referenciális kiindulópontja van, egy emlék.

Mint akit tetten értek

A félelem, hogy elkövettem,
vagy elkövethettem volna, hiszen
úgy néznek rám, hogy elkövettem,
legalábbis az én szememben
úgy látszanak, mint akik tetten
értek, és rejtély, hogy miért nem
ordítanak, miért nem
vágják képen,
ha mindenre készen
várom a büntetésem,
vagy talán mégsem?
talán, ahogy most őket nézem,
ahogy fölém hajolnak mélyen,
ahogy bekerítenek a sorvégen,
talán csak emlék, egyik génem
hajította föl a repedésen,

¹³ Nagy Imre: *Bertók László. Beszélgetés és tanulmány*. Pannónia Könyvek, Pécs, 1995, 134.

hogyan tegyem a helyére szépen,
tegyem a nemzedékem
álmai mellé, dobjam a többi érem
tetejére, hogy a mesében
az igazság messzebbre érjen?

*

A nyolcvanas években a börtönmetafora átalakul, a politikai-társadalmi és a személyes-egzisztenciális problémák nyelvivé válik. Ennek a változásnak egyik lenyomata az 1985-ös *Hóból a lábnymom* című válogatott kötet végén, az új versek között megjelent *Egyik rímtől a másikig* című tizenkét részes ciklus. A ciklus hetedik része a következőképpen szól: „Jön-megy bennem egy idegen, / kinéz, leül a helyemen, // ha magamat elárulom, / ő az, aki kérdőre von, // ő védelmez, ha bántanak, / egyszer lényeg, másszor alak, // ő a versben, ami közös, / nyelvbe, sorsba bebörtönöz, // emberré tesz, járomba fog, / őt látom, ha boldog vagyok, // őt mondja a társadalom, / ha a titkot szólítgatom, // ő, kivel egy sosem leszek, / de jobb híján benne hiszek, // az ő szárnyát próbálgatom, / ha a kértely a földre nyom.”

Ugyanitt a „között” is jelentésmódosuláson megy át: „s mikor a vers ritmusba fog, / két szó között mindent tudok” (*Egyik rímtől a másikig* / 9). A „között” ekkor már nyelvi, költői esemény. „Ez az a köztes lét – mondja Nagy Imre –, ami a versek tanúsága szerint olyan érzékennyé teszi a szubjektumot, hogy az ihlet pillanataiban metafizikai sugallatok médiumává válik.”¹⁴ S a versírásról, az ihletről szóló válaszában Bertók úgy fogalmaz: „Ez »kegyelmi állapot«, majdnem azt mondtam, *áldott állapot*, és akkor meg tudom írni a verset, és akkor érdemes csak megírni. Ez az állapot is »között«, az ismert és az ismeretlen határán van”.¹⁵

Ez az átmenet vezet a Bertók-életmű csúcspontjához tartott szonettkorszakhoz. A nyolcvanas évek második felében írni kezdett sajátos Bertók-szonettek közvetlen poétikai előzményei az 1985-ös *Új versekben* és az 1987-es *A kettészakadt villamos* kötetben olvashatók, hiszen ezekben a versekben történik meg (vagy pontosabban: itt kezd történni) az, amit nyelvkritikai fordulatnak nevezhetünk, a szópoétikát felváltja a mondatpoétika,¹⁶ a szövegek (ön)ironikusabbá, metareflexívvé, metapoétikussá válnak. Például: „Voltak igazi verskezdetek, egy-egy szó / fölkelt hirtelen, mint a nap, bevilágította / a többit, akárhová nyúlt, / tudta a dolgát a költő” (*Nosztalgia*).

A Bertók-szonettek verstani-poétikai vázlatát sem spórolhatjuk meg, ha teljességében érteni kívánjuk a börtönmetafora nyolcvanas évekbeli transzformációját. Ezek a szonettek kétütemű nyolc szótagos sorokból építkeznek, a sorok három négyesoros strófát és egy kétsoros zárlatot alkotnak. A versek címe rendszerint a vers valamelyik teljes sora, így azok gyakran szentencia- vagy refrénszerű, némely esetben pedig keretes ismétlést hoznak létre. A versen két asszonáncpár vonul végig, a négyesoros strófákban változóan ölelkező vagy keresztírmes képletben, a zárlatban pedig mindkét rím megjelenik – ettől a kétsoros zárlat gyakran csattanószerűvé válik (ez a tulajdonsága egyébként a középkori, francia eredetű versformához, a fatras-hoz is hasonlítja ezt a szonettváltozatot¹⁷). A Bertók-szonett tehát bizonyos szempontból kötöttebb, mint a klasszikus előképei, a petrarcai

¹⁴ Uo., 136.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Vö. Margócsy István: „névszón ige”. Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról, in: Uő.: „Nagyon komoly játékok”. *Tanulmányok, kritikák*, Pesti Szalon, Bp., 1996, 259–281.

¹⁷ A fatras formájához lásd például: Szigeti Csaba: A magyar fatras, *Irodalomtörténet*, 1993/3, 550–570.

vagy a shakespeare-i szonett, hiszen azok esetében nem elvárás, hogy csupán két rím vonuljon végig a versen, s a tíz-tizenegy szótagos sorok is leheletnyivel nagyobb mozgásteret biztosítanak. Ugyanakkor vannak kötetlenségei is a Bertók-szonetteknek. Az első kötet, az 1990-ben napvilágot látott *Kő a tollpíhén* 81 szonettje egytől egyig egyetlen központozatlan versmondatból áll: nagybetűvel kezdődnek, ponttal zárulnak, de vesszők vagy más írásjelek nem tagolják őket. A második szonettkötet, az 1992-es *Ha van a világon tető*, illetve az 1995-ös *Három az ötödik*ben megjelent *Ez a semmi, két semmi közt* című harmadik rész darabjai viszont használják ugyan a központozást, ám nemegyszer túlszegmentálják a verseket (például: „Kútásók lyukas vödröket. / Állnak alatta és folyik. / Mint mikor az eget merik.” – 85 *Mikor lejjebb már nem lehet*¹⁸). A szonettek további poétikai fejleménye előbb az ellipszis alakzatának alkalmazása. A második szonettkötettől kezdődően általánossá válik, hogy a versek hiányos, elharapott, ám természetesen a mondatszerkezet és a kontextus alapján kiegészíthető mondatokból építkeznek. De nem kell sokat várni arra sem, hogy az ellipszis sajátos aleseteként a mondatok után a szavak legyenek elharapva (mindkét eljárást példázza a *113 Már bizonyos, hogy ki az úr* című darab első szakasza: „Hogy oldódik lassan a görcs, / s már nem megy át az utca túl, / még nem tudható, hogy a bölcs, / vagy csak megállt benne a nyúl” – az idézet abból a szempontból is kiemelendő, hogy szintén köze van az ötvenes évekbeli meghurcoltatáshoz, hiszen mint egy interjúban mondja Bertók, „húsz év múlva is átmentem az utca másik oldalára, ha megláttam egy rendőrt”¹⁹). Amíg tehát a vers formai szempontból egyre kötöttebbé válik, addig nyelvi, főleg grammatikai szempontból egyre kötetlenebb lesz.

Az imént vázolt poétikai fejlemények kapcsán egyébként megfontolandó, hogy ebben a folyamatban már a *Fél korsó hiány* antológiához kapcsolódó munkálatoknak is jelentőséget tulajdonítsunk, hiszen erről az 1980-ban kiadott, Csordás Gábor, Meliorisz Béla, Parti Nagy Lajos és Pálinkás György verseit felvonultató összeállításról a könyvbemutatón így szólt a szerkesztő, Bertók László: „Az eleven társadalmi érzékenység, a versek bátor közéleti töltése, a valahol mindig az avantgárdhoz kapcsolódó forma, amely mint a lélegzetvétel, szaggatott, mint a filmek, vágásokkal, csúsztatásokkal, trükkökkel tesz érzékletessé, amely – máskor – szaporítja a szót, halandzsázik, úgy tesz, mintha mellébeszélne, azt remélve, hogy akik mindennap ezt cselekszik vagy tapasztalják, tudják majd, miről van szó”.²⁰ Bertók leírása a *Fél korsó...* verseiről olyan jegyeket emel ki, amelyek saját korabeli verseiben (az *Ágakból gyökér* anyagában) is megjelennek, majd felerősödnek, és a nyolcvanas évek végére meghatározzák a költészetét. Meglehetősen érdekes, hogy Bertók és az antológia költői között tizenöt-húsz év korkülönbség volt, ám a késleltetett pályakezdése egyfelől, érdeklődő természete másfelől, valamint a kialakuló szívélyes, baráti viszony poétikai értelemben is egymás kortársaivá tette a külön generációba tartozó költőket. Ezt bizonyítandó talán elég mindössze arra utalni, hogy a fent említett fatras már ekkoriban Csordás kedves műfaja, az ellipszissel, szóelharapással létrejött grammatikai szabadosság pedig Parti Nagy költészetével mutat közeli párhuzamokat. S talán érdekes egybeesést mutat az is, amit Dérczy Péter írt Pálinkás György 1981-es első, *Rendezzünk sügdös partit* című kötetéről:

¹⁸ Valamelyest rendhagyó módon a szonettek címének részeként idézem azok sorszámát. Egyrészt fontosnak tartom, hogy látható legyen, a periódusban hol helyezkednek el a versek, s ezt legpraktikusabban így lehet jelölni. Másrészt a sorszámozás már része volt a *Három az ötödik* kötetnek, s ekképpen a *Platón...* gyűjteményének is, e tekintetben akár amellet is lehet érvelni, hogy eljárásom összhangban van a szerzői intencióval.

¹⁹ Bertók László: Szonettké, háromkák, hosszúkák. Bedecs László beszélgetése, in: Uő.: *Priusz*, Magvető, Bp., 2016, 201–226., 220.

²⁰ Bertók László: *Fél korsó hiány. Négy fiatal költőről* (Könyvbemutató a Pécsi Ifjúsági Házban 1980. december 16-án), in: Uő.: *Visszanéző. Írók, alkalmak, élet*, Pannónia Könyvek, Pécs, 2017, 28–31., 30.

„Az alkotás maga mindig egész – amiről beszél: az mindig töredék”²¹ azzal, amit Kemény István írt a *Három az ötödikenről*: „Bertók nem sűríti-formálja-kerekíti bele a világot a tizennégy sorba; hanem tizennégy sorokra szaggatja. A számítógépes nyelv kifejezése szerint »elmenti« a világát a szonettbe”²²

A szonettekben, bármiről legyen is szó, mindennek a nyelvi-költői dimenziója domborodik ki. „ország bukhat el egy ragon” (17 *Mintha előlről kezdeném*); „és senki sincsen a helyén / csak a szótárban a szavak” (23 *Állunk a világ közepén*); „mostan röpül a kismadár / és vers lesz aki idenéz / ragyog mint a bronzban a réz / rímel mint a kései nyár” (33 *Mostan röpül a kismadár*); „Ez nem szövetség csak szövet / se képzője se céljai” (38 *Ott álltunk hogy se be se ki*); „valaki magammal büntet / futkos a vers a hátamon” (63 *Remélni a legjobb üzlet*).

A sorozat egy-egy versében olykor ismét megjelenik a büntelen bűnösség témája: „Te bátrabban élsz zárva vagy / nekem menedék a titok / mégis mindent kikotyogok / ha melegebben süt a nap // s ahol a bőröm a lakat / ott is őszinte állatok / én magam elől szaladok / ha kinyitom a kapukat // ennyi az ünnepi csomag / amit cím nélkül földadok / várva a bűnbocsánatot / s hogy holnap visszakapjalak // de ez is ürügy álca csak / mert folytatni kell valahogy” (58 *Én magam elől szaladok*). Másutt a börtönelményre ismerhetünk, amely ráadásul egyszerre jelenik meg küszöbeseményként és a köztesség helyzetként: „Valaminek a vége volt / valaminek az eleje / az ezt ez azt fogta vele / de egyikhez sem tartozott // csak fordítottak egy lapot / fedőt tettek a küblire / megegyeztek hogy nincs mese / és bevették az altatót // járt mint a csöveken a drót / rácsok között a térzene / helye nem volt csak ideje / mondta a mégis mondhatót // megélt minden dimenziót / és egy álomba halt bele” (73 *Rácsok között a térzene*).

A *Kő a tollpíhén* végéhez közeledve aztán odáig jutunk, hogy a vers, a költészet – amely eleinte az én önismereti tréningje volt („csak találd meg a rímeit / s az utolsó szóig kitarts” – 6 *Ahogy botorkálsz magadig*; „egyetlen hely van a között // ha marad rá elég idő / megtalálhatod magadat” – 10 *Mint a lélegzet annyi csak*) – immár börtönszerűen tűnik fel előttünk: „mint a ketrecben a libák / ülök a verssorok között” (79 *Valaki néz a rácson át*). Aligha véletlen ezek után, hogy a második kötet úgy kezdődik: „Mikor már költő lenni nem, / csak veszi mint a levegőt, / s áll a hiányzó szó előtt, / ijedt állat a síneken” (82 *Mikor már költő lenni nem*). A részlet több szempontból beszédes: egyrészt arról tájékoztat, hogy a költőség kiszolgáltatott helyzet, s nem akarat kérdése, hanem sorsszerű, és olykor kíméletlen, hiszen amennyiben továbbgondoljuk a negyedik sor metaforáját, azt kell gondolnunk, hogy a szó (a nyelv, a vers) úgy üti el a költőt, ahogy az óvatlan, ijedt állatot a vonat. Másrészt kétértelműen metapoétikus a részlet: a hiányzó szóra tett utalás egyfelől a versírás nehézségére, az ihlet, az ötlet esetleges hiányára figyelmeztet, másfelől viszont a szonettperiódusban újonnan megjelenő költői eszközre, az ellipszisre is felhívja a figyelmet.

A szonettperiódus a második kötettől politikusabbá válik, természetesen a rendszerváltás eseményeivel szoros összefüggésben, s ekként a szonettsorozat akár e korszak közérzeti versnaplójaként is olvasható. „Hát kimentek az oroszok”, kezdődik a 86 *Szösszög a szélén, mint a pók* című vers. Ugyanakkor az új rendszer sem makulátlan, s rátelepszik a hétköznapiakra: „Csak sebeik meg álmaik. / Meg ahogy egymást hergelik. / S hogy ez a párt vagy az a párt. // Hát egyik sem várja kitárt. / És továbbra is figyelik” (102 *Mint aki rókát szelidít [sic!]*); „Hajlamos rá, hogy csak a jót. / S egyre inkább dühíti a. / Mint mikor egy lyukas rolót, / s nem tudni, kié a hiba. // Minden szava politika, / s letagadná, hogy hazudott” (110 *S hallani, hogy mi lenne, ha*). A bűn itt már teljesen metafizikai, az étellel egylényegű: „Milyen könnyű, hogy vétkezem. / Hogy a bírám magam vagyok. / Mint a

²¹ Dérczy Péter: „Notre generation”, *Jelenkor*, 1982/7–8, 731–734., 731.

²² Kemény István: A dallam, in: *Talán a kérdés*, i. m., 194–195., 195.

példázatban a pók, / nem tudom, csak elkövetem" (105 *Milyen könnyű, hogy vétkezem*). Ebben az átmeneti helyzetben (korszakban?) a „között” képzetében ismét megjelenik a bizonytalanság: „Itt és most és én, ugyebár, / beszorulva két ha közé” (117 *Mintha egyszerre két madár*); „Örült malomkövek, ha most. / Két önmagam között, ha én” (118 *S orrán-száján ömlik a rost*).

A szonettperiódus fele tájékán a versek nyelvi közlései egészen töredékessé válnak, ezzel nemegyszer a bizonytalanság, a dadogás beszédhelyzetét viszik színre. Sajátos módon mintha e nyelvi válságban a lehetőségek tériszonya fogalmazódna meg, mintha a szabadság formátlanlansága jelentene problémát: „S hogy ez az év, hogy az a nap, / s hogy időt csak térben, hogy a. / Se teteje, se ajtaja, / Mintha a szelet a kalap. // S mert folyton utána szalad, / ahány lépés, annyi soha. / Lükttet a gyűrűben a fa, / öli a percet az adat. // S mintha létezne pillanat, / s abban is, hogy innen oda, / mérete, határa, foka, / címeteket ad a mozinak. // Fölkel. Lenyugszik. Játszanak. / De örökké csak a nyoma” (135 *Mintha a szelet a kalap*). S a nyelvhez, a költészethez fűződő viszony továbbra is ambivalens: „A mondat, amit keresek. / A kimondani, hogy legyűr. / A fölfogni, hogy vele egy. // A senkit sem váltani meg. / Az élni menthetetlenül” (140 *Mint a közös lovon a seb*). Ám jut egy derűs momentum a második rész végére, jellemző módon itt is a nyelv képzetkörén belül vagyunk, ám ez a részlet mintha az élet és a költészet elválaszthatatlanságáról, egylényegűségéről tudósítana: „Megszületett az unokám. / Mondhatnám ez benne a vers” (146 *Jelen vagyok, hát ne keress*).

Az *Ez a semmi, két semmi közt* című harmadik rész nyitóversében a „között” bizonytalansága egy Adytól ismerős problémával egészül ki: „Kőlapok között az este, / zsong a semmi, mint a méhes, / nem találok az egészhez, / ezt is, azt is csak helyette [...] Száll a súly a részletekbe” (148 *Mintha aknagránát esne*). S újra felbukkan a börtönelmény, ezúttal is a költészet vonatkozásában: „Jár a közte végleg elfogy, / börtön ajtaján a cirkli, / inkább át a falon megy ki, / százszor megzabálja, semhogy // Ezt is, ezt a hogyha naplót, / mintha nyugtát kéne írni.” (154 *Inkább át a falon megy ki*); „-tól -ig, mint a cellamorze. / Fennen, mintha bennük verne.” (155 *Ugrálnak a sitten túlra*). E két utóbbi idézetből egyfelől úgy tűnik, mintha a szonett-sorozat (a „hogyha napló”) írásának kényszere magába zárná (bebörtönöznék? kényszermunkára fognák?) a lírai ént, ugyanakkor a „cellamorze” nyelve az énnel, az étellel egylényegű, mint a szívdobogás. Másutt a *Priusz* retorikája idéződik meg, a „Kérem”-mel indító mondatok a vers anaforájává válnak: „Kérem, én nem készültem, én. / Csak jöttem, és benne vagyok. [...] Kérem, én tudom, hogy kemény. [...] Kérem, én csak elkezdeném. / Azt akarom mondani, hogy” (174 *Azt akarom mondani, hogy*). De megjelenik a börtön képzetkőre világ- és/vagy létmetaforaként is: „Lehet, hogy most ez a Gulág? / Csak elküldték az őreit?” (195 *Lehet, hogy most ez a Gulág?*).

Az idézetek sora folytatható lenne, de visszatérek oda, amit a szonettekben megfogalmazódó egyik legfontosabb problémakörnek tartok, ami a „nyelv mint börtön” képzetkőre, amit bőven szemléltettem a nyelvhez, a költészethez, az íráshoz kapcsolódóan megfogalmazott kényszerekkel. Mindezt a szonettek formanyelvi szinten is színre viszik. Ahogyan a verstani-poétikai vázlatban kifejtettem, ezekben a szövegekben a zárt forma és a grammatikailag nyitott nyelv feszültsége teremt költői többletet. De nemcsak az egyes szonettek zártságával kell számolnunk, hanem a periódussal, az egymás után születő szonettek sorozatával, amikor kezdetben még Bertók sem tudja, hogy ez a vállalkozás kilenc évet és 243 darab szonettet jelent, és az olykor penzumává váló koncepció zártságát, illetve lezárandóságát, amikor már látszani kezd a periódus vége. Az ellipszis alakzata által létrejövő grammatikai szabadság vagy szabadosság mindannyiszor ennek a többszintes zártágnak feszül neki – stílszerűen fogalmazva: ezen a falon (ezeken a falakon?) akar átmenni. Metapoétikai és verstani szempontból a periódus vége felé jutunk el e „szabadságharc” csúcására (ami viszont nem jelenti azt, hogy esztétikai szempontból is csúcstámadás

történne). „Tehát a bal szemem a jobb, / a jobban nyolc-tíz fekete, / kocsonyában békape-
te, / fel-felszálló (rossz rím, de) pont” (234 *Tehát a bal szemem a jobb*). A vers még kétszer
bejelenti, hogy rossz a rímelése – és valóban, a két asszonáncsor közül az egyik alig-alig
cseng össze („a jobb” – „de] pont” – „plafont” – „a pók” – „rajok” – „annyi folt” – „homá-
lyosod”). Ha nem olvastunk volna már el több mint kétszáz egyforma verset, s maga a
szöveg nem figyelmeztetne önnön hibájára, talán észre se vennénk, hogy e sorvégeknek
össze kellene csengeniük. A 234. szonett jut a legtovább a koncepció, a versforma rácsain-
ak feszegetésében.

*

A forma láncainak levétele a következő kötetre, az 1998-as *Deszkatavasra* a tekintetben
mindenképpen igaz, hogy egyik jellemző versformája a narratív, de álomlogikájú, szürre-
ális képzettársításokkal dolgozó szabadvers. Jóllehet, a kötetek számát tekintve az életmű
felénél járunk, Bertók ekkor már elmúlt hatvanéves, tematikai szempontból felerősödnek
a versekben egyébként már régebb óta jelenlévő létösszegző gesztusok. A kötet cím szóal-
kotásában rejlő metafora is a kései verseket jelenti be, hiszen amíg a „tavasz” az új kezdet-
re, addig a „deszka” a koporsóra, a halálra utal. A létösszegzésnek az is komor tónust ad,
hogy a kötet harmadik ciklusában egymás mellett szerepel három nekrológvers, Bertók itt
búcsúztatja el sorban költőtársait-barátaikat, Csorba Győzőt, Pákolitz Istvánt és Fodor
Andrást.

Amíg az első kötetben még a test „kizárása”, „eleresztése” kapott jelentőséget („Most
eleresztem magamat. / Ernyedj el, kéz! Ernyedj el, test! / Ernyedj el, gondolat!” –
Savászana), a szonettek első harmadában már azt olvastuk, hogy „egyetlen biztos pont a
test” (43 *Kötözik ami nem ereszt*), s itt, az öregkor verseiben egyértelmű a test dominanciája
– csakhogy a deficitek, a betegség jelzései folytán. Eleinte csak a test egyre inkább kitün-
tetett szerepe tűnik fel („Mint a távoli csillagra kitett, / várja a múltból jövő jeleket. / De
amit észlel, csak gyanús zöreje, / azt is egész testével fogja fel.” – *A szeme, szája, az orra,
füle*), majd már a versekben munkáló tragikus életérzés – ami előbb közérzetes, majd
nyelvi dimenzióban jelent meg – a testben ölt alakot, e helyt már az örkényi abszurdot is
megidézőve: „egyetlen szóban sem lehet / megkapaszkodni, mert a vér / nem vér, a fájdal-
om / nem fájdalom többé, / ha nem tudod eldönteni, hogy a / beleidet vonszolod-e ma-
gad után, / vagy a csillagos eget” (*Tárgyakká sűrűsödik*). S persze itt is megjelenik a börtön-
élmény.

Idő előtti

Ritmuszavar. A gyöngyszemen
nem fér át a kavics. Sárkány
zuhan be a bordáid közé. Mély
levegőt vesz, fölemeli a
palota tetejét, elröpül.
Nyomában a huzat
csapkodja a kaput. Úgy tűnik,
leszakad. Ha most
ugranál le a magasház tetejéről,
érezné a szárnyaidat. Ha
most vallatnának, bármit
bevallanál. Ha most

veszteni el valakit, végleg
elveszteniéd.
Összekarcolt
buborékok a szádon. A szó,
mint az idő előtti szívdobbanás.
Fájdalom és félelem
ültet le a küszöbre. Nézed a
falról potyogó képeket.
Mind ugyanaz.

Számos további példával lehetne szemléltetni, miként uralkodik el a testpoétika a kilencvenes évek végétől az életművön. A versek jellemzően az idősödő test és elme leépülését, elégtelenségét viszik színre, s persze a kiszolgáltatottság érzését, valamint annak a sajátos tapasztalatát, hogy milyen disszonanciák vannak az ember önképe és a testi romlás által előidézett valóság között – ami további irodalmi és gondolati rétegekkel gazdagodik azáltal, hogy a modernség alapélményét megfogalmazó „Minden Egész eltörött” Ady-sorra íródik rá. A rész–egész viszony problémája poétikai szinten is megjelenik. Bár a Bertók-lírának a kezdetektől mozgatórugója volt, hogy az individuális és az univerzális közötti íveket vagy ellentéteket megmutatta, ez a kétezres évektől egyre inkább kieleződik abban, hogy a versek fő tárgya a „szöszmötölés”, de nemcsak a verstárgy banális (legtöbbször hétköznapi cselekvés, pillanatnyi érzület), hanem lassanként a versnyelv is toporgóvá válik. A banalitásokat felnagyító, kielemező, körülbeszélő versek sorozatában megváltozik rész és egész viszonya. Az olvasói tapasztalat hasonló, mint a szonettek esetében: az egyes versekkel szemben felértékelődnek a ciklus- és a kötetkompozíciók.

Amikor az idő múlásának, a test romlásának krónikáján túli jelentésrétegek is megjelennek, váltakozik, hogy a test éppen közérzeties, politikai vagy egzisztenciális színezetű metaforaként íródik a versbe. Például: „Testnyílásai olyan közel / vannak egymáshoz, / mintha egy ellenzéki és egy / kormánypárti magyar / képviselő szájon akarná / csókolni egymást” (*Élvezet*, in: *Februári kés*, 2000); „Az az érzése, hogy / gyomorsavból van a világ” (*Tű*, in: *Valahol, valami*, 2003); „A fájdalomban / részenként szól a test, de / az egész ott van” (*Kert 4*, in: *Háromkák*, 2004).

Mindazonáltal a testmetaforák közül több is a börtön vonatkozásában értelmezhető, ezt némelykor egyértelművé teszi a szöveg, máskor a büntelen bűnösség és a kint–bent korábban már elemzett problémakörei áttételesen idézik fel a börtönélményt. A jelenség további rétege, hogy a lírai én önmagára – saját testére és elméjére – irányuló figyelme is klausztrófbá válik, az önanalízis gyakorlata többször is kémkedésként vagy a szocialista rendszerből ismerős személyi követő általi megfigyelésként fogalmazódik meg.

A 2000-es *Februári kés* című kötet *Fagyos* című versében például azt olvassuk, „Mint a bűnöző / toporogsz a megállóig. Ha a / mellednek szegeznek, / az előre megfontolt szándékot is / beismered”. A kint–bent problematikáján a pozitív és negatív tartományokat elkeverve csavar egyet szarkasztikusan a *Kiterjedés* című vers: „Akik nézik csak, amit látnak, és / át akarnak jutni a túloldalra, azok / legjobb ha alagutakat fúrnak, s mint / visszerekben a vér, / óvakodnak el a trombózisig”. És a bezártság tapasztalatát fogalmazza meg összetetten az *Elválaszthatatlan* című vers is. „Mintha kerítés résén keresztül nézné. / Nem, nem leskelődik, csak ott van. / S mintha a kerítés az égig érne, / s a szeme volna a rés. / Ha megmozdul, vele mozdul az egész. / [...] / S ha a rés nem a szeme, hanem / a szemüveg kerete csak? / A szemüvegé, ami nélkül nem látna semmit? / Miért nem tudja pontosan? / Miért akarja tudni? / Hogyan kezdődött, hogy egyszer csak / kettő lett, s önmagát kezdte el / vizsgálni, mérni, kétségbe vonni?” Itt figyelemre méltó, hogy az én korlátai folytonosan áttűnnek egymásba: a kerítés rése szemréssé válik, ám hiába gondol-

nánk, hogy a rés itt a szabadság egy szelete lenne, ugyanis egyszerre már a szemüveg is az én korlátjaként, kalickájaként ismerhető fel. S mindeközben nemcsak a képi áttűnések záródnak magukra, hanem az önvizsgálat kérdései is.

*

A szöszmötölés költészeti programja a 2007-es *Hangyák vonulnak* kötetben teljesedik ki. A kétezres évek verstermésének fent vázolt sajátosságaira e kötet – a szerző által jegyzett – fülszövege is ráirányítja a figyelmet. „Öregség-verseknek is hívhatnám őket, mert végső soron a hatvan fölötti élet, a meglepetések, az ijedtség, a tiltakozás, a visszaút, s a még mindig kísérletezés »szövegei«. Talán azért bennük a beszélt nyelvhez közelítés, a körbejárás, a kanyarok, az ellentétek, a felsorolások, a sok zárójel, kérdőjel, a kapaszkodás a pillanat szárnyaiba. Az érzékenység, a fokozódó odafigyelés az önmagához közeledő végtelenre, s az önmagától távolodó testre (szellemre, lélekre). Mint a titkos megbízott, úgy követi, fürkészi az egyik felem a másikat, s írogatja róla a jelentéseket. A másik felemnek? A »tartótisztemnek«?”

Ugyanakkor hogy a jelenség mennyire sokrétegű, talán ezúttal egy versen be lehet mutatni.

Mindig letörik egy darab

Mindig letörik egy darab, az előbb még eszedbe sem jutott, hogy ott van, most meg halálra rémülsz, hogy nincs ott, hogy nem az van ott már, s a maradékból, az emlékeidből, s főképpen a hiányából (a hiánya okozta meglepetésből, reflexből, kihívásból) kell (kellene), próbálsz összeilleszteni, fölépíteni újra. Olyanná immár, amilyené a képzeleted, a képességeid, a körülményeid, az éppen való erők és formák engedik (akarják), amilyen sohasem volt. S mintha a törés benned keletkezett volna, s tőled függene, hogy megszűnik-e (megszüntethető-e), helyrebillen-e az átláthatatlan, de valószínű rend, ami a bőrödbe szorult (szorított?, lobbant?) időleges univerzumban (azt hiszed) megvan, de aminek elég annyi, hogy leejted a szemüvegedet, beleakad a körmöd a bevásárlókocsi fogantyújába, s vége, elveszted a fejedet, hajlamos leszel az emberiség közeli kimúlásáról prédikálni, mi több, úgy viselkedni, mintha érzéketlen üvegkupakon (burán?, úrruhán?) keresztül látnád, hallanád, tapintanád, szagolnád, ízlelnéd a pillanatot, s bizonytalan készenléteden (erőnléteden, elszántságodon) múltna, hogy örökkévalóságot csinálsz-e

belőle, vagy apróbb darabokra török.
Mintha újra meg újra bizonyítanod kellene
(magadnak?, kinek?), hogy a cella (a hasadék?)
minden oldalát képes vagy megkopogtatni.

A bezártság képzetét leginkább koncentráltan a „bőrödbe szorult (szorított?, / lobbant?) időleges univerzum” képe hordozza, még hozzá egyszerre taktilis-korporális, egzisztenciális és metafizikai dimenzióban is. Ennek következtében a verszárlatban említett cella is többértelmű metafora, vonatkozhat a hétköznapi banalitására, a testre, a társadalomra-civilizációra is. Ugyanakkor az sem hagyható szó nélkül, hogy a vers többértelműségét nemcsak a meg-megtorpanó, önmagát korrigáló-megkérdőjelező vagy a szóalternatívákkal értelmezésalternatívákat is megnyitó versbeszéd hozza létre, hanem a versszituáció komikuma, ahogyan színre viszi, hogy a lírai én a piszlicsáré eseteknek is hajlamos apokaliptikus feneket keríteni – s ily módon akár az emögött felismerhető mániás viselkedés is azonosítható a cella oldalainak végigkopogtatásaként.

*

Amíg tematikus szempontból homogénnek (s egyre homogénebbnek) mondható az utolsó tizenöt-húsz év Bertók-lírája, addig ez az időszak a formai kísérletezés tekintetében igen csak változatosnak mondható. Egyfelől a kilencvenes évek végéig születnek még szonettek, megjelennek a narratívabb szabadversek, a 2004-es *Háromkák* kötet rímes haikucskokból áll össze, amelyet ráadásul szintén az életműben dominanciát nyerő bűvös hármas szám határoz meg. A *Hangyák vonulnak* „hosszúkái” után a 2010-es *Pénteken vasárnap* kötet formája a szonettszerkezetre leginkább emlékeztető háromszor négysoros dalforma, amelyet a szerző „pillanatkának” nevez. A 2014-es *Ott mi van?* kötetben a hosszúkák és a pillanatkák mellett új forma jelenik meg, a kétsoros firka, amelyeket szintén kilencesével köt csokorba, mint korábban a háromkákat. Természetesen e formai változatosság megteremtette annak a feltételét, hogy az azonos tapasztalatok újabb és újabb árnyalatokkal gazdagodva fogalmazódjanak meg.

Az *Ott mi van?* kötet egyik pillanatkájában számos már ismert problémakör íródik egybe: a testi-mentális romlás, a kiszolgáltatottság, a bűntelen bűnösség, a kint-bent dichotómiája, ráadásul az én saját maga korlátjaként is felismerhető. S ismét megjelenik a börtön – az értelmező dilemmája, mennyire olvassa referenciálisan vagy metaforikusan, amin nem segít, hogy a zárlatban megjelenő „éppen hatalom” az egzisztenciális után a vers közérzeti-politikai dimenzióját is megnyitja.

Ahogy a saját hülyesége

Ahogy a saját hülyesége,
s beleszalad az ütésekbe,
s mintha bíróság előtt állna,
vállal rögtön mindent magára.

Ahogy a rács megakad benne,
s önbecsülése mint a pernye,
mintha tényleg megtette volna,
készen áll börtönre, bitóra.

S ahogy az éppen hatalom vad
pribékjei rámosolyognak,
s elkezdenek felmosni, enni,
mintha nem történt volna semmi.

A test mint börtön képzetének ábrázolásában legmesszebb a firkák jutnak. Nem pusztán azzal, hogy a kétsoros forma szentenciaszerűen fogalmazza meg ezt a tapasztalatot, hanem azáltal is, hogy a referenciális élményből indul ki, például az ötödik, *Ifjan a börtönben* című csokor darabjaiban: „Ifjan, a börtönben összeestél egy zsák alatt. / Vénen, a bőrdobban a rab is, a zsák is te vagy” (*Zsák alatt*); „Futnál, repülnél fölfelé a lejtőn, / s cirkli, etető, nincs kilincs az ajtón” (*Ajtó*, 1955).

Bertók László pályáíve, mely a vései parasztcsaládból a gimnáziumon, a börtönön át a kortárs magyar költészet csúcsaiig tart, páratlan. S hasonlóan páratlan az az ív is, amelyen a költészete mozog. Jól látható, hogy a börtön alapítóélménye olyan rétege, alapja a költészetének, amelyre a kezdetektől élete végéig építkezett – építkezni volt kénytelen. A börtön referenciája közérzetes-egzisztenciális metaforából előbb nyelvi, majd testi metaforává változott – azzal organikus összefüggésben, ahogyan a költészeti korszakainak formanyelve is újra meg újra átalakult.

MEGMARAD MINDEN

Bertók László költészete a nyolcvanas években

Mondhatni, konszenzus van a Bertók László műveit olvasók és értelmezők között abban, hogy az akkor ötvenéves szerző 1985-ben megjelent első gyűjteményes kötete, a *Hóból a lányom* az életmű új szakaszának kezdete volt, fontos elágazási pont, ami után több irányba is alakulhatott volna ez a költészet. Egyetértés látszik abban a kérdésben is, hogy az igazán maradandó versek csak ezután íródtak. Legutóbb épp itt, a *Jelenkor* lapjain (2020/12.), Lapis József érintette ezt a vitapontot, amikor az 1984-es *Ágából gyökér* kötet nyitódarabját, a *Megírjuk a szép, régi verseket* című költeményt olvasta újra. Ő maga is elfogadta azt az állítást, hogy a nyolcvanas évek közepe az életmű fordulatának ideje, sőt azt is, hogy az ezután született versek lennének az értékesebbek, maradandóbbak, de közben épp azért írt az említett versről, hogy bizonyítsa, már a feltételezett poétikai fordulat előtt is születtek nagyon jelentős költemények. Olyanok is, amelyekhez képest egyáltalán nem lehet fejlődésként, előrelépésként tekinteni a későbbiekre. Egyetértek vele, ezért az itteni esszében megpróbálok eleget tenni kódolt felszólításának is, miszerint ideje újraértékelni a kérdéses poétikai változások nagyságrendjét, megvizsgálni a kronológiáját. Eközben amellet szeretnék érvelni, hogy a *Hóból a lányom*ot követő három és fél évtized minden bertóki újrakezdése, éles poétikai váltása is valójában a nyolcvanas években már előkerült ötletek felhasználása, kidolgozása, nem pedig 'útkeresés', 'kísérletezés', ahogy ezt a kortárs kritika látta. Másképp fogalmazva: a nyolcvanas évek közepén megjelent köteteket utólag érdemes hosszú távú költői tervként, afféle menüsorként olvasni, amit aztán Bertók szép sorban, türelmesen, egyenként kibontott, megvalósított. Ha viszont ezt az állítást sikerül alátámasztanom, az azt is jelenti, hogy a nyolcvanas évek köteteit, különösen az 1984-es *Ágából gyökér* és a 1987-es *A kettészakadt villamos* címűeket érdemes a mostaninál sokkal nagyobb becsben tartani, magasabb polcra helyezni.

Az értékelések közti különbség oka az lehet, hogy Bertók költészete a szonettek megjelenésével párhuzamosan, a rendszerváltás után vált országosan ismertté, akkortól tekint rá a kritika rangjának és jelentőségének megfelelően, és a korábbi szakmai vakságot egyszerűbb volt helyben hagyni, mint revideálni. Annyira ugyanis sosem vált fontos szerzővé Bertók, hogy a korábbi kötetei is viták tárgyai legyenek, egyszerűbb volt a szonettekkel kezdeni az értékelést. Valószínűleg az sem segített a recepciónak, hogy nagyrészt a *Jelenkorra*, vagyis arra a lapra korlátozódott, melynek Bertók, pécsiként, maga is kitüntetett szerzője volt. A nyolcvanas évek kötetéről is itt jelentek meg a legfontosabb kritikák, de például Parti Nagy Lajostól, aki maga is a lap köréhez tartozott, ekkor még, mondhatjuk, Bertók László követője, majdhogynem tanítványa volt, vagyis nem az a korszakos költő, akivé később vált, és aki aztán magára Bertókra is hatott, visszahatott. Hiába írt az ekkor megjelent kötetekről Szederkényi Ervin, Csűrös Miklós, Kis Pintér Imre, Tüskés Tibor, Tandori Dezső vagy más neves kritikus vagy költő, azzal, hogy ezek az írások szinte kivétel nélkül a *Jelenkorban* láttak napvilágot, valamiképp megmaradt helyi érdekűnek ez a költészet – és ez a helyzet, mint már jeleztem, majd csak a kilencvenes évektől, a szonettkötetektől változik.

Akkortól ugyan elkezdtek visszafelé is olvasni az életművet, de jellemzően csakis azt keresték, hol bukkannak fel a szonettek előzményei, mikortól fedezhetők fel a szonettek

jellemző formai, rímtechnikai és tematikai megoldások. Márpedig a *Hóból a lábnym* után már csak egy lépés vezetett a szonettekig, ez a közbülső állomás volt *A kettőszakadt villamos*, ami a megjelenésekor meglehetősen visszafogott értékeléseket kapott, utólagosan pedig épp az általam nagyra tartott eklektikussága miatt volt szokás útkeresésnek tekinteni. A ciklusonként változó, sőt nagymértékben változó versbeszédet valóban könnyű volt bizonytalanságnak látni, de ha kicsit visszább lapozunk az életműben, megállapíthatjuk, hogy valójában nem voltak itt sem radikálisan új dolgok, inkább a korábban már kialakult repertoár állt össze egy képpé. Kicsit olyan ez, mintha az újratekzés startvonalánál sorakoznának fel az eszköztár legfontosabb szereplői: van ebben önbizalomgyűjtés, önigazolás, de erőfitogtatás is. A felsorakozó öt-hat poétikai lehetőségből elsőként, közel egy évtizeden át, csak a szonettekkel dolgozott Bertók, minden mind jegett, és azokat majd csak később, időben hozzánk közeledve vette elő. Egyébként maguk a szonettek sem egységesek, a tíz év alatt rendszeresen alakultak, megjelent bennük például a szócsconkolás – ami a leginkább összeköti ezt a költészetet az imént emlegetett Parti Nagyéval. Ha lehet a magyar költészet pécsi iskolájáról beszélni, azt Csorba Győzővel kiegészülve ők hárman alkotják: a létszemplé, a nyelvkezelés és az ironia rendeli szorosán egymás mellé őket.

A bertóki újratekzés bizonyára tudatos döntés volt. A gyűjteményes kötet, az ötvenéves kor önmagában is erős motivációt jelentett, határátlépést, ami a továbblépés lehetőségeinek átgondolását tette szükségessé. De az önreflexív versekben is van nyoma a tudatosságnak. Az 1986-os *Mért akarod előlről kezdeni?* című vers önkínzó felütése („már se látomás, se indulat / csak a monoton lüktetés”) egy morális döntés számonkérését vezeti fel. A dilemma arról szól, érdemes-e folytatni az írást, ha nincsenek új ötletek, friss impulzusok, lehet-e a régi témákat és formákat rutinszerűen működtetni, alibizni, amire Bertók válasza természetesen az, hogy nem – és később, évtizedek múlva is ez marad. De amikor azt írja, ugyanebben a versben: „ha nincs erőd, hogy szépen abbaahagyd, / mért akarod előlről kezdeni?”, voltaképp a folytatásra szólít fel, a meglévők újragondolására, az új keresésére. Bertók László életművében sokszor, ízlésem szerint túl sokszor szerepelnek az önreflexív, ars poétikus „költő” és „vers” szavak, illetve ezek szinonimái, változatai, de néhol, mint a most idézett versben és az ilyen költői válsághelyzetekben helye van az efféle megoldásoknak is. Még akkor is, ha nem tiszta lappal elképzelt újratekzésnek tekintjük ezt a történetet, hanem inkább újratekzésnek, újradefiniálásnak.

A képzeletbeli startvonalról tehát a szonett indul el elsőként. *A kettőszakadt villamos* kötet egyik ciklusát szokás a közvetlen előzménynek tekinteni, pedig már az 1984-es *Ágából gyökérben* is vannak ugyanilyen formai szabályokat követő versek, például a mostani kérdésfelvetésünkhöz tematikailag is kapcsolódó *Megmarad minden, ami elszívárog*. Mégis azt mondom, ezek a szonettek nem egyenes ági felmenői az 1995-ös *Három az ötödiken* kétszáznegyvenhárom szonettjének. A háromszor négy plusz két soros forma ugyan egyezik, de még hosszabb, tíz szótagos sorokkal, emiatt másféle prozodiával, illetve másféle versmondatokkal és eltérő tematikával él. Érdekes módon tehát nem ezek a szonett formájú szonettek előlegezték a későbbi bertóki szonetteket, hanem leginkább épp *A kettőszakadt villamos* című vers, amely azonban strófahatárok nélkül, egyetlen tizennégy soros tömbben jelent meg. A szonett mint forma, mint lehetőség volt csak felvillantva, de ahogy a többi lehetőség esetében is, Bertók később visszanyúlt az ötletekhez, és kisebb-nagyobb mértékben módosítva valósította meg őket, írt belőlük kötetnyi verseket.

A rövidversek esetében ez úgy nézett ki, hogy az 1985-ös kötet *Egyik rímtől a másikig* ciklusa, illetve az 1987-es *Magyar epigrammák* című ciklusa köszön vissza a 2004-es *Háromkák* kötet haikuiban, illetve az életművet lezáró 'firkák'-ban. Az *Egyik rímtől a másikig* kétsoros, páros rímű versszakokból álló szövegeket gyűjt össze, ezek hasonlítanak az életmű utolsó köteteinek aforizmaszerű, ugyancsak kétsoros, ugyancsak rímes verseire. Az epigrammák szintén kétsorosak, mégis inkább a kétezres évek elején született

'háromkák' rokonai – főleg a gondolatiságuk, témáik miatt. Az epigrammák disztichonjai ugyanakkor egy olyan utat mutattak, amelyet aztán nem járt végig, időmértékes verssel Bertók aztán nem próbálkozott. Ezekben a rövidversekben erősen szólal meg a Bertókra oly jellemző szatirikus, kifejezetten távolságtartó, a közélet jelenségeit mintegy kívülről figyelő és kommentáló hang, ami, mint mindjárt kitérek rá, korábban is megjelent már, de igazán majd az idősödő költő diszkomfortérzetének megjelenítője lett. A kétezer évesek túl gyorsan és a versekben megszólaló szerint rossz irányba változó hétköznapi kedvetlenséget, korrupciót, kontraszelekciót, nyilvánvalóan ostoba döntéseket eredményeztek, nagyon sokszor ezeket kommentálják a villanásnyi, két-három soros, rímes, keserű, mégis játékosnak ható versek – nyolcvanas évekbeli társaikhoz nagyon hasonlóan.

Ráadásul a politikai-közéleti felhangok nem csak a kisformákban kaptak helyet. A nyolcvanas évek hosszabb verseiben az időben előrehaladva egyre gyakrabban és egyre bátrabban kerül elő a politika (pontosan úgy, ahogy a 2007-es *Hangyák vonulnak* kötetből újra), ami Bertók életrajzát ismerve némileg meglepő. Közismert ugyanis az ötvenes évekbeli letartóztatásának, börtönbüntetésének, 'priuszának' története, ami a pályakezdését is legalább tíz évvel elodáztatta, és ami, érthetően, óvatosabbá tette őt minden politikai tartalommal szemben. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy az igazságtalan büntetésnek volt egy másik, épp ellentétes hatása is: az átélt megaláztatás egy életre a politikához kötötte, és lett ennek köszönhetően még inkább demokráciaszerető, minden szabadságot csorbító szándékkal szemben kritikus költő – olyan értelmiségi tehát, aki interjúiban és esszéiben ugyan messze elkerülte a politikai kérdéseket, publicisztikát soha nem is írt, de verseiben évtizedeken át megszólalt erről a témáról is, méghozzá nagyon következetesen, szigorú értékrendet követve. A versekből kitűnik, mennyire nem szereti a politika közegét, irtózik minden hatalomban lévő politikustól, ezért is igyekszik leleplezni a közélet álságosságát, hazugságait. De a célja az is, hogy aztán a sokkal fontosabb személyes, egzisztenciális kérdésekkel foglalkozhasson. Amikor tehát szembenéz a nyolcvanas évek magyar politikai valóságának tarthatatlanságával, akkor ezt azért teszi, hogy távolságot teremtsen, és kilépjen a kompromittálódott, lejáratódott közegből. A saját poétikai lehetőségei között a falig ment, és ugyanúgy kitapogatta a határokat, ahogy Petri György tette ugyanezekben az években, természetesen egy másik, nyíltabb, konfrontatívabb és ezért többet elbíró költői nyelven.

De Petri versei és például Bertók 1984-es *Éltük a szép, boldog éveket* című verse minden további nélkül egymás mellé állíthatók, mert utóbbi első sora („Mínthogy maholnap vége lesz”) kifejezetten bátor politikai üzenet, kiállítás. A szintén ezekben az években írt *A „nagy bummm”* című versében a sokat dolgozó „tetű” szintén erősen áthallásos, de az *Elhinnéd-e?* soraiban emlegetett „gátlástalanok”, „hazudozók”, „úrfiúk” és „profi seggnyalók” is leginkább az akkoriiban a politikában mozgók lehettek. Pláne úgy, hogy a vers zárása megint csak azt vetíti előre, vége kell, hogy legyen az ő idejüknek, és akkor majd meg és el kell ítélni a kor bűnöseit, igazságot kell majd tenni jók és rosszak között. A *Vatta-dugdosók* pedig, mint a Nagy Imre-féle beszélgetőkönyvből tudjuk, a '81-es lengyelországi szükségállapot, majd katonai diktatúra bevezetésének idején született, a politikai propaganda működését leplezi le, olyan szavakat használva, mint a „láncaltapasok”, a „diktátor”, és olyan nyílt üzenettel az embereket süketté és vakká tenni akarók ellen, mint ez: „ne gondoljam, hogy nekik / ez népünnepély, ők ugyanazt / szenvedik el, bizony / szedjem csak össze a bűntudatom / és dugjam be a szépen, vissza az anyámba / úgyse megyek, mindenütt ez van, itt most / rendnek kell lenni, mert / szél ellen minék”. Ugyancsak szót érdemel *Az idegenvezető szövegeiből* ciklus hat hosszabb, áramló szabadverse, melyekben a korabeli magyar valóságot mutatja be a nagy dumás beszélő egy idegennek – és nem sok jót mond az országról. Hogyan lehet másként érteni a „Közép-Európai-Jeges-tenger” metaforát, a gúnyos „Építs Magadba Feket mozgalom” nevet vagy

a „szokásosnál több gyógyszert, óvszert / élesztőt és sört fogyasztunk este, / hogy figyelhessünk a hírekre” sorokat, mint úgy, hogy az egész ország egy hideg, fagyos, kényelmetlen hely, ahol mindenkinek kötelessége visszafogni magát, és ahol a hírekben, persze, hazudnak? Bertók László kockázatot vállalt ezekkel a versekkel, hiszen a nyolcvanas években még volt tétje a közéleti üzeneteknek, és ha börtön már nem is járhatott értük, de tiltás, zaklatás igen. Bertók mégsem annyira kimért, óvatos és távolságtartó, mint amilyenek a kritika gyakran látni szereti, hanem olykor nagyon is indulatos.

Amikor az imént a Bertók-líra súlyosabb, egzisztenciális kérdéseiről beszéltem, olyan alaptémákra gondoltam, mint a lelkiismeret-furdalással teli első generációs értelmiségi lét, a vidékről a városba került férfi nosztalgiája, büszkesége és büntudata, az ezzel összefüggő nyelvcsere, majd az olyan általánosabb kérdések, mint a szerelem, a gyász, az öregedés és a halálfélelem. Amikor poétikai fordulatról beszélünk, akkor épp az első évtizedek népies, azaz közösségi, a szűkebb családot előtérbe helyező, képeiben a falu tárgyi világát megidéző, metaforáiban is a falu szótárát használó versnyelv és a későbbi, elvontabb fogalmakkal dolgozó, bölcséleti kérdéseket is érintő, és egyre inkább a saját személyes sorsot és közérzetet megszólaltató, egyre bonyolultabb mondatokat és vers-szerkezeteket használó költészet közötti váltást értjük. Az első kötetekben ugyanis a formai változatosághoz képest a tematikus háló zárt, egyirányú volt. A hatvanas években a „frissvízi gyerekkor” (*Első napok a városban – a Fák felvonulása* kötetben) a központi motívuma, a hetvenesekben már az „elárult gyerekkor” (*Hanyatt-falum – az Emlékek választása* kötetben). A városba kerülés emberpróbáló folyamata, a kis közösségből való kiszakadás fájdalommal azáltal oldódik, hogy a mindennapi használati eszközök (egy kanál, egy üres lavór stb.), illetve a falusi munkák kellékei (bádognövödör, fagerenda, vasreszelék) önmagukon túlmutatón, szimbólumértékkel jelennek meg a versekben. Tájszavakkal való megnevezésük pedig még jobban kiemeli azt a kontrasztot, ami a múlt családiassága, biztonsága és a versbeli jelen elidegenedettsége között van. Az *Emlékek választása* (1978) és a *Tárgyak ideje* (1981) versei folyamatosan ezzel az ellentmondással birkóznak: a faluról el kellett jönni, ott nem volt maradás, jövő, lehetőség, mégis nehéz nem árulásnak, az otthagytak elutasításának érezni ezt a döntést. Hasonló dilemmát láthattunk később Borbély Szilárd verseiben is, ő ráadásul ezt az *Egy elveszett nyelv* című esszéjében más formában is elmondta (*Élet és Irodalom*, 2013/27.)

Bertók a nyolcvanas évek első felében vívja meg belső csatáját. A 2005-ös gyűjteményes kötetének címévé, tehát, úgyszólván, az életmű mottójává emelt *Platón benéz az ablakon* című vers azt a kérdést teszi fel, hogy miféle értéke lehet egy társadalomban a költészetnek és a költőnek, nem hasznosabb-e például asztalosnak lenni. A korábbi *Jónás tűnődése az utolsó leckéztetése után* viszont a költészetéről mint feladatként kapott és egyáltalán nem könnyű sorsról beszél. Az azonban csak az első kérdés, hogy valaki elhagyhatja-e a faluját és a családját azért, hogy értelmiségivé, költővé válhasson egy nagyvárosban – Bertók tágabb generációjából is sokan megtették ezt, olyan különböző költői karakterek, mint Ágh István, Aczél Géza vagy Tózsér Árpád. A másik kérdés, hogy képes-e valaki témáiban is változtatni, vagy eleve eltávolodni a gyerekkor élményvilágától, tárgyi valóságától, szókészletétől. Bertók László az első kötetekben kizárólagosan erről a közegről írt, a nyolcvanas években bekövetkezett költői fordulata után viszont elfelejtődött ez a téma, és ezt nézőpontváltás, sőt szótárfrissítés is követte. Újraolvasva az első köteteket, korábbi álláspontomat is felülírva úgy látom, ez a váltás nem a *Hóból a lábnyom* után, hanem valamivel korábban, már az *Ágakból gyökér* kötetben megtörténik, tehát a nyolcvanas évek legelején.

Az *Ünnepi másod* című vers ennek a lelki fordulatnak a legszebb dokumentuma. Az ekkoriban meggyökeresedő és később Bertók által oly gyakran használt önmegszólító retorikai szerkezetben beszél ez a vers arról, miért volt minden otthonossága, biztonsága,

szerethetősége ellenére is szűkös és kevés a falu által kínált élet. Egy ünnepi, kiöltözős alkalomra emlékszik vissza a beszélő, tehát egy olyan napra, ami a legszebb egy ilyen helyen. Bántó lenne azt mondani, hogy ez az ünnep végső soron kis semmisség, bántó lenne azt mondani, hogy az elegancia minden igyekezet ellenére is vidékies, de a versben szereplő kisfiú mégis ezt éli át: nem a falu hibája, pláne nem a család hibája, de ennél többet még az ünnepnapokon sem tudnak adni. Aki többre vágyik, annak el kell mennie, aki viszont jól érzi itt magát, annak talán felesleges is az ünnepi maskara, a színjáték. Ebből a felismerésből születik meg az elvagyódás érzése: „amikor / a keverő fölé / hajoltál, hogy a répát a törekkal / meg a korpával összekevered, csak ott / tértél magadhoz, s vallottad be, hogy / elvagyódsz innen”. Néhány más vers ebből az időből, például a *Nosztalgiaák* arra döbben rá, hogy ami egyik nap a rutin része, a másik nap már csak emlék, az élet és az életmód viszonylag gyorsan és nagyon nagy mértékben változhat.

Az iménti idézetben szerepel a „törek” szó – most megnéztem: összenyomott szalmát jelent, takarmányként használják. A *kettétört villamos* kötet az utolsó, ahol még szórványosan, de előfordulnak efféle szavak. Korábban sok ilyen volt, köztük sok kifejezetten tájnyelvi kifejezés is, később, a szonettekől kezdődően viszont egy sem, ami megint nyilván tudatos döntés eredménye. Bertók és sorstársai nagy dilemmája, mit kezdjenek a gyerekkori élményeikkel és az akkor használt nyelvvel: akik olvassák a verseiket, nem értik ezeket a szavakat, az élmények pedig inkább csak egzotikusak, akik viszont értenék őt, esetleg magukra ismernének egy-egy falusi történetben, vélhetőleg egyáltalán nem olvasnak verseket. Az 1987-es kötetben még feltűnik a korábbi stabilitás dicsérete, az új kulturális közegbe kerülő ember gyökértelenségének problémája, de fontosabb az „ágakból gyökér” metaforában rejlő, megnyugtató és felszabadító életbölcselet: az egykori család stabil gyökérszövetéből és törzséből kibomló ágak, lombzat egyben egy következő generáció számára lesz majd stabilitást adó új gyökérszövet, aminek köszönhetően a család feljebb jut a társadalomban, és remélhetőleg fent is marad.

Ennek a gondolatnak a megszületése szükséges volt ahhoz, hogy Bertók László képes legyen végleg a háta mögött hagyni azt a népies, majd csupán népies ihletettséggű versnyelvet, ami végső soron korlátozta, ami belső törvényszerűségei miatt nem tette lehetővé számára, hogy politikáról, közéletéről, létkérdésekről, testi bajokról, személyes sérelmekről beszéljen, hogy ne csupán indulatosan, de ironikusan és játékosan, a nyelvvel és a formával is játszva tudjon írni az öt körülvevő világról és benne önmagáról. Azt igyekeztem bizonyítani, hogy az ehhez szükséges, megújult apparátus már a nyolcvanas évek elején rendelkezésére állt, és az ekkor született kötetek mintegy felmutatták, mi mindent tud: írhat rimes kétsorosokat, időmértékes verseket, szonetteket, szabadverseket, többoldalas, az élőbeszéd sodrását imitáló verseket, mindegyikben képes tabukról, traumákról, személyes fájdalomokról is beszélni – mindez szükséges volt ahhoz, hogy ez a költészet ne csupán párbeszédképes lehessen a megújuló, posztmodernnel kacérkodó magyar irodalommal, hanem annak részévé, előremozdítójává váljon.

AZ ISTENEK ALKONYA

Borbély Szilárd: *Bukolikatájban. Idjillek*

A *Bukolikatájban* nem pusztán hátrahagyott versek gyűjteménye, hanem hátrahagyott könyv. A szerkesztését még maga a szerző alakította ki, a kiadás pedig az ő tervezetét követi. Ugyanakkor joggal gyanítható, hogy a hagyatékából előkerült tervezet dacára sem nyerte el a végső formáját: a függeléként közölt két vers ugyanis egyértelműen ennek a kötetnek a világát írja tovább, és minden bizonnyal helyet kapott volna a végső változatban. Példás kiadói döntés a szerkesztő Nagy Boglárka részéről ezeknek a felvétele, elválasztva őket a Borbély Szilárd tervezetét követő kötetanyagtól; a függelékben ehhez a két költeményhez csatlakozik még egy Borbélytól származó pályázati szinopszis, Krupp József tanulmány értékű utószava (*Az idill alakváltozásai*) és a kiadás szempontjairól tájékoztató rövid szerkesztői jegyzet.

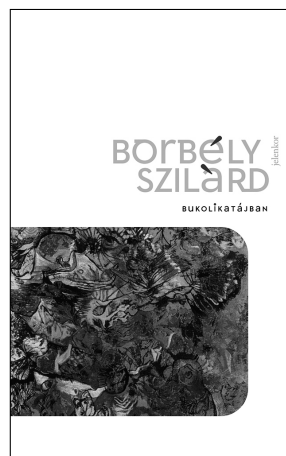
Maga a Borbély-féle kötet szerkezet meglehetősen formabontó. A három ciklus közül az első és a harmadik mindössze egy-egy verset tartalmaz, méghozzá ugyanannak a költeménynek a rövidebb és hosszabb változatát, ugyanazzal a címmel: *Gyászvers Szuromi Lajos halálára*. Ez a két vers foglalja keretbe a közbülső ciklus tizenhárom darabját, a bukolikus és idillköltészet Borbély-féle újraértelmezését. A ciklusok mindegyike egyszavas címet kapott, amelyek összeolvasva így hangzanak: *amikor valaminek vége*. A keretes szerkezet jelentőségeltjes gesztusának az értelmezésére később tesztek kísérletet, előbb a középső részt, a *Bukolikatájban* „törzsanyagát” igyekszem szemügyre venni.

*

A könyv szerves folytatása a korábbi életműnek. Tematikusan kapcsolódik a *Nincstelének* lecsúszott falusi világához éppúgy, mint Borbély tragikus élettörténetéhez, a szülei ellen elkövetett rablógyilkossághoz, amelyben az édesanyja az életét vesztette. Ez a háttértörténet, amelyet a Borbély-életmű korábbi kötetei, mindenekelőtt az *Egy gyilkosság mellékszálai* és az *Árnyképrajzoló* részletesen kifejtettek, beíródik a *Bukolikatájban* verseibe – a posztumusz kötet ismertként feltételezi tehát.

Mindezen túl a korábbi munkákkal rokonítja az új verseskötetet Borbély költészetének az a jellemzője is, hogy felfedez magának egy-egy „használaton kívüli” műfajt, egy-egy jobbára irodalomtörténeti tárgyként számon tartott megszólalásmódot. Ahogy korábban a barokk szekvenciákat, a himnuszokat vagy az ódákat, most a bukolika és az idill műfaját formálja át és használja fel sajátos módon.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2022
136 oldal, 2999 Ft

Ennek az eljárásnak a jelentősége több irányba mutat. Margócsy István *Nincstelen istenek* című kritikájában (*Élet és Irodalom*, 2022/16) a poétikai karakterét emeli ki, miszerint Borbély „nem a Tandori-féle nyelvkritikához csatlakozott (habár ennek is jó néhány elemét megőrizte), hanem az úgynevezett radikális archaizmus irányzatához: a lírai megszólalás hitelét megőrzendő, elutasította a romantika óta ható szubjektív önképviselet szerepeit, s visszanyúlt a romantika előtti műfajokhoz”. Takáts József nekrológja (Borbély Szilárd [1963–2014], *Jelenkor*, 2014/4, kötetben: Takáts József: *Átrendeződések*, Kalligram, 2022) az egzisztenciális szempontot hangsúlyozza: Borbélyt „a 2000-es évektől kezdve egyre inkább, az emberi létezés alapkérdései foglalkoztatták, filozófiai és teológiai kérdések. Olyan megszólalásmódot keresett, amely képessé teheti a beszélőt, hogy ne az énjén keresztül lásson rá az emberi létezésre. Azért fordult a felvilágosodás előtti költészeti műfajokhoz és formákhoz, a középkori himnuszok, barokk szekvenciák nyelvezetéhez és szemléletéhez, mert úgy vélte, beszélőket talál bennük, akik nem az énjükön, hanem a Megváltón keresztül pillantottak az emberi életre”.

Mindkét magyarázat megegyezik abban, hogy a modern személyesség visszavételét vagy legalábbis radikális önkorlátozását tételezi Borbély műfaji választásai mögött. A bukolika és az idill ugyanakkor mégiscsak meghökkentő választás a *Nincstelenek* szerzője részéről. Vajon miféle falusi idill, miféle békés pásztori táj képe nyerhető ki a Kádárkori falusi szegénység tapasztalataiból? Alighanem igaza van Margócsy Istvánnak, amikor azt írja, hogy a kötet címadása „távolságtartóan ironikus”, és erre utal az „»idyll« írásalak nyílt elidegenedettsége” is. Azt az állítást ugyanakkor vitatom, hogy Borbély a választott műfaj anakronizmusát és használhatatlanságát mutatná föl ebben a kötetében; azt gondolom, hogy a műfajhoz való viszony bonyolultabb, többértéű.

Borbély Szilárd megejtő magától értetődőséggel kopírozza egymásra a paraszti idill hagyományát, valamint a Kádár-kor önéletrajzi és falusi valóságát. Jellemző példa erre a *Bécsikék, legyek* című vers, amely a tavaszi meszelés, a ciklikusan elkövetkező megtisztulás-újrakezdés időszakát írja le, melynek során nemcsak a házak születnek újjá, de, mivel „a ház hátsó falának / megfrissítéséhez a szomszédal is szóba kellett / állni”, a falubeliek is túllépnek az egymás közti kisebb-nagyobb civódásokon. A vers ugyanakkor egy váratlan fordulattal a légyapírra ragadt, haldokló legyek képével zár. Az idill és a halál kéz a kézben jár, nem pusztán itt, de a kötet egész világában.

Amikor a XIX. század elején, az Árkádia-per során egy tervezett Csokonai-síremlékmű ügyében egymásnak feszült Kazinczy és Fazekas Mihályék debreceni köre, a vita egyik központi kérdése a Kazinczy által javasolt „Et in Arcadia ego” felirat volt. Ezt a feliratot, amelynek a régebbi és az újabb értelmezési hagyománya más-más jelentéseket hívott elő, Fazekasék sértőnek találták a bezárkózó „debreczenységet” bosszankodó lenézésrel emlegető széphalmi mester részéről. Vajon Árkádia barbár számárlegelő-e, melyet a költészet eszközeivel kellett civilizálni, vagy az időtlen pásztori idill vidéke? S a felirat vajon a *memento mori* korábbi barokk tradícióját tükrözi, miszerint a halál még Árkádiában is jelen van, vagy az újabb jelentésében értendő, amely annyit állít, hogy az itt nyugvó poéta a költészet eszményi világában élte életét? A Csokonai-kutató Borbély Szilárd a posztumusz verseskötetben mintha ehhez a régi vitához is hozzászólna, és mintha egyszerre tartaná érvényben a két nézőpontot. A frissen meszelt, bécsi késsel újrafestett házak szinte lebegnek a sáros utcák fölött, miközben a sárba állat és ember úgy ragad bele, akár a legyek a légyapírba: „a lábukkal hátukon fekvő kalimpáló szivárványos / potrohú legyek, lábuk néha még megrándult”. Ami pedig Árkádia civilizálódását illeti, a *Merkúr a határba* feleleveníti azt az apától hallott elbeszélést, miszerint ezen a vidéken utazott át Petőfi és Kölcsey is:

Mijér járt volna // erre Petőfi, gondoltam, valamit összezavarhat az / apám.
Akkor ezt nem is hittem, hogy erre utaztak / volna. Már alig emlékeztetett valami

az egykori / császári és királyi hadi útra. Bár néhol volt / egy-két furcsa kőoszlop,
amely Merkúrnak, / a bokáján szárnyakat viselő, gyors lábú istennek // lépteire
utalt vissza. (...) // És senki se tudja, mondta / apám, hogy kinek lép lába nyomá-
ba, aki itt jár.

Az immár csak a tehéncorda hajtására szolgáló út, a szó szerint széttiport kulturális hagyomány, a kollektív felejtés nehézkedése, ahol „Merkúr neve sem jelentett már többet, mint / az autóforgalmazó céget”, mintha visszavonná a számárlegelő civilizálhatóságának a reményét is. Ugyanakkor a költői tekintet mégis más fénytörésbe állítja ezt a vidéket, mint akár csak a *Nincstelenek* gyermek elbeszélőjének rezignált pillantása. A *Bukolika-tájban* legszembetűnőbb gesztusa ugyanis, amiről mindeddig még nem esett szó, a falusi világ totális átmitizálása.

*

A versek beszélője a falubélieket rendre „istenekként” nevezi meg, mi több, mindegyik vers címe megad egy kulcsot, egy-egy antik mítoszra építve. A középső ciklus nyitóverse, *A Deukalion Termelő Szövetkezet* az apa mitikus vétségét beszéli el, akít a téesznek okozott kár miatt kivet magából a falu közössége. Itt az „istenek” fogalma még nincs kibontva, az anya és az apa figurájával „a falu” és „a téesz” áll szemben; a vers teremtéstörténet-paródiaként is olvasható nyitása („Amikor az istenek vizet bocsátottak a földre, / az átemelő szivattyút épp apám kezelte”) még akár valódi isteneket is takarhatna. A második verstől, a már idézett *Bécsikék, legyek*től nyilvánvalóvá válik azonban, hogy az „istenek” kitétel a falu lakóit illeti – és kizárólag őket, a faluba kívülről érkezőket, például a „műemlékiseket” vagy az ugyancsak alkalmi látogató inszeminátort nem.

A kötet lapjain ugyanakkor a falusiak nem is annyira mitikus lényekként, hanem, ha lehet így mondani, az antik istenvilág emanációiként nyernek alakot, a látvány pedig, amit a mítoszi és az élettrajzi világ egymásra vetítése létrehoz, sajátosan vibráló, szellemképes lesz. Ezek az istenek ugyanis, akik egy különös, saját szabályok szerint működő, zárt közegben élnek, csak a gyerekkorát felidéző felnőtt tekintetnek a prizmáján keresztül tűnnek fel isteni színben, ugyanakkor ki vannak szolgáltatva a külvilág hatásainak – lásd a téesz nagy reményekkel övezett, ám mindenkit kiábrándító zárszámadását a *Hermész, a tolvaj isten* című versben.

Mindez a versnyelvben is plasztikusan megjelenik. A falu átmitizált világát leíró szabadversekre az antik időmértékes verselés, mindenekelőtt a hexameter vet árnyékot, gyakran használva az adóniszi kólont (tá-titi-tá-tá), ami mondatvégen-sorvégen elhelyezve a görög idillköltők kedvelt fogását, a bukolikus dierézist idézi: „Apám hitt benne, hogy a mostani / ötéves terv már elhozza a jobb életet minékünk is” (*A Deukalion Termelő Szövetkezet*). Itt érdemes megjegyezni, hogy Szuromi Lajosnak, akinek az emlékére a nyitó és záró ciklus gyászversei születtek – ahogy arra Kórizs Imre kritikája (*Lucus a non lucendo, Mozgó Világ, 2022/6*) felhívja a figyelmet –, „legfontosabb kutatási területe a verstan, azon belül is a hexameter volt, két könyvet is írt erről a versformáról”. Ám a második ciklus végén a falu világát elhagyó két költemény, valamint a két keretező gyászvers alapvetően jambikus: az „antikizáló” és a „modern” költői dikció ilyenformán határozottan elkülönül egymástól.

Ha a hagyatékban maradt anyag – mint ahogy azt a függelékben maradt versek sejtetik – nem is tekinthető véglegesnek, Borbély tervezete, a költemények sorrendje roppant tudatos szerkesztésről tanúskodik, a versek közötti kötések határozott ívet rajzolnak ki. Az első vers, *A Deukalion Termelő Szövetkezet* az özönvízmitoszt és az apa kiközösítéshez vezető vétségét írja egymásra. A következő, a *Bécsikék, legyek* – amint már arról szó esett

– a paraszti élet ciklikusságát, illetve az idill és pusztulás együttállását rajzolja meg, míg a harmadik, *A paraszt Párkák* átfogó panorámát fest a faluról, illetve a zárt világban öröklődő mentális mintázatról: „Mindent pont ugyanúgy kell, mert / ez a rendje. A mozdulatok sose vágytak lenni / mások, se az ugratások, a viccek, az átkok és / a remények se”. A ciklus elején álló három költemény pontos expozíciót nyújt tehát mind a közegről, mind a család történetéről. Ezt követi *A Tinószemű*, amely egy tehénnek, a család kedvenc tehénének a történetét beszéli el, miközben az anya alakjára irányítja a figyelmet – ehhez az állathoz ugyanis nemcsak a boldogság kivételszámba menő pillanata kapcsolódik („Meglepetés volt az üsző, / ajándék, anyámat akkor láttam örülni”), hanem a lelkifurdalással terhelt tragikus vétség is, amikor a kiszolgált jószágot leadják a vágóhídra:

Anyám / nem akarta. Sírt, mikor elvitték. Manci szelíden lépett / fel a platóra.
Tehénszeme éppolyan szomorú volt, / mint amikor megláttam először. Mélyfekete,
jámbor és / szomorú. Istenem, Istenem, mormogta anyám, ne ítélj meg.

A következő vers *A Graiak ős haja* a szülők nélkülözésekkel terhes életéről szól, és a rablógylkosság képeibe torkollik. A két egymást követő vers befejezése határozottan rímel egymásra, s az utóbbi megrendítő zárata felől olvasva nagyobb nyomatókat és többletjelentést kapnak a korábbi költemény végén a szemek, a látvány, a vétek motívumai:

És amikor már minden megvolt, mire vágyott, / már semminek se volt többé értelme.
A tükrös / szekrény bal lába és a szobajtó közt a földön / volt a legnagyobb vértócsa,
megalvadva, amit / kis lapátra kapartam. Csak feltételezem, hogy ez / volt az apám vére.
De ez előtt a tükör előtt volt / az a jelenet, amikor valakik agyonverték őket,
/ a rettenetes Gorgók látták, és a Medúza-fejű / tükrös szekrényben maradt ott egy lenyomat.
És // az alvilágnak ez a hideg szeme látta a képet,
amelyet / az anyám látott legutóbb, mint az utolsót még az időben.

Nem folytatom a kötések áttekintését. Talán azt érdemes még megemlíteni, hogy a *Merkúr a határba* korábban már említett Petőfije előtt (akiről a vers beszélje először el sem akarja hinni, hogy valóban ezen a vidéken járt), az előző versben (*Ekhó a verandán*) már felbukkan egy másik költő figurája – mégpedig Petri Györgyé, akiről a beszélő viszont épp azt feltételezi, hogy egy szociológiai kutatás felmérőjeként annak idején igenis náluk járhatott. Ezek az összecsengések arról tanúskodnak, hogy Borbély Szilárd nagyfokú tudatos-sággal állította össze a kötetét, amely arra invitál, hogy lapozgatás helyett inkább folyamatos szöveggént olvassuk.

A *Hermész, a tolvaj isten* elkiserítő kimenetelű tévesz-zárszámadása egy családi veszedésbe torkollik, majd a vers így zárul: „A ház megroggyant tetején / pedig ültek az Erinnüszek. Ültek és vártak.” Az olvasó, aki itt már ismeri az utalás hátterét, jól tudja, hogy az Erinnüszek mire várnak, és hogy miféle tragédia következik a vers jelen idejéhez képest a jövőben, egyszersmind a mitikus idő állandó és kérlelhetetlen jelenében. Ez a zárlat köt át a középső ciklus két befejező verséhez, amelyek kivezetnek a falu gyermekkori világából, és a következmények felől beszélnek el a feldolgozhatatlan traumát.

A *Próteusz a pszichiátrián* a kötetnek – egyszersmind Borbély költészetének – az egyik csúcspontja, amely az alakját folytonosan változtató tengeri isten alakjára írja rá a pszichiátrián meglátogatott, idős apa figuráját. Érdemes megfigyelni a versben a próteuszi közeg, a víz alakváltozásait. A szuggesztív felvezetésben az épület előtti betonmedence már üres, kiszedték belőle az aranyhalakat, mert fuldokoltak a túlságosan meleg, oxigénhiányos vízben: „Az őszutó a búcsú évada. Az elszivárgó víz homálya”. Ezután kerül sor a találkozásra a pszichiátrián fekvő apával: „A szokásos kérdések után hallgatom a / szo-

kásos válaszokat, melyeket a dermedt arcú / öregember mormol. Csak mormolása él, mint / a vizeknek. És egy tele pohár a szekrényen figyel". A mocsár, a pára, az izzadság, az isztriai tengerpart, a vízként elfolyó emlékek, a vizek fölött lebegő hang, mint ahogy a szárazság, a beszédképtelenség, a szomjúság és a fullasztó légszomj is a versen végighúzódó motívumcsoport. Ebben az írásban nincs elegendő hely versszakról versszakra számba venni ezeket a képeket, pusztán jelezni tudom, hogy Borbély Szilárd mennyire aprólékos és precíz munkával építkezik. Próteusz faggatása már a görög mitológiában sem egyszerű feladat: az *Odüsszeiában* Meneláosz bírja szóra, ám miközben foglyul ejti, az isten különféle állatok, majd víz és fa alakját ölti magára, mielőtt végül visszaváltozna öregemberré, és válaszolna a spártai királynak. Borbély versében szó sincs efféle sikerről. A démonokkal viaskodó páciens az elfekvőben, a gyász traumáját hallgatásba fojtó férfi, a fia álmában megjelenő és a nyakában ülő alak (a kép nyilvánvalóan a Jézust a vízen átívó Szent Kristóf tradicionális ábrázolásának a parafrázisa), az apa emlékére alapított város – ezek mind-mind az apa próteuszi alakváltozatai, ám a versbéli istenalak végül nem ad választ az őt faggató kérdésekre.

A középső ciklus záró verse az *Ikarosz a lakótelepen*. Borbély itt a lakótelep és a Daidalosz építette krétai labirintus képét kopírozza egymásra („Mert itt mindenki utat téveszt”), a zárlat pedig szinte rákényszeríti az olvasót, hogy a költő öngyilkossága felől olvassa a művet: „És már nem repülni vágytam, csak zuhanni”. Mellbevágó végszó, még akkor is, ha a könyvnek nem itt van vége, hiszen az anyagot a két gyászvers keretezi.

Mindemellett föl kell tenni azt a kérdést is, hogy ebben a rendkívüli következetességgel felépített kötetben vajon hol található meg a helyét a függelék két verse, legalábbis abban az értelemben, hogy a kötetanyag mely rétegeihez kapcsolódnak. A *Pegazus, szárnyak* két emléket ír egymásra, a gyerekek játékát a tollseprűnek használt libaszárnyakkal, valamint egy ló elpusztulását – a pegazus, ha úgy tetszik, nem áll össze ebben a világban. Ez a vers minden további nélkül illeszkedik a második ciklus közepéhez, az expozíció túl és a zárlaton innen, például a gyerekek kis híján tragédiába torkolló, brutális játékát felidéző *Dionüszosz és a pucák* társaságába. A másik költemény, a *Kirké, disznószíve* azonban már fogósabb kérdés, közvetlenül célozza ugyanis a kötet súlypontját adó tragédiát. A vers első fele egy disznóvágást idéz fel, mitologikus felhangokkal (a belső szervek vizsgálata, tiszta és tisztátalan elválasztása a bélmosás során). Aztán váratlanul kitágul az addig ábrázolt világ:

Még / csak az udvar fénylik, mint egy sziget, / amelyet körülvesz újra a csend, meg / az ég, a koromsötét éjszaka vége, a / félelemé és a gyilkosság utáni üresség. / Mert az istenek elveszik azt, mi az / övék. Amit adtak, egyszerre veszik / vissza mind és örökre, nem adnak érte / cserébe semmit. Így hányódott Odüsszeusz / is a tértelen önvád és a sötét szavak / bűvöletében, ahol csak szigetek várták, / szigetek a szigetek után és az éjben / fényketrecek követték benne egymást, // a semmiben, amelyet nevezhet a nyelv / tengernek, óceánnak, hónak, jégnek akár, / mert a víz ábrázata mindez.

Kirké neve egyedül a vers címében fordul elő. Tudható, hogy Odüsszeusz sikerrel hagyta maga mögött Kirké szigetét, miután elérte, hogy az istennő ismét emberi formát adjon a varázslatnak a megfelelőjét. Akárcsak korábban a tehén vágóhidra küldése, az állat megölése itt is az elkövetkező tragédia előképe. Úgy gondolom, hogy ezeken a pontokon a kötet elrugaszkodik a pogány-antik mintáktól, és a keresztény hermeneutika felé mozdul el, az előképi értelem határozott alkalmazásával. A „gyilkosság utáni üresség” – Pilinszkyt visszhangzó – fordulata, anélkül, hogy megnevezné, egyértelműen a rablógyilkosságot

helyezi a szöveg centrumába. A rablótámadásra (ez Borbély korábbi esszéjéből, az *Egy bűntény mellékszálaiból* tudható) karácsonykor került sor, és a vers zárata nem hagy kétséget az előkép értelme felől:

A leghosszabb éjszaka csendje / közel volt. De a sikolyt követő búz belepte / a tájat. Anyám ilyenkor ült bent a konyhában, / a rádiót felhangosította egészen, hogy elnyomja / a kinti halál visítását, és a szemébe a könnyek / vize vezetette be a fényt csak, míg az arany / pöttyös mintájú findzsába, amelyet máskor / sose vett volna elő a stelázsiból, az apró gerezdű / fokhagymát pucolta lassan, a vöröshagyma után, / mert ez marta ki két szeméből a könnyet. És / hallgatta az öt órás hírek előtti zenét, hisz az / istenek a harmóniákkal üzentek az éteren által.

A *Kirké, disznószíve*, ha ki is maradt Borbély utolsó tervezetéből, egyike a *Bukolikatájban* kulcsverseinek.

*

A *Próteusz a pszichiátrián* végén olvasható egy *Ajánlás* címmel ellátott strófa:

Sosem tegeztelek, míg éltem. Megbocsáss most. / Nem tiszteletlenség, ha mégis ezt teszem. De / halottakat az ember hogyan magázzon? Mert / nincs ott korkülönbség, ahol nincs idő. Csak / a nyelv marad talán, a grammatika eltűnő / személye a felelősség elmosódó tengerének / partján. Jel csupán, amit kimos a beszéd / áradása után a hallgatás apálya. Egy hang lebeg / a víz felett, amely nem önmaga. Csak mint a / visszhang, úgy van, útban önmagához.

Az elégikus költemény itt egyértelműen gyászversként határozza meg magát, és a megszólítás lehetetlenségét, a nyelvi formák használhatatlanságát hangsúlyozza. Ez az a pontja a kötetnek, amely határozott mozdulattal csatolja a középső ciklus anyagát a kerekezéshez, a *Gyászvers Szuromi Lajos halálára* két változatához.

A két versváltozat egyidejű beemelése a kötetanyagba egyszerre mehökkentő és erőteljes gesztus. Mindkettő datálva van, és eszerint a rövidebb verzió Tatán született 2010. augusztus 9–10-én, a hosszabb pedig augusztus 11-én hangzott el a gyöngyösi alsóvárosi temetőben. A második vers csak kis mértékben írja át – jobbára pontosítva – a korábbi, viszont jelentősen kibővíti.

A meglehetősen nehezen rekonstruálható gondolatmenet központi kérdése a test és az én közti távolság, valamint a test formákra utaltsága. A beszélő felteszi a kérdést, hogy voltaképpen kihez is szól egy gyászvers (ezúttal az első, rövidebb változatot idézve): „Hogyan búcsúzzunk attól, akihez nem / beszélhetünk többé – csak róla mindig?” Ha nem a porrá lett testhez beszélünk, akkor valójában ki volna a búcsúztató hallgatósága?

Borbély két gyászversének az adja a különös nehézkedését, hogy nem érinti a halhatatlan és individuális lélek koncepcióját, nem foglalkozik vele. Ami itt marad közöttünk, több és kevesebb is a testi létezésnél:

A testben nincs idő, ezért halandó. / Csak a beszéd halhatatlan és az én. / Az én. Ti-tá... egy jambus az. A beszéd: / formatartó. Ezért örök. Mint minden / gondolat, amelynek hangot adtak.

Miközben tehát a *Bukolikatájban* gerincét a daktilikus verselés határozza meg, a jambus itt speciális – mondhatni, egzisztenciális – szerepbe kerül. A beszéd, a hang, a gondolat az

egyetlen, amit szembeszegezhetünk az elmúlással. Tekintsük azonban akár kielégítő, akár sovány vigasznak, ne feledjük, hogy mindez nem a kötet utolsó szava, hanem éppenséggel a felütése, az alaphangja – a nyitóvers állítása. A lezárás nem ez, hanem a gyászvers továbbírt változata.

A két verset összeolvasva azonnal szembetűnik, hogy a *Gyászvers Szuromi Lajos halálára* kötetzáró változata elégikus-idilli képekkel dúsítja a szöveget („Csak rézsút behulló fénysugár a sétaút / fölé lehajló ágközön. A pazar tollazatú fácán- / kakas rikoltásaként metsz bele az álmos délutánba”). A legjelentősebb különbség mindazonáltal a középtájon található mintegy tizenhárom soros betoldás. Ezúttal hosszabban idézek, a betoldás a harmadik mondattól veszi kezdetét, és az utolsó előtti versmondattig tart:

Amikor a fájdalom már / csak a testnek fáj, akkor már nem fáj elbocsátani, / akit a fájdalom jelent. A fájdalom fiát, aki mint / az urna, már olyan csupán. Csordultig telve indulással, / mint egy folyó, amely a partra lépni vágyik. Túl a / távolba hullámzó dombokon. A kéklő határokkal / lassan szakítva visszatér a testet jelentő forma. Egy / nyom csupán, amely jelent magában még az / itt maradtnak emlékeket. A port a hamu. A hamu / az por csupán. Szavak tesznek köztük csak / különbségeket. Csak a jelentés tud hosszában / választani el. Vagy keresztben vágni ketté, mint / az ásó a földben tekergőző gilisztát. A csillag- / poros égen közöny. A föld emberhamuszürke / arca döbbenetbe fordul. Itt az éj. Leszállt a harmat / is. A márvány mintha könnyezne néha mégis / reggelente. *Et. In. Arcadia. Ego.* És csónak alakú / fejfák, kereszték, faragott kövek úsznak el a lét / vizében szemünk előtt.

Borbély egyfelől itt is szigorú kötést szerkeszt, a kettévágott giliszta képe ugyanis az ezt megelőző költemény, az *Ikarosz a lakótelepen* soraiból köszön vissza, az ablakból kihajított macskakölyök holttestének a leírásában. De jóval fontosabb ennél az *Et in Arcadia ego* megjelenése. Ha komolyan vesszük a szerzőnek azt a gesztusát, hogy egyazon vers két változatát helyezi el a kötet elején és végén, akkor a köztük elhelyezett ciklust olvashatjuk úgy is, mint a kezdő vers pontosításához és kibővítéséhez vezető utat. Mintha csak annak a lehetőségét vette volna szemügyre Borbély Szilárd, hogy az *Et in Arcadia ego* kijelentés vajon beépíthető-e, és ha igen, milyen módon építhető be a mestere búcsúztatójára írt gyászversbe.

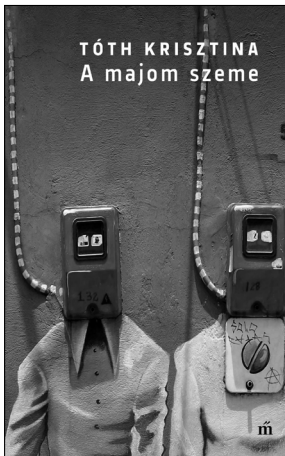

TANMESE AZ ESZMÉLÉSRŐL ÉS A HATALOMRÓL

Tóth Krisztina: A majom szeme

Tóth Krisztina legújabb regénye, *A majom szeme* meg akar mutatni valamit a hatalom és az annak alárendelődők működéséről. Hiába ért egyet az olvasó e program szükségességével, s bizonyos technikáiban hiába nagyrészt jó a könyv, sőt, nem mentes az ötletes eljárásoktól sem, a műegész nem igazán lesz több a részek összegénél, az „üzenet” egyértelmű, dilemmákat nem vet fel, pusztán illusztrálja – igaz, elég elegánsan, és a disztópiákra általában jellemző módon – a tételt.

Helyenként egészen lázban tartó történet bontakozik ki *A majom szeme* lapjain, a megfélemlítő sejtető és késleltető narratív technikák keltette feszültségekkel, de ami a leginkább benne tart bennünket a sztoriban, az a világépítés és -ábrázolás módja. Tóth remekel abban, ahogyan hosszas expozíciók helyett a szereplők valóságát a világukban való létük, közérzetük, társadalmi helyzetük, viszonyaik által írja le. Fokozatosan derül ki, hogy a mű jelenében egy EÖK (Egységes Össz nemzeti Kormányzóság) nevű rendszerben vagyunk, néhány évvel egy polgárháború után, és eddigre a jómódúak és a szegények közötti szakadék olyannyira látványosan elmélyült, hogy az életterekért folytatott küzdelem során szegregátumokra és védett területekre oszlik a meg nem nevezett nagyváros, miközben a folyamatos megfigyelésnek való kitettség, az áramszünet, a hatalmas árak egyik társadalmi réteget sem kímélik. A főbb szereplők foglalkozásain keresztül belelátunk az oktatási, az orvosi és a szociális rendszerbe, s ezáltal azokba a módszerekbe, amelyek révén a hatalom mindannyiuk múltját, jelenét és jövőjét uralja. És amelyekhez már szinte fáradt közönnyel (Giselle és Petra) vagy épp narcisztikus kéjjel (dr. Kreutzer) aszisztál mindegyikük, amíg nem a saját túlélésük (a *boldogulás* túlságosan optimistán csengene) forog kockán. Több kritika méltatja joggal a szereplők (esetenként jellemalakulásának) lélektani kidolgozottságát: az ellenpontozások által

vagy a másik szereplő fókuszán keresztül értelmezett gesztusok és attitűdök gyökereire később fény derül, vagy visszavezethetők lesznek múltbeli sérülésekre, de nem annyira szorosra fűzve, hogy egy-egy személy csak logikai láncolatok eredménye, s ekképpen papírizű figura lenne.

A legtöbb szereplő magának valósága nem is olyan meglepő, hisz múltjuk egy-egy részletének feltárásából világossá válik, hogy nemcsak a politikai berendezkedésen, hanem a személyes életükön belül is eljátszotta valaki a bizalmukat, megvonta tőlük az igazi gondoskodást. De igazából nincs pri-

---

Magvető Kiadó
Budapest, 2022
352 oldal, 4499 Ft

vát szféra sem, csak kitettség, a közös terekben a feszültség, a saját és a másik szabályainak összeférhetetlensége. Giselle, az Új Egyetem tanára szürke monotóniában él férje mellett, a köztük lévő távolságot a párologtatni való vízzel teli lábosok tevés-vevésének jelenetében járta csúcsra a regény; dr. Kreutzer, Giselle pszichiátora nemcsak testileg-lelkileg tartaná kontroll alatt a feleségét, Petrát, de lakásukban semmilyen, még a vizespohár hagyta foltokat sem tűri; dr. Kreutzer is fulladozik az anyja mocskos lakásában, ahol a férfi öccsének halála óta nincs karácsony. Kivételt csak a fiatal pár, Albert (aki azt hiszi, Gizi [Giselle] az anyja, aki szülés után lemondott róla, ezért elkezd követni) és Bianka otthoneremtő kísérlete jelent – de egy önkéntes akciójuk kilátástalanná teszi sorsukat. A bizalom terei tehát szintén a kiszolgáltatottság helyei, az intimitás legmegalázóbb kizsákmányolásává pedig a pszichiáter vezetete napló válik a nő pácienseivel folytatott szexuális tevékenységéről.

A rendszerben betöltött pozíció, a szereplők jelleme és a tárgyi valóságuk közötti viszony érzékeltetése révén lepleződnek le a hatalmi játszmák. A fentiek mellett ennek a leleplezésnek egyik narrációs módja a különféle nézőpontok megmutatása. Bár a perspektíva- és szólamváltások, a fejezetek közötti és azokon belüli időbeli ugrások, az egymásra felbukkanó epizódfigurák nagyon gyakran megakasztják a szöveg folyását (amely egy ütős első fejezet után amúgy is igen nehezen indul be), olykor pedig szükségtelenül tér vissza a regény egy-egy már megismert történés körülményeinek a részletezésére (például arra, hogyan találta meg Gizi a naplókat – nem is túl meggyőző, hogy mi készítette a keresésükre), mégis van jelentésteremtő funkciójuk abban a tekintetben, hogy ütköztetik a különböző szereplők tudását, és az olvasónak is többször fölül kell írnia a sajátját. Ekképp járul hozzá az elbeszélés módja annak kidomborításához, ami Tóth Krisztinát részben az *Akvárium* című első regényében is foglalkoztatta: amikor az embereknek nincs, vagy csak megkétszerezve lesz rálátásuk a saját valódi helyzetükre. Giselle viszonyba keveredik a pszichiáterével, ami felélénkíti, de mire elkezdik tervezni a közös jövőt, a nő felfedezi szeretője naplójából, hogy ő is csak egyike a rengeteg páciensnek, akiket az orvos behálózott, akikkel visszaélt, és akiknek a nemi szerveiről és együttléteikről feljegyzéseket készített. A válófélben lévő és a regény során az elhunyt anyja lakását takarítgató dr. Kreutzer pedig a kormányzóval együttműködve egy radioaktív szivárgást megállító titkos akció előkészítésében vesz részt, és a háttérinformációk birtokában, illetve a kormányzó bizalmát élvezve nem is gondol arra, hogy egy olyan paranoid és kegyetlen állam számára, ahol az elfekvő betegekkel hamis bűnök bevallását íratják alá, ahol a lakókban állandósult a fenyegetettség és a bizalmatlanság, ahol arról tartanak tréningeket, hogyan kell a szegregátumok kérvényezőit hatékonyan elutasítani, ahol a diákoknak köztudottan hazugságokat tanítanak, ő maga is ugyanúgy egy könnyen kihasználható és szükség esetén kiiktatható elem. Az ő eszmélésére csak a regény legvégén kerül sor.

A *majom szeme* nem csak két főszereplőjére koncentrálna, hiszen több epizodikus szereplő élettörténetének elbeszélésére is sor kerül. Károlyi Csaba kritikájával¹ egyetértve furcsának tartom a regényszerkezetet, ráadásul egy-egy elágazás az egész felől nézve kevésnek s így inkább fölöslegesnek tűnik (például a 7. fejezet a két munkásról, egyikükbe belecsap a villám, aki újra felbukkan a mű vége felé, viszont nincs jelentős szerepe a továbbiakban sem), de túlnyomórészt fontosnak bizonyulnak a kitérők – ha nem is mindig érthető az elhelyezésük –, amelyek a motívumok összekapcsolásával jelzik, hogy a cinikus játszmák mindent átszőnek. Egymást tükröző jelenetek és helyzetek, fejezetcímek terelik a figyelmet ezekre a hasonlóságokra, hangsúlyozzák, hogy nem izolált esetek a személyes történetek: a rossz közérzet, a szorongás, az egymással való visszaélések, a boldogtalanság általános. Olykor szubtilisan rímelve egymásra mondatok, mint amikor Petráról megjegyzi az elbeszélő, hogy „ő lélekben már nem is lakik itt” (175.). Ez a legna-

¹ Károlyi Csaba: A boldogtalanságról. *Élet és Irodalom*, LXVI. évfolyam, 25. szám, 2022. június 24. <https://www.es.hu/cikk/2022-06-24/karolyi-csaba-/a-boldogtalansagrol.html>

gyobb természetességgel az elbeszélésbe szótt mondat rögtön felidézi dr. Kreutzer 120 oldallal korábbi gondolatát egy fejtűltetést szenvedett majom fényképe kapcsán, hogy vajon hol lakozik az állat lelke. Vagy szembeszökhetnek a fény és különböző formáinak említései (fényoszlopok, villámcsapás, napfény játéka a bőrön), ami a tudat, értelem, a megvilágosodás jelképeként összekapcsolható az eszmélés mozzanataival. Az említett eljárások és motívumok ráerősítenek felszínes összefüggésekre az egyénnek a hatalom viszonyhálójában betöltött szerepét, illetve annak a közhangulatra gyakorolt általános következményeit illetően, de mélyebbre nem tudnak vinni a probléma megértésében, és gondolatilag sem válnak izgalmas rendszerré.

Még a regény talán (tipográfiaiailag is) leglátványosabb elemei, a fejezetcímek hatásossága is megreked felúton. Félkövérrrel szedett, leginkább verssorba illő szintagmák, amelyek minden esetben egy-egy másik fejezet szövegtestéből származnak. Címként találók, áttételesen témajelölők, a szövegen belül egyik-másik a különlegessége miatt újabb kizökkentő tényező, viszont – gondolom – szükséges ez a különlegesség ahhoz, hogy feltűnjék az olvasónak az ismétlésük. Bár gondoskodik erről a szerző azáltal is, hogy a fejezeten belül szintén félkövérrrel emel ki minden ilyen máshol fejezetcímme avanszáló részt. Számomra kérdéses ennek a folyószövegen belüli kiemelésnek a szükségessége: arról árulkodik, hogy nem bízik a szöveg/szerző abban, hogy megoldásai működésbe lépnek, s mindenképp szeretné, hogy az olvasó előbb-utóbb észrevegye a játékot. De ha észre is veszi, valóban nem biztos, hogy gazdagodik vele a jelentések tárháza. A 141. oldalon az „ezer őz égett” egy bozóttüzekekről szereplő cikk parafrázisában szerepel, a cikket Gizi nővére olvassa egy radikális lépésre készülve amiatt, hogy a férfi, akibe szerelmes, nem tudja elhagyni érte a családját. A 64. oldalon kezdődő fejezet címeként már találkoztunk ezzel a szintagmával, az a rész dr. Kreutzer viszonyairól szól, egyik nőjét az elbeszélés „ikszlábú őzsutá”-hoz hasonlítja. Ilyen s ehhez hasonló finomságok felderítésével lehet bibelődni olvasás közben, amikor a félkövér szókapcsolatok reminiscenciákként az ismerősség érzését is megteremtik nyelvileg-képileg, azzal párhuzamosan, ahogyan a regény fenntartja az ismerősség érzését az ábrázolt világgal kapcsolatban – ugyan direktan nem jelölt, de sejthetően a jelenlegi Magyarországon zajló társadalmi-politikai folyamatok következményeinek továbbképzése a mű. A finomságok azonban mégsem szerveződnek bele eléggé ennek a világnak az elmondhatóságába, végső soron nem hatnak a mélyebb rétegekre. Kiss Tibor Noé *Beláthatatlan táj* című regényében például, ahol az oldalak alján szerepelnek hasonló, valamilyen módon a főszövegből kiemelt lírai töredékek, sokkal inkább tűnnek a szövegvilághoz illeszkedőnek, abból következőnek, mert ott mintha a kómában lévő lány töredezett tudatfutamainak kivetülései lennének, amelyek végigkísérik egyfajta elemelkedettséggel, a történő életen s így a társadalmon kívülről a másik három főszereplő nagyon konkrét rágódásait.

Nem pusztán a félkövér részekben érhető tetten a képi látásmód, amely Tóth Krisztina verseiben kiváló, zsigeri hatásokat tud magába sűríteni, de epikájában még keresi az értelmét. A regény elején, főként az egyes szám első személyű szereplői szólamban mesterkélten lírai a szöveg: „**Mennydörgés hangját görgette** le a huzat a mélybe...” (10.) – így mesél Giselle, de hasonlóan a harmadik személyű narrátor is. A mű mintegy kétharmadától kezdve érzem úgy, hogy megtalálja medrét ez a kifejezésmód, természetesebben hat, miközben nem veszíti el plasztikus atmoszférelíró képességét: „A város még el nem üszkösödött, működő részeiben futottak az utak szürke vénái, fázósan keringett az élet” (212.), „Levette a szemüvegét, megtörölte: az egész tudata bepárasodott a réműlettől” (221.), „csak feküdtem bezárva a testemben, mint valami húsból épített szoláriumban, ami csak intenzív sötétséget sugároz befelé” (222.).

A regény központi motívuma nyilvánvalóan a majom szeme, amelynek alapjánál – akárcsak az *Akvárium*ban – egy konkrét tárgy áll: dr. Kreutzer figyelmét már gyerekként

megragadta egy fénykép, amely az 1970-es években dr. Robert White vezette elhíresült kísérletek egyikét, a fejátültetést követően felébredő majmot ábrázolja: „a roncsolt, két részből összevarrt, meggyötört testbe egyszer csak megérkezett, pontosabban visszatért a csodálkozó, a világ lehetetlenségén megütköző, ámuló lélek. Ez az, ami az orvost már diákként is annyira megragadta, és ami miatt azóta is úgy ragaszkodott ehhez, **az eszmélés pillanatát megörökítő** felvételhez. (...) a dilemma arról szólt, hogy a majom lelke, vagyis az a meghatározhatatlan valami, amit annak szoktunk nevezni, hol lakozott, ha lakozott valahol egyáltalán” (51–52.). Amint már a fentiekből is kiderülhetett, Tóth Krisztina minden akadályt elhárít az értelmezés útjából, pontosan tudjuk, hogy a majom eszmélése és a szereplők eszmélése között analógia áll fenn (lásd még – többek között – az olyan magyarázó mondatokat, mint a regény zárómondata). Szerencsére marad tér az értelmezésre, ha továbbgondoljuk, hogy a lélek és a tudat mibenlétének kérdése hogyan szűrődik át, kevésbé expliciten, a többi szereplő dilemmáin: Giselle-t tulajdonképpen főként a saját személyiségének mibenléte foglalkoztatja, erről tanúskodnak például a nevével kapcsolatos tünődései („Lehet, hogy ha nem Gizinek neveznek el, egészen más-képp alakult volna minden”, 107.); Petra az önvédelemre rendezkedik be („Mivel nem tudott kiköltözni a lakásból, a közös élet teréből, apránként kiköltözött saját magából”, 178.), de ha dr. Kreutzer saját vallomásai mögé tekintünk, nyilvánvalóvá válik, hogy őt a lélek és a tudat kérdése végső soron a másik fölötti kontroll és a manipuláció lehetőségei miatt érdeklik.

Ha a pszichiáter regény végi, hatásos, de nem előreláthatatlan sorsa méltó büntetés-ként olvasható, mégsem megnyugtató, mert az EÖK részéről nem igazságszolgáltatás, hanem tisztogatás eredménye, a rendszer működik tovább, önmagába záródva. Disztópiaként szokták megjelölni *A majom szemét* a társadalomábrázolása okán, de fordulatossá cselekményében és lélektani felépítettségében van valami a pszichothriller zsáneréből is,² amellyel talán nem egyértelműen hozható összefüggésbe a poétikus nyelvi kidolgozottság – a költő Tóth Krisztina látásmódja és nyelvhasználata –, illetve még a helyenkénti gunyoros hangnem, az enyhén groteszk szituációk sem, amelyek viszont a szerző novellisztikájától nem idegenek. De ha valamiben újszerű a regény, akkor ebben az érdekes ötvözetben az. Minden egyéb vonatkozásban, még egy-két fennmaradó rejtélyével és az összetett figuráival is, a vége felől szemlélve inkább egyértelmű alkotás, amelyből leginkább csak a kiszolgáltatott majom rémisztő szemére fogunk emlékezni.

---

² Lásd Domján Edit: Ahol zsarnokság van. *Revizor*, 2022. 09. 01. <https://revizoronline.com/hu/cikk/9716/toth-krisztina-a-majom-szeme>

AZ ÚJRAKEZDÉS ALBUMA

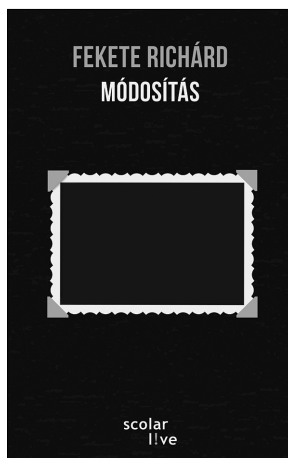
Fekete Richárd: *Módosítás*

Fekete Richárd *Módosítás* című verseskötetének újdonsága, hogy meglepően réginek tűnik, mintha itt hagyták volna a múlt század hatvanas éveiből: „Kocsonyás ég, lucskos talaj, / nyugodt erdő. Nincs semmi baj! / Egy éve, hogy más ablakon / világít ki az otthonom.” – kezdődik a kötetnyitó, Zek Zoltán *Sirály* című versének átirataként is értelmezhető *Ünnep*. Páros rímet alkalmazó négysoros, felező nyolcasokban írt strófaszerkezet. Egzisztenciális tartalmakkal feltöltődő tájszimbolika. A versbéli figyelem jól követhető, kintről befelé tartó mozgása, melynek köszönhetően a természeti képek hangulati tartalma a megszólaló elhagyatottságának kifejeződésévé válik. Iróniának, poszt-iróniának semmi nyoma, csupán egy hol jobban, hol kevésbé rejtőzködő megszólaló van jelen, pőrén és őszintén. Az itt felsoroltak mind olyan fegyelmezett – és klasszikus – versépítkezésről tanúszkodnak, amely a kortárs, gondolatrítmust vagy montázslogikát követő, hiperreflexív líranyelvektől egészen eltérő. Voltaképpen ebben ragadható meg a kötet tétje is. A *Módosítás* kapcsán poétikai szempontból az válik kérdéssé, hogy miképpen lehetséges a későmodern esztétizáló tradícióját élővé tenni autentikusan – elkerülve a posztmodernről kezdve alkalmazott palimpszesztszerű hagyományhasználatot.

A *Módosítás* a maga korszerűtlenségével jelentősen eltér a szerző előző, *Bányaidő* című kötetében megmutatott költészettől – részben talán erre a poétikai váltásra is utalhat a kötet cím. A 2015-ös *Bányaidő* egyértelműen illeszkedett a kortárs költészet fősodrába, amely a családi történetek, generációk közti különbségek, nemzedéki tudat, illetve a rendszerváltás emlékezete és a közérzetiség szempontjai mentén dolgozta ki a maga élőbeszéd alapuló, ugyanakkor mitizáló nyelvezetét. A *Bányaidőt* mégis megkülönböztette ettől a fősodortól a témája, ugyanis az addigra elfeledett, történeti relikviává változott miliőt, a bányászközösségek nyelvi, kulturális közegét, illetve e közeg felszámolását kísérő társadalmi problémákról való beszédet emelte be a kortárs irodalomba. Pepitában: amíg Fehér

Renátó a határsáv fogalmában találta meg a „Ká-európai-ságot”, Fekete Richárd hasonló invencióval a bányászlét szokásrendjén és hiedelemvilágán keresztül fogalmazta meg azt. A társadalmi emlékezet azonban a szerző új kötetében jóval kevésbé hangsúlyos. A *Bányaidő* különféle műfajokat és regisztereket variáló, többszólamú beszédmódjához képest a *Módosításban* egy immanensebb költői nyelv jelenik meg, amelyet kizárólagosan a beszélő érzelmeinek és emlékeinek a szubjektivitása határoz meg.

A szerző nagyon is tudatosan választotta ki kötetének poétikai irányvonalát, erre utal a Várady Szabolcs *De meny-*

Scolar Kiadó
Budapest, 2022
60 oldal, 1990 Ft

nyire című kötetéről írt kritikája is (Alföld, 2020/1). Amit Fekete Richárd a hetvenes évek után született költőkkel kapcsolatosan megjegyez, azt akár a saját költészeti gyakorlatára is vonatkoztathatjuk: „a hetvenes évek után született költők között nagyon ritka az, aki érdemben, tehát nagy formakultúrával és hatásos indulatissággal tudna bármit is kezdeni az »Újhold« és a »népi szürrealizmus« hagyományával. [...] Pontosabban: nagyon örülnek, ha a képi és zenei értelemben nagy mesterségbeli tudással (ha úgy tetszik: esztétizmussal) létrehozott, egyéni és közösségi traumákat érvényesen tematizáló költészetnek lenne majd folytatása” (88.).

A *Módosítás* egyéni traumát idéz fel: egy család szétesésének történetét és az ezzel járó érzelmi teherterét, valamint e trauma részleges feloldódását az újabb szerelem megtalálásában. Ez a feloldódás egyébként jól követhető a versbeszélő pozíciójának alakulásában is. A kötet első felében olvasható versekben, amelyek a volt házasság emlékeit idézik, a megszólított másik mellett még hangsúlyos a beszélői jelenlét. Az új szerelem megtalálásához kapcsolódó versekből azonban kiürödik a szubjektum, rejtőzködővé válik, helyét álomszerű, antropomorfb objektumok veszik át: „Éles reggel szökik be a réseken. / Páracsepppek gurulnak az üvegen. Megkarcol a novemberi levegő. / Jégvirágokkal telik fel a tüdő” (*Fény*). A beszélői jelenlét módosulása voltaképpen a trauma szubjektumra gyakorolt hatását is érzékelteti. A válás utáni beszélő immár csak a természeti és a tárgyi világ közvetítettségében képes megjelenni. Az utolsó, *Mese* című versben azonban éppen annak lehetünk tanúi, ahogyan a szeretett másik megszólítása révén, az önmagáról való beszéd során újratermődik a szubjektum egysége. A *Mese* történetmondása performatív aktus. A beszélő nem egyszerűen elmeséli saját élettörténetét, hanem a történet konstruálása révén szerzi vissza alanyiságát: „Elmesélem, hogy mi történt / ezerkilencszáznolcvanhat hatodik csütörtökén. / Fáradt égre születtem, akkortájt kezdett gyűlni / a sötét felhők gyomrába préselt madarak / lelkesedése.”

A nyitóvers és a záróciklus motivikus szinten is kiegészítik egymást. Az *Ünnep* versehelyzete az elalvás előtti pillanatot jeleníti meg („A félig zárt szempár alatt / egy mélyen alvó pillanat, / mert felejteni sem lehet / a kocsonyává vált eget”), míg a záróciklus visszatérő motívuma az ébredés: „Aztán a lassú szemhéj mögül előbújik Eszter, / és módosítja az álom kristályszerkezetét” – kezdődik a ciklusnyitó *Reggel* című vers. Ami a kötet e két pontja között található, arra egyfajta hitvesi költészetként is tekinthetünk, amely a házasság és a gyerekvállalás történetéből emel ki érzelmileg telített pillanatokot. Ily módon a *Módosítás* párhuzamba állítható Székely Szabolcs *A beszélgetés története* című kötetével. Székely a házastársi mindennapokban lévő feszültséget, bizonytalanságot járja körül. A *Módosítás* egyes versei (melyeknek megszólítottja a volt házastárs) Székely kötetét mintegy kiegészítve azt mutatja be, hogy egy házasság széthullása közben, illetve utána milyen szorongásokkal kell szembenézni: legyen az a gyerek elhagyása miatti bűntudat, az addigi élet teljes felfordulása vagy az elmagányosodás.

A kötet által felvetett témák nyilvánvalóan számos olvasót (és nem-olvasót) érinthetnek. A *Módosítás* alapvetően inkluzív kötet; sem témája, sem megalkotottsága nem zárja ki a nem professzionális olvasókat. Formai és nyelvi megoldásai azok számára hathatnak leginkább ismerősen, akiknek irodalmi szocializációjuk legmeghatározóbb része a középiskolai kerettantervben szereplő szerzők költészetéhez kapcsolódik. Éppen ezért a *Módosítás* nem áll ellen egy olyan olvasatnak sem, amely egyfajta segítőkönyvként tekint a kötetre; és a beleérzésen, valamint a szép képek szemlélésének élvezetén alapul. Ez az olvasási mód nagyon is legitim lehet a kötet esetében, amelynek pécsi és budapesti bemutatóján egyaránt felmerült, hogy a *Módosítás* valamiféle terápiás funkcióval is rendelkezik. Részben innen is magyarázható lehetne a hagyományválasztás. A traumatikus, törést okozó események nyelvi színrevitelének egyik lehetséges, az avantgárdhoz közelebbi módja a nyelv töredezetté tétele, akár annak materiális szintjén is. A másik mód – amelyet

Fekete Richárd is választott – a klasszicizálódás. Ebben az értelemben a költészet nem a trauma lenyomata, amelyet az olvasó nyelvbe vésett sebek sorozataként érzékel, hanem menedék. A későmodernség nyelvi eszközeinek alkalmazása valamiféle biztonságos, bár nem kevésbé melankolikus pozíciót képes nyújtani, ahonnan beláthatóvá válik a versek által körülbeszélte traumatikus élmény. Engem azonban kevésbé köt le az azonosulás lehetősége; a kötet olvasása során sokkal inkább az foglalkoztatott, hogy mi az a nyelvi-poétikai munka, amelyet a *Módosítás* az általa választott hagyományon elvégez, pontosabban, hogy miként viszonyul a Várady-kritikában felvázolt poétikai projekthez, amelyben a személyes és kollektív traumákról való beszéd összekapcsolódik a későmodernségbeli techné alkalmazásának magas szintjével.

A *Módosítás* nyelve a korai újholdas és a népi szürrealizmus költészeit idéző sajátos egyveleg. A kötetben a kora-újholdas autonómiagény tükröződik, vagyis a költészet által megteremtett világ a társadalmi lét más szféráitól elkülönülve jelenik meg, a politika vagy a társadalom csupán a beszélő nyelvi kivetülésének háttereként szolgál („Pécsen most kezdik el leszedni a plakátokat, / függőnyt cserélnek a rémálmok” – *Mese*). A *Módosítás* verseinek beszélője a Pilinszky első kötetéből kirajzolódó, az elmagányosodás által ontológiai szinten meghatározott szubjektumra emlékeztet. Pilinszky *Trapéz és korlát* című versének zárata („Mi lesz velem, s mi lesz veled? / Vigasztalan szeretlek! / Ülünk az ég korlátain, / mint elítélt fegyencek”) nemcsak a beszélő és a megszólított viszonyának megalkotottságában, hanem a vers idő- és térkezelésében is párhuzamba állítható a *Búcsú madárcsonttal* című Fekete-vers utolsó soraival: „Csontfehér / felhőn fekszel / velem helyrehozhatatlanul, / végérvényesen”. A kötet második felében többször találkozhatunk a tárgyias költészet megoldásaival. A szubjektum háttérbe szorul, helyét töredezett látványok veszik át: „Lassú folyású, sekély patak. Hajnali pára az erdei ház ablakán. / A kávéfőző fűjtatása, forró szivárgás az illesztésnél. / Autón fejezett dér” (*Üzenet*).

A népi szürrealizmus leginkább a *Módosítás* retorizáltságában és képalkotásában érzékelhető. Jellemző a versszituációk álomszerűsége, gyakoriak az ismétléses szerkezetek, a határozói és jelzői bővítmények („összedermedt hajszálok súlyos olvadása” – *Reggel*), a színeszetikus alakzatok („A narancssárga ébredést, a sűrűt” – *Ébredés*), az erős érzelmi töltettel bíró dikció. A versekben számos olyan képet is találunk, amelyek egyértelműen beleillenek a népi szürrealizmus nyelvi világába. Az „Eltűnt már / a megkövült határ, / titkos ládából / kristálymadár?” (*Búcsú madárcsonttal*) vagy az [elmesélem a] „Pirkadatkor felrobbanó napot, ahogyan a / kozmikus korom / feketére színezi a Mecseket” (*Mese*) idézetek monumentalitásában Juhász Ferenc költészetének ihletésére ismerhet az olvasó.

Ezek az alakzatok akár visszatetszést is kelthetnek. A melankolikus hangoltság és az ornamentális retorika könnyen kimódoltnak, túlbonyolítotttnak tűnhet, különösen a mai irodalomkritika egy értelmező közössége számára, amely kevésbé a szépet, mint inkább a széphez való viszony reflektálását értékeli. A közvetlen beszédnek, amely nem reflektál saját megalkotottságának körülményeire, vállalnia kell azt a kockázatot, hogy a megszólalás a frázisszerűség gyanújába keveredik. Én mégis a *Módosítás* stiláris maszkként való olvasása mellett érvelnék. A szerző előző kötetének versbeszéde és az új kötet anakronisztikussága közötti nyelvi-poétikai különbség arra világít rá, hogy a *Módosítás* poétikája olyan médiumként szolgál, amely az adott élethelyzet el- és körülbeszélhetőségét biztosítja. Ez a médium olykor kevésbé tűnik terhelhetőnek, a képek sematikusnak tűnhetnek, a versek személyessége pedig túlon túl priváttá válhat az olvasó számára. Jó néhány olyan esetet is találunk azonban, amelyekben ez a beszédmód nagyon is jól sikerült verseket eredményez.

A kötet legerősebb darabja az *Esküvői album*, melynek jelentőségére már a kötetkompozíció is figyelmeztet; körülbelül a kötet közepén helyezkedik el. A kilencoldalas hosszúvers (vagy ciklus) mintha Szijj Ferenc költészetét idézné meg, amennyiben a fény és

árnyék, látható és láthatatlan dinamikája határozza meg a szöveg működését. A vers középpontjában az esküvői képeken keresztül dinamizálódó emlékek állnak. A megszólalás nem a képeket készítő kameralencsét követi, inkább annak kiegészítéseként értelmezhető. Az esküvői fotók jellemzően az éppen házasodó pár és a násznép önfeledt boldogságának rögzítésére szolgálnak, a versben azonban a fókusz megváltozik, ahogy ezt érzékletesen megjeleníti a második versszak egyik soráthajlása is: „A szirmokat szóró gyerekek / mögött az egyik kutyát sétáltat, / a másik üveges tekintettel fekszik”. A jövőbe vetett bizalommal teli pár helyét átveszik a láthatatlanul dolgozó enyészet nyomai: „Nem gondoltam a sűrű felszín / alatti életre, és a messzi vizekbe / fulladt sirályok tehetetlen sodródására”. A vers legfontosabb kérdése az, hogy egy felbomlott házasságból visszamenőleg milyen jelentésmódosulásokon esnek át az addig összetartozást és a közös boldogságot rögzítő pillanatképek: „Nem tudom, hogy mivé változtak / ezek a titokzatos fényképek, / hogy a nyers következmények maradandó bizonyítékait / vagy a születésben lévő jövő háboríthatatlan relikviáit látom-e bennük, de bármilyen / nyomot is hagytak az idő / hasadékaiban, csak törekeny / emlékezéssel tehetem őket jóvá”. Az *Esküvői album*ban ér össze legtermékenyebben az újholdas szubjektumfelfogás a népi szürrealizmus burjánzóan gazdag képiségével. Miközben fotón alig észlelhető tárgyak és apróbb, jelentéktelennek tűnő életképek élesebben és közeliként jelennek meg, a beszélő kiíródik az esküvői fotókon keresztül alig felidézhető térből: „Nem / emlékszem a saját arcomra, csak / a fekete szempárban bujkáló / kora esti fényekre és a vándormadarak / ázott tollainak távoli szagára”. Az *Esküvői album* megoldása, hogy láthatóvá teszi az idilli zsánerképek és a valóság közti távolságot; az esküvői fotók újrakeretezésével a válásból fakadó trauma elbeszélhetőségének határait keresi. Valahogy így képzelem el a Várady-kritikában felvetett poétikai javaslat alapján íródó költészet egy kiemelkedő szövegét.

A *Módosítás* szokatlan, a kortárs verstermésemből kilógó kötet. A kortárs kötetek jelentős részétől eltérően nem tematizálja megszólalásmódjának irodalmi és társadalmi kereteit, a sűrűn szőtt motivikus háló, a formai megoldások jelentéssége azonban érdekes immansens olvasási lehetőségeket biztosíthat. Vállalt korszerűtlenségével reflexióra kényszeríti a kortárs irodalomolvasót saját értelmezői eszköztára kapcsán, emiatt pedig izgalmas kísérletnek látom a *Módosítást*; de nem tartom folytathatónak. A későmodern relikviáit felelevenítő nyelv tüntetőleg képes kimozdítani a megszokott olvasási stratégiákat, és rehabilitálni a későmodern költészet esztétizáló, ornamentális retorikáját. E poétika önmaga megismétlődésével azonban épp azt veszítené el, ami miatt most igazán képes hatni: a meglepetés erejét. Addig is, élvezzük ki meglepődöttségünket.

FILOLÓGIAI KUTATÁSNAK ÁLCÁZOTT KALANDREGÉNY

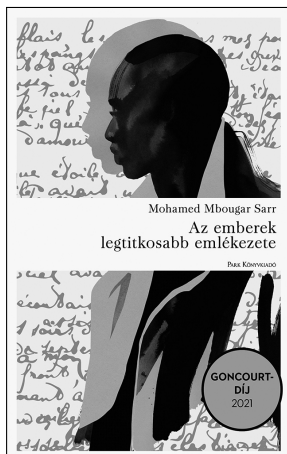
Mohamed Mbougar Sarr: Az emberek legtitkosabb emlékezete

A szokványos interjúkérdésre, miről is szól *Az emberek legtitkosabb emlékezete*, a szerző csak annyit mondott, erre nehéz válaszolni. Mohamed Mbougar Sarr (1990) szenegáli származású, francia író olvasójának sem könnyű összefoglalóan beszélni a négyszáz oldalnál is vastkosabb, 2021-es Goncourt-díjas műről. Az áttekintést nem a terjedelem nehezíti, hanem a regény gazdagsága és a sok húron játszó művészi koncepció. A mű poétikájából és a szerző beállítottságából következően azt hiszem, hogy a fenti kérdésre az a megfelelő válasz, hogy az alkotás labirintusszerűségéről.

A kötet ajánlására és mottójára érdemes figyelni. Sarr regényének címe benne van a Roberto Bolaño-idézetben: a *Vad nyomozók* ihletés számára, ahogyan modellként tekint a fordulatos, rejtélyes roman noir, illetve krimi műfajokra is. Bolaño regényírásának ösztönzése a komponálásban és egyes motívumokban is megnyilvánul. Az ajánlásban szereplő névnek különleges szerepe van. A Maliból származó francia író, Yambo Ouologuem (1941–2017) 1968-ban Renaudot-díjjal jutalmazták. A *Le devoir de violence* című regényét később plágiumvád érte, ami után a szerzőnek nyoma veszett. 2017-ben bekövetkezett haláláig végleg eltűnt a nyilvánosság elől.

Ouologuem személyes drámájában Sarr kimeríthetetlennek tűnő forrásra talál, enélkül aligha jöhetett volna létre *Az emberek legtitkosabb emlékezete*. Noha hangsúlyozza, hogy nem az író élete, hanem egyértelműen a poétikája fontos számára, regényét közvetetten mégis a fiktív életrajzra alapozza. Az afrikai íróelőd Sarr szerint művészi inspiráció számára azzal, hogy évtizedekkel ezelőtt a kollázsra, szövegátvételekre, (Rimbaud-) idézetekre támaszkodott. Az utóbbiakról a nyomtatott változatban elmaradtak az idézőjelek, ez váltotta ki a felhördülést. Eredeti értékeit a korabeli elismerő francia, német, angol

kritkák sem vitatták el, hatásukra azonban a meghurcolt író végleg visszavonult. *Az emberek legtitkosabb emlékezete* – a mintának tekintett regényekhez hasonlóan – bonyolult szerkezetű. Jól tagolt, három könyvből és több fejezetből áll. Elbeszélésmódja a vonalszerűség helyett szaggatottan, váltásokkal halad előre. Sarr poétikája a legkülönfélébb hangnemek, stílárak, szerkezeti és narratív lehetőségek, műfajváltozatok kombinálásán alapul. Az a benyomásom, hogy nemcsak birtokában vannak a posztmodern írásmód jellemző eljárásai, hanem felhasználásukkal egyben parodizálja is eszköztárát. Használja és meghaladja azokkal a minőségek-

Fordította Bognár Róbert
Park Könyvkiadó
Budapest, 2022
464 oldal, 3999 Ft

kel, amelyek idegenek voltak ettől az irányzattól. Váltásai, csapongásai, a törések, megszakítások, ugrások olvasói koncentrációt igényelnek. Gyakran a konfúzió indokát fürkésztem, noha Sarr, szertelensége ellenére is, sok kortársánál tudatosabb alkotó.

Az egyes könyvek és fejezetek szereplői más-más generációhoz, kultúrához tartoznak, a történetek különféle időkben, térségekben, kontinenseken zajlanak. „De ugyan miért kell okvetlenül, hogy egy bizonyos helyen legyünk, és meghatározható időben azonosítható hang szóljon hozzánk? Mindig valami elbeszélésben¹ vagyunk, élethossziglan köztes állapotban: hangok és helyek közt, múlt és jelen és jövő közt.” A gondolat valódi jelentősége meghaladja a szűken vett poétikai és kompozicionális kérdéskört. A regényalakok különféle nemzedékeinek 20. századi hányattatásai a kor meghatározó létállapotaként jelenítik meg a viszonylagossá váló s ezáltal megrendült, elbizonytalanodott téridő-tapasztalatot. Sarr rendkívüli lehetőséget ismer fel abban, hogy e modern kori tudást a szenegáli „szellemlátó” öregember intelmeire vetítse.

Az elbeszélők váltakoznak, a megismert alakok felbukkannak, eltűnnek, s ha a központi szálát próbálnánk kiemelni a szöttesből, ami lazán, szaggatottan mégis összetartja az egészet, az a nyomozás lehetne. A nyomkeresés néha nem létező, néha elhunyt személy, vagy barát, szerető után folyik. Ez a kronológián kívül semlegesíti a távoli múlt, közelmúlt, jelen közötti távolságot is. A történetyszálak párhuzamosai által szüntelen figyelmet érdemel az, hogy ki is szólal meg, emlékezik-e a megszólaló, vagy az előtérben álló eseményt követjük-e éppen. Narratív formát kap a fiatal elbeszélő, Diègane Latyr Faye irodalomtörténeti kutatása is. T. C. Elimane szenegáli író *Az embertelenség labirintusa* című elérhetetlen regényét szeretné megszerezni. A valamikori, sikert aratott könyv és rejtélyesen eltűnt szerzője iránti szenvedélyes érdeklődését a plágiumvád is fokozza, amelynek dokumentációját beilleszti a szövegbe. A hangnem, modor és tárgy váltakozásai következtében mintha a regényből kilépve helyenként egy irodalomtörténeti szakmunka közegébe csöppennénk.

Merészen és önkényesen, csupán a jobb megértés céljából talán így is válaszolhatnánk az alapviszonyokat: Diègane Latyr Faye a szerző törekvésének képviselője a fikcióban, Yambo Ouologuem helyére pedig T. C. Elimane (eredeti nevén Elimane Madag Diouf) kerül a regényben.

Az olvasás során felmerül bennünk a kérdés, hogy vajon a 2008-ban szenegáli, 2018-ban már párizsi diák, Diègane személyes történetében vagyunk-e, vagy az 1938-ban francia sikert elért író, Elimane történetében. Ez a további alakok és elbeszélők bevonása által mind nehezebben lesz megválaszolható. Az elbeszélő-kutató Diègane közvetítőként, továbbadóként gyűjtőlencse módjára tereli egybe a sokféle helyzetet, tényt, adatot, eseményt, amiről azok számoltak be neki, akik valaha ismerték Elimane-t. Minden jel, tanúvallomás, váratlan családi, szerelmi tanúságtétel fokozza benne a szenegáli előd iránti mágikus vonzalmat. Minden rajta áll, mégsem ő a központi alak, hanem az, akiről igyekszik közvetett és közvetlen értesüléseket kapni. Tehát a rejtélyes Elimane. Szinte a regény zárófejezetéig az volt a benyomásom, hogy kitalált személyről van szó, aki vagy volt, vagy nem, mindenképpen jelképes fókusz, érzelmek, kíváncsiság, hiányérzetek, vágyak szimbóluma. Megjelenése a történet legvégén inkarnációszerű fordulatot jelent.

A bonyodalmak, kalandok, fordulatok sorában a váratlanok közé tartozik a *Második könyvet nyitó Ousseynou Koumakh testamentuma*. A haldokló, 1888-ban született, vak szenegáli öregember, látnok, szellemlátó, tudós misztikus, aki szúfi sejktől is tanult, gyógyított, a Korán alapjait és törzse ősi mítoszait is ismerte, törzse animista hitét követte, kije-

¹ Mohamed Mgbouar Sarr: *La plus secrète mémoire des hommes*, Philippe Rey, Paris, 2021, 133. Az eredetiben a „récit” szó szerepel, ami az idézett mondat összefüggésében nem az elbeszélésnek, hanem a történetnek felel meg. A magyar fordítás Kindle-formátumú változatát használtam, oldalszámait ezért nem jelölhetem.

lenti: „Engem a két kultúra együtt formált, és fontosnak tartottam, hogy megismerje őket.” Nevelt fiára utalt, Elimane-ra, családi nevén Madagra, akit anyja a „tubakok”, a franciák iskolájába adott, majd miután 1935-ben franciaországi tanulmányaira távozott, minden kapcsolatot megszakított családjával. Diègane mindezt a véletlenül megismert Siga D.-től tudja meg, aki Amszterdamból toppan be haldokló apjához. Azt is, hogy mindazok elátkozottak az öreg szerint, akik elárulták családjukat, tradícióikat, mert a francia kultúrába illeszkedtek. Diègane számára Siga lesz az Elimane utáni nyomok fellelésének egyik kalauza. A családjától elfordult asszony, ahogyan korábban Elimane vagy akár Diègane, illetve Sarr maga és az új szenegáli nemzedék más módon vált két kultúra neveltjévé, mint az előttük járók. Számukra a francia nyelv és kultúra biztosít olyan perspektívát, melyből a maguk és a világ számára is beláthatóvá válik az eddig fel nem tárt afrikai közösségi és szellemi örökség.

Diègane Sigától kapja meg a keresett, immár fellelhetetlen könyv, *Az embertelenség labirintusa* példányát. A törzsi mítosz a valamikori hatalomvágyó, embertelen, gyilkos királyról szól. Az 1938-as regény korabeli és későbbi misztikus olvasataival, mágikus hatásának hangsúlyozásával szemben fogalmaznám meg a feltételezést, hogy ha bármiben felismerhető látomásosság, annak alapja a törzsi szellemi örökség, továbbá az első világháborúban odavesztett apa hiánya, halála, illetve a közelgő második világháború előérteinek együttese. A francia barátai elől végleg eltűnt Elimane később váratlanul Dél-Amerikában, Gombrowicz és Sábato Buenos Aires-i társaságában bukkan fel. Innen kísérli meg fellelni barátja, francia kiadója, a zsidó Charles Ellenstein német gyilkosát. A lengyel író állítólag Elimane-ról mondta: „Mindketten száműzöttek vagyunk. Az első percben megláttuk egymásban a száműzöttet. Mindenről szívesen beszélünk, csak a száműzetésről nem. Nincs is mit mondani róla. Nincs ennél unalmasabb téma.” Elimane utolsó levelében ez áll: „Minden elvégeztetett, és minden bevégeződik, végre hazatérhetek.” A levél megírása idején, és később sem derül fény arra, hogy Elimane ki után nyomozott, hogy megtalálta-e azt, kit keresett, s hogy elégtételt vett-e.

A vak nevelőapától örökölt képzelőerő és a mítoszban meglevő történetmag biztosította Elimane regényének váratlanul nagy hatását. Minthogy Sarr egy valós eset motívumait szötte bele Elimane sorsába és sikerébe, a nyomkeresésre alapozott regényben szükségyszerű, hogy Elimane eltűnjön afrikai családján, európai barátain, szerelmein, kiadóján kívül az elbeszélő és az olvasó szeme elől is. Ha a mitikus mozzanatok, a misztikus törzsi hagyománynak és a meseszerű kalandoknak nem lenne jelentősége a regényben, akkor zavaró lenne a záró fordulat: Diègane végül otthon, Szenegálban, szerer nyelvű szülőfaluja közelében rátalál Elimane családjának még életben levő tagjaira. Tőlük tudja meg, hogy az, akinek nyomába szegődött, sok évtizedig tartó világjárása után öregem, sokat szenvedetten mégis hazatért, és százhárom évesen temették el ősei mellé.

Ha az olvasás bevégeztével figyelmesen újra áttekintjük a regény tartalomjegyzékét, a hibriditás ellenére ki fog rajzolódni a szerkezet átgondolt logikája. Ettől még nem lesznek szorosabbak a kötések, hisz vannak tartóoszlopok, a történetszálakat előremozgató részek, dokumentum-betétek és vannak túlbujánzó, felesleges kitérők, túlzások is. Mindvégig meghatározó mozzanat az utak kiismerhetetlensége, a titkok és a megfejtésükre irányuló igyekezet, a vélemények, alkatok, intenciók sokfélesége és szembesítése. A detektívtörténet, a beavatási regény, az életrajzi és dokumentáris elemek rétegein kívül külön jelentőségűek az erotikus viszonyok, szerelmi vonzalmak. Sarnak a kísérletező, konvenciót kikezdő eljárásai ellenére van fogékonysága az olyan érzéki és érzelmi kötődések megformálásához is, amik kivészték az elbeszélés különféle divatjaiból. A baráti, partneri és párkapcsolatokban, valamint az afrikai közösségi tradíció szerinti családi viszonyokban létezik kötődés, a világgá mentekben is ragaszkodás az elhagyottak és az elveszítettek iránt. *Az emberek legtitikosabb emlékezete* nem áttolja felfedni sem a szenvedélyt, sem a gyötrelmet. Akkor sem, ha Diègane

mindezt az írónak, művésznek tulajdonított mai jelentőséggel együtt határozottan elutasítja. „Az írói státus bizonytalan, lejárt a csalhatalnok, vizionáriusok, próféták, mágusok, jövőbe látók és más hasonlórú romantikus képződmények ideje.” (A francia eredetiben a Victor Hugóra utaló „hugalianismes” kora.)

Mohamed Mbougar Sarr gazdag kulturális hagyatékkal érkezett a francia regényirodalomba. A mitikus, folklór és orális afrikai örökséget kiegészítő vagy éppen abból fakadó érzékiséggel, temperamentumbeli és érzelmi többlettel. Értelmiségi magatartásában imponáló, ahogyan a magával hozott értékeket kezeli, s ahogyan szerényen, bölcsen megválaszolja a származására utaló, értetlenségből származó franciaországi kérdéseket: a francia nyelvet beszélők milliói és a francia irodalmat művelők bőrszínüket illetően világoszerúe túl sokfélék ahhoz, hogy a kérdésnek jelentősége lehetne. Mégsem tartom véletlenszerűnek azt, hogy fikciója egy olyan művelt, értékes afrikai író indokolt vagy indokolatlan meghurcoltatására irányult, aki T. C. Elimane, a 21. századi regényhős előképének tekinthető.

FÉLRE AZ ÉRZELMEKKEL

Silvester Lavrík: *Vasárnapi sakkpartik Tisóval*

A L'Harmattan Kiadó jóvoltából idén ősztől magyarul is olvasható szlovák regény, a *Vasárnapi sakkpartik Tisóval* szerzője, Silvester Lavrík kétféle kultúrtörténeti hagyományból táplálkozott, amikor történelmi forrásokra is támaszkodva megalkotta „egzaltált, tompa elméjű” (117.) főhőse, Anička alakját. Egyfelől a kortárs szlovák irodalom egyik fő témája, a testileg, lelkileg, szellemileg akadályozott egyének társadalmi helyzete – beágyazottsága vagy kirekesztettsége – volt az ihletője. Gondoljunk csak a magyarul szintén olvasható Daniela Kapitáňová-regény, a *Könyv a temetőről* törpe, szellemi fogyatékossgal élő Samko Táléjára vagy Ondrej Štefaník *Ujjatlan városa* főleg pszichésen terhelt Edójára.¹ Mivel ez a két főhős a rendszerváltás környékén, illetve az után válik akarva-akaratlanul is a környezete, a kisvárosa sorsának alakítójává, Anička a regény idősíkját tekintve nemcsak továbbviszi ezt a témát mint hagyományt, de előképévé is válik a fenti férfihősöknek. Anička ugyanis a II. világháborút megelőző, illetve a háborús évek alatt végzi városában, Bánovcében a maga dolgát. Azt a ténykedést, amely egyúttal a másik kultúrtörténeti hagyomány részesévé teszi.

Anička a pravoszláviából jól ismert szent őrült kategóriájának sajátos, szlovák változatát testesíti meg. A pravoszláviában a szent őrült, azaz a jurogyivij mellett – miként D. Lihacsov és A. Pancsenko *A régi Oroszország nevetésvilága* című kötetben kimutatta² –, hogy passzív paradigmával is rendelkezik, amely az aszketikus önmegtagadásban, színlelt őrületben, a teste lenézésében, megcsönkítésében érhető tetten, aktív hivatással is bír. Feladata, hogy az őrület álcája mögül szemrehányással illesse, szidalmazza a körülötte lévő világot, s ítéletalkotásán keresztül mindaz, aki megérti nevetéséges-félelmetes előadásait, az igazságot tapasztalja meg.

Anička teljesen megfelel a jurogyivij passzív paradigmájának. Testét lenézi, pontosabban semmilyen jelentőséget nem tulajdonít neki, fogalma sincs például arról, mit kezdhetne női mivoltával. Ezért kényelmes számára, amikor a barát-nőjével, egyben az unokatestvérével, Alicával megfogadják egymásnak – ezt is, mint a teljes történetet, Anička tolmácsolásában olvashatjuk –, „hogyan sohase engedjük meg egyetlen férfinak se, hogy akár csak egy ujjal is hozzánk érjen, meg

¹ A három kortárs szlovák regénnyel kapcsolatos egységesség-érzetet – a témájukon kívül – az is erősítheti, hogy mindhárom Mészáros Tünde kiváló, a hősök őrületét a szöveg stílusában is adekvátn tükröző, sodró lendületű fordításában olvashatjuk.

² Lásd: D. Sz. Lihacsov, A. M. Pancsenko: „Szmehovoj mir” Drevnyej Ruszi. Leningrád, 1976.

Fordította Mészáros Tünde
L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2022
466 oldal, 4990 Ft

hogy sohase megyünk férjhez, és sohase lesznek gyerekeink” (22.). Szokatlan testi reakciói, a legváratlanabb helyzetekben rátörő dühkitörései, amelyek során ráadásul magyarul káromkodik, tovább erősítik szent örült mivoltát. Különös testi megnyilvánulásainak oka, ahogyan ő fogalmaz, abban rejlik, hogy a „bánátát haraggá változtatta” (92.), abbéli bánátát, hogy a kommunistává lett apja elhagyta őt és a családját, elutazott Amerikába, és ezt ő nem tudta megemészteni: „útközben kérdezgettem az embereket, nem látták-e apámat, mert várom haza, megígérte, hogy felvesz a nyakába, kimegyünk a kertbe almát szedni az alsó ágakról. Ha valaki azt felelte, hogy nem látta, vagy nem is ismeri, akkor előfordult, hogy megharaptam az illetőt, vagy legalább sípcsonton rúgtam. Ahogy éppen adódott” (96.). A jurogyivijek passzív, Aničkában is kimutatható paradigmájával szemben az aktív paradigma az, amely – legalábbis ténykedése nagy részében – megkülönbözteti őt a pravoszláv szent örültektől. Mert amíg pravoszláv elődeinek szemrehányó, ítéletalkotó magatartása belülről fakad, Aničkára mindezt kívülről kényszerítik rá, illetve próbálják rákényszeríteni.

A II. világháborúba sodródó szlovák társadalomnak, azon belül is Bánovce lakosságának az igen bizonytalan, mindenféle fanatikus, egyre radikálisabb ideológiáktól terhelt, kaotikus viszonyai kezelése érdekében lesz szüksége Aničkára, aki, „mint egy bútordarab vagy háztartási holmi” (9.), mindenhol állandóan jelen van ugyan, de vajmi keveset ért a körülötte röpködő politikai szlogenekből. „Vágtázott mellettem az élet minden irányba” (117.), „a saját életemben afféle véletlen személy vagyok. Látogató csupán, aki csak álmélni tud mindazon, ami körülötte történik” – vallja (374.), és emiatt arra is képtelen, hogy „kimutassa, épp hogy érzi magát” (9.). Így ő lesz a bánovcei közösség számára az, akire bármiféle világnézet, gondolkodásmód minden további nélkül ráhúzható, s az ő dühkitörésein vagy visszafogottabb megnyilvánulásain keresztül ki is fejezhető. Ez az együgyű teremtés lesz az, akit a másfajta vallási identitással vagy ideológiai meggyőződéssel bíró másik emberrel szemben be lehet vetni.

Anička játszmába állíthatósága miatt válik a regény címében szereplő sakkparti mint konkrét szüzsészervező elem szimbolikussá is. Anička ugyanis vasárnaponként konkrétan jelen van egy folytatásos sakkjátzmánál, amely a bánovcei plébános, majd 1938 és 1945 között a fasiszta bábállam, az első Szlovák Köztársaság elnöke, Jozef Tiso és a helyi patikus, Balák úr között zajlik. A lány jelenlétét az teszi lehetővé, hogy mivel „ortográfiai kérdésekben felkészült, valamint a rá bízott feladatokhoz felelősségteljesen áll hozzá” (58.), szombatonként ő írkokoskodik a bánovceiek körében csak Monsignoréknak hívott Tiso plébániáján. Így Anička elsőként találkozik a mindinkább Adolf Hitler bábjaként működő elnök egyre vérmesebb nacionalizmusával, illetve zsidóellenességével. S mivel fogalma sincs a szlovák nemzettudatot mindennél előrébb helyező Tiso-féle politika veszélyességéről, büszkén vallja, hogy mennyire szereti a Monsignore fejtegetéseit. „Hozzá tartozott az igazsághoz – ismeri be –, hogy annyira ragaszkodtam a Monsignoréhoz, hogy bármit megtettem volna a kedvéért” (197–198.), csak hogy semleges együgyűségéből fakadóan így folytatja: „Meg a patikus úr kedvéért is. Apám távozása után ők ketten váltak a legfontosabb férfiakká az életemben. Nagyon fontos volt nekem, hogy jóban legyenek” (198.).

Ám Aničkának épp ez utóbbi mondatával szinte egy időben válik a konkrét vasárnapi sakkparti-sorozat szimbolikus értelmű küzdelemmé, melynek során az általa egyformán kedvelt két férfi viszonya megromlik. A jóval mérsékeltebb, józanabb gondolkodású patikus tiltakozik a túlzott szlovák nemzettudat, az átvett nemzetiszocializmus és antiszemitizmus ellen, így kettejük rendszeres sakkjátzmái politikai csatározásokká fajulnak. Miután a Monsignore egyre gyakoribb, Anička lejegyezte szónoki beszédei „a nyitott ablakon elhatoltak egész hozzánk, a Balákék paradés szobájába” (193.), ezekre a választ, vagyis az ezekkel kapcsolatos ellenvéleményét az „anyád valagát mindig” (uo.) felkiáltással a soron következő vasárnapi sakklépéseibe burkolja: „A nemzetiszocializ-

musra ma egyes spekulánsok a gyors üdvözülés eszközeként tekintenek, kezdte a Monsignore a következő vasárnapon, míg a patikus úr a nyitólépésen gondolkodott” (270.). Az elhangzott szónoklatokkal kapcsolatos, a patikus által feltett kérdésekre a plébános sem azonnal, hanem újabb sakklépéssel felel.

A Monsignore újabb sakklépésével – aki, mint bevallja „megszokta, hogy nemcsak egy, hanem több sakkasztalán játszik egyszerre” (271.) – nemcsak a két sakkasztalnak, de a környezetükben élők mindegyikének le lesz osztva a szerepe a II. világháborús politikai játszmaiban. Mindenki tudja, vagy idővel kénytelen megtudni, hogy hol a helye ezen a szimbolikus politikai sakkasztalán, hogy neki melyik sakkasztal helyébe kell lépnie. A szimbolikus sakkasztalán 1938 és 1945 között a király szerepét egyértelműen az egyre antiszemita válni Tiso játssza. Vele szemben a politikailag józan patikusnak – „a lakájok lakájalkukat kötnék, a pecsenyét meg úgyis Berlinben és Moszkvában fogják porciózni, megmondtam én, és igazam is lett” (267.) – csak a futó szerepére futja, amely átlósan lépegethet ugyan, azaz felteheti a kínos kérdéseit vasárnaponként a Monsignorénak, de nem ugorhat át rajta, mattot meg végképp nem adhat neki. Azaz nem játszhatja a sakkasztalán a vezér szerepét, mert az nem neki, nem az ő visszafogott jóindulatának, hanem a feleségének, a patikusnénak van leosztva. Azért jut ennek az asszonynak a legerőteljesebb bábú ezen a szimbolikus politikai, egyben közéleti sakkasztalán, mert ő az egyetlen, aki mindenkiket – Tisót és a férjét is – sakkban tudja tartani, épp azzal, hogy ezekben a vészterhes időkben igazi politikai szélkakasként képes viselkedni.

A patikusné szerepéről persze ismét a semleges, mindig mindenhol „kötelező bútor darabként” jelen lévő Anička tolmácsolásában értesülünk, aki többször is nyilatkozik a fennálló viszonyokról: „a Monsignore a patikusné asszony nagy öröme és büszkeségére nem kerülte el az ő házukat se” (187.), „a Monsignore nagyon jóban volt a Baláková patikusné asszonnyal” (139.). Ez a nő csáberőt, a testi vonzalmat nem ismerő félkegyelmű nem jöhet rá arra, hogy a patikusné a Monsignore szeretője, és hogy a patikus és a patikusné közötti állandó szócsatározások háttérében is a vezér hűtlensége bújlik meg. Aki annyira meg akar felelni a királyának, hogy evangélikusról katolikus vallásra tér, hogy szeretője teokrata ideológiáját ily módon is támogassa. A patikusnénak épp emiatt jön jól Anička bárgyú jelenléte és együgyűsége. A dühkitörései során kizárólag magyarul káromkodó lány rohamai ugyanis a patikusné szerint „csehoszlovákista és hungarofil provokációk” (103.).

A szimbolikus sakkasztalán azonban ott szerepelnek az ideológiai, vérre menő játszma legkisebb érdekérvényesítő képességgel rendelkező, épp ezért legnagyobb vesztesei is: a zsidókat megtestesítő gyalogok. Köztük Anička unokatestvérei, Sidónia, Matilda és az Anička számára legfontosabb ember, Alica. Akiknek a sakkjáték szabályainak megfelelően és Tiso kijelentésének –, „a zsidó összetevőt definitíve kiiktatjuk nemzeti életünkben, mivel ez Szlovénia mindig is felforgató elem volt, hozzá a marxista meg a liberális eszmék legjelentősebb hordozója” (271–272.) – értelmében csak egyfelé léphetnek: 1942 húsvétja utáni első vasárnapon a munkaszolgálat felé.

A történet e fordulataánál veszi kezdetét Anička aktív paradigmájának visszahajlása az eredeti, a pravoszláv szent örület felé. Bár Anička továbbra sem érti, mi az az antiszemitizmus, hogy mit csinálnak az unokatestvérei azzal a sok bőrrönddel, de a hiányukat megérezve képes lesz ő is a sorsuk miatt aggódni, érzelmeket kifejezni. S először meri számonkérni a plébánost: „Nagytiszteletű Monsignore, hol vannak az unokatestvéreim?” (301.) Aki erre a lánytól szokatlan megnyilvánulásra „vasárnap délután, mikor minden rendes katolikus keresztény a lelkiismeretét szappanozza, csak úgy sebtiben ezt vetette oda: Féltre az érzelmekkel” (uo.).

Alica azonban egy ideig meg tudja úszni a munkaszolgálatot, mivel megpróbál a sakkasztal gyalogjából vezérré változni: beleszeret egy fasiszta orvosba, Adolf Beckbe, aki-

ről úgy véli, szerelmével megmenti őt a szlovák zsidók sorsától. Miután ez a kísérlete kudarcba, sőt, tragédiába fullad, még mindig ott van neki a szimbolikus sakktáblán bástyaként szereplő Friedl úr, a patikus jó ismerőse, akinél meghúzhatja magát. Ám az, hogy ez a menekülőút sem sikerül, már nemcsak Alica, hanem Anička további sorsát is nagymértékben meghatározza. Olyannyira, hogy az Alicával – és persze a vele – történetek teljes mértékben visszatérítik őt a pravoszláv szent őrületek aktív paradigmájához.

A mindeddig a sakktáblán semmilyen bábut sem képviselő, mert valamiképp mindenki szerepét magára vállaló Anička egyetlen vágya, hogy olyanná váljon, mint Alica, így őrizve magában unokatestvére emlékét. Ám ez nem mentesíti Aničkát attól, hogy olyasfajta gyaloggá váljék, mint amilyen az unokatestvére, s ezáltal ugyanúgy ki legyen szolgáltatva a fasiszta orvosnak. Ez utóbbira adott reakcióként Anička végképp nem tudja félretenni az érzelmeit, és a pravoszláv szent őrületekre jellemző, saját magából fakadó ítéletalkotással felel. Radikális tette révén – amelyet most nem árulunk el az olvasónak – érdekes módon még inkább a szlovák regényhőstársai ikertestvérévé válik. Az őrületből fakadó brutalitás összeköti Samko Tále és Edo alakjával – amivel a szlovák irodalomtörténeti ív is kirajzolódik.

A legszebb
ajándék
a közös élmény!

Ajándékozzon közös élményt
szeretteinek a Zsolnay
Örökségkezelő NKft.
ajándékutalványával

zsolnaynegyed.hu

★
karácsonyi
hangulat

★
finom
falatok

★
meghitt
koncertek

★
forró
italok

★
mesék

★
programok

Advent Pécs 2022

XI. Pécsi Adventi
Kézműves- és Mesevásár
november 25. – december 24.

adventpecs.hu

BIOKOM
BIOGOM Magyarország Kft.

PECSI
NEMZETI
KÖZMŰVELÉSI
KÖZPONT

PECS
KÖZMŰVELÉSI
KÖZPONT

MECSKASZÉK
REBT

EUROPAI
EGYÜTTMŰKÖDÉSI
TERÜLET

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NYOMTATOTT ÉRT.

NYOMTATOTT ÉRT.

MAGIC GROUP

nyomdai
ötletek

SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkágyas tábla (3x2 m-ig) és tekerceses UV-nyomtatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
- > Óriásformátumú nyomtatás és konfekcionálás
- > Belsőépítészeti és dekorációs nyomtatás

nyomdaiotletek@t-online.hu

**Bertók
László
Költészeti
Díj**

2022

**Az idei díjazott:
Tóth Krisztina
Gratulálunk!**

webstar

blkd.hu

PANNON
PHILHARMONIC

PANNON
FILHARMONIKUSOK

JELENKÖR